

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

**HIRİSTİYANLAŞTIRILMIŞ TÜRKLER
(TATARLAR - KREŞİNLER)**

DOKTORA TEZİ

Aliya SHARAFULLİNA

BURSA – 2017

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

HIRİSTİYANLAŞTIRILMIŞ TÜRKLER
(TATARLAR - KREŞİNLER)

DOKTORA TEZİ

Aliya SHARAFULLİNA

Danışman
Prof. Dr. Ahmet GÜÇ

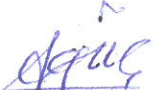
BURSA – 2017

TEZ ONAY SAYFASI
T. C.

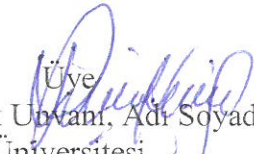
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 711321010 numaralı Aliya SHARAFULLİNA'nın hazırladığı "Hıristiyanlaştırılmış Türkler (Tatarlar - Kreşinler)" konulu yüksek lisans tezi çalışması ile ilgili tez savunma sınavı 23.08.2017. Günü 10.30.12.00. saatleri arasında yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin BAŞARILI (başarılı / başarısız) olduğuna oy birliği (oy birliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

(Tez Danışmanı ve
Prof. Dr. Ahmet Güç
Sınav Komisyonu Başkanı)

Uludağ Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi
Prof. Dr. Feri KAYA
İ. İ. İlahiyat Fak.

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Dr. Ayşe Güç

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selçuk SAYAR

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Talip BŞYRAZ

25/08/2017

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 17/07/2017

Tez Başlığı / Konusu: Hıristiyanlaştırılmış Türkler (Tatarlar-Kreşinler)/

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 113 sayfalık kısmına ilişkin, 14.07.2017 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 20 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dâhil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

17/07/2017
Tarih ve İmza

Adı Soyadı:	Aliya Sharafullina
Öğrenci No:	711321010
Anabilim Dalı:	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı:	Dinler Tarihi
Statüsü:	☐ Y.Lisans ☒ Doktora

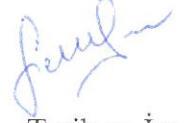
Danışman: Prof.Dr. Ahmet GÜÇ

17/07/2017

* Turnitin programına Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduđum “Hıristiyanlařtırılmıř Tůrkler (Tatarlar-Kreřinler)” bařlıklı çalıřmanın bilimsel arařtırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldıđına ve tezde yapılan bůtůn alıntuların kaynaklarının usulůne uygun olarak gůsterildiđine, tezimde intihal őrünü cůmle veya paragraflar bulunmadıđına řerefim őrzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

25/08/2017

Adı Soyadı : Aliya Sharafullina
Őđrenci No : 711321010
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Programı : Dinler Tarihi
Statősű : Doktora

ÖZET

Yazar : Aliya SHARAFULLİNA
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Dinler Tarihi
Sayfa Sayısı : xiii+153
Mezuniyet Tarihi :
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ahmet GÜÇ

HİRİSTİYANLAŞTIRILMIŞ TÜRKLER(TATARLAR - KREŞİNLER)

Müslüman Tatarlar'la köken, dil ve tarih birliği bulunan Kreşinler, vaftiz olmalarıyla başlayan ve günümüze kadar devam eden tarihî süreçte ayrı bir etnik grup gibi görülmüşlerdir. Kreşinler Slav kökenli olmadıkları için genellikle Ruslar, Müslüman olmadıkları için de Tatarlar tarafından dışlanmışlardır. Fakat Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rus Ortodoks Kilisesi Kreşinler'le yoğun bir yakınlaşma çabası içine girmiştir. Tatar tarihçileri Kreşinler'in her ne kadar Tatar olduklarını ileri sürselerde, Kreşinler bunu kabul etmemektedirler. Kreşin Tatarları, İslam'dan Hıristiyanlığa geçen bir Türk gurubu olmaları bakımından Türk kültür ve Türk din tarihi açısından ilgi çekici ve önemlidirler.

Kreşinler kendi öz dini yaşayışlarında Hıristiyan ibadetlerini uygulamaktan ziyade Hıristiyanlık öncesine, hatta İslam'a ait olan bazı ibadetleri yerine getirmektedirler. Günümüzde bu geleneksel ibadetler Ortodoks Kilisesi takvimine göre yapılmakta ve Hıristiyan adı taşımaktadırlar. 1731 yılında Vaftiz Bürosu kuruluncaya kadar vaftiz edilmiş olanlarını "eski", bu tarihten sonra vaftiz edilenleri ise "yeni" Kreşinler olarak adlandırmaktadırlar. Tarihçilere göre Müslümanlığa dönme hareketleri esnasında yeni Kreşinler tekrar İslam'a dönmüş; erken dönemde vaftiz edilmiş eski Kreşinler ise Hıristiyanlıkta kalmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Kreşinler, Dini İnanış, İbadet, Tören, İnanç Esasları

ABSTRACT

Name and Surname : Aliya SHARAFULLINA
University : Uludağ Üniversitesi
Institution : Institute of Social Sciences
Field : Philosophy and Religious Studies
Branch : History of Religions
Degree Awarded : PhD
Pag Number : xiii+153
Degree Date :
Supervisor (s) : Prof. Dr. Ahmet GÜÇ

CHRISTIANIZED TURKS (TATARS – KRYASHENS)

Krashens, whose origin, language and history have a commonality with Muslim Tatars, have been seen as a separate ethnic group, starting from the period of their baptism to the present day in the historical process. Krashens have not generally been accepted by Russians because they are not Slavic, and not accepted by Tatars because they are not Muslims. However, the Russian Orthodox Church started an intense struggle for getting close with Krashens after the dissolution of the Soviet Union. Even though Tatar historians assert that Krashens are Tatars, Krashens do not accept this assertion. Krashen Tatars are intriguing and significant in terms of Turkish culture and Turkish history of religion since they are a Turkic group who converted to Christianity from Islam.

Krashens perform pre-Christian and even some Islamic worships rather than perform Christian worships in their own religious life. Today these traditional worships are performed according to the calendar of the Orthodox Church and named as Christian. Krashens who were baptized until the establishment of the Baptism Office in 1731 are named as “old”, and those who were baptized after this date are named as “new” Krashens. According to historians, new Krashens re-converted to Islam in the re-Muslimization process, though old Krashens who were baptized in the early period continue practicing Christianity.

Keywords: Krashens, Religious Belief, Worship, Ceremony, Basics of Faith.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ.....	iii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xi
ÖNSÖZ.....	xii
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
B. KONUNUN SEÇİMİ VE SINIRLARI	1
C. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	2
D. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	2
E. TATAR ADI HAKKINDAKİ BAZI GÖRÜŞLER	4
F. TATARLARIN KÖKENİ.....	7
G. TATARLARIN TARİHİ VE YAŞADIKLARI COĞRAFYA	9
1. İdil–Bulgar Devleti.....	9
2. Altın Orda Hanlığı.....	13
3. Kazan Hanlığı.....	14
H. TATARLARIN TÜRK DÜNYASINDAKİ YERİ	16

BİRİNCİ BÖLÜM

HİRİSTİYANLIĞIN TATARLAR ARASINDA YAYILIŞI

A. TATARLARIN HİRİSTİYANLIKLA KARŞILAŞMASI	18
B. TATARLARI HİRİSTİYANLAŞTIRMA FAALİYETLERİ.....	19

1. Kazan Hanlığının Gerileme Döneminde Başlayan Hıristiyanlaştırma Faaliyetleri	20
2. IV. İvan Döneminde Baskıyla Sürdürülen Hıristiyanlaştırma Girişimleri	22
3. Rus Kilisesinin Hıristiyanlaştırma Faaliyetlerindeki Etkisi	24
a. Hıristiyanlığı Yaymak İçin Kazan Bölgesinde Kurulan İlk Manastır ve Kiliseler	25
b. Kazan Başpiskoposluğu'nun Kurulması	27
c. Metropolit Germogen Dönemi	32
d. Rusların Tatarlara Yönelik Hıristiyanlaştırma Politikası	35
4. “Yeni Vaftizliler Dairesi” (Novokreşçenskaya Kontora)	40
5. Misyonerlik Faaliyetleri	42
a. Eğitim Yoluyla Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri	42
b. Ekonomik ve İdari Tedbirlere Dayalı Hıristiyanlaştırma Girişimleri	45
c. Yumuşama Girişimleri	50
d. XIX. Yüzyılda ve XX. Yüzyıl Başında Misyonerlik Girişimleri	53
(1) Misyoner Eğitimi ve Çeviri Faaliyetleriyle Yürütülen Misyonerlik Girişimleri	554
(a) Kitab-ı Mukaddes Topluluğu	54
(b) Yeniden Baskı Yöntemlerine Dönülmesi	56
(2) N. İ. İl'minskiy (1822 – 1891) ve Eğitim Sistemi	58
(3) Vaftiz Edilmiş Tatarlar İçin Açılan Merkez Okulu	63
(Tsentral'naya Kreşçeno-Tatarskaya Şkola)	63
(4) Kazan Öğretmen Okulu	66
(5) Guriy Kardeşliği, Kardeşlik Okulları ve Çeviri Faaliyetleri	67

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEŞİTLİ YÖNLERİYLE KREŞİNLER

A. KREŞİNLERİN KİMLİK, ETNİK YAPI VE NÜFUSLARI	72
1. Kreşinlerin Kimliği	72
2. Kreşinlere Göre Kreşin Kimliği	73
3. Kreşinlerin Yaşadıkları Bölge ve Etnik Yapıları	76
4. Kreşinlerin Nüfusu	78

B. KREŞİNLERİN GELENEKSEL DİNİ İNANIŞLARI.....	78
1. Gök Tanrı İnancı (Tengricilik)	79
2. Kreşinlerde Tanrı İnancı.....	81
3. Kreşinlerin İnanıldığı Bazı Ruhlar.....	82
a. Tukatmış	82
b. Abzar İyase (Ahır Ruhü)	82
c. Kırsut	83
d. Kiremet	83
C. KREŞİNLERDE HALK İNANIŞLARI	83
1. Ateş ve Ocakla İlgili İnanışlar	83
2. Su, Pınar ve Nehir İle İlgili İnanışlar	86
3. Güneş, Ay ve Yıldızlarla İlgili İnanışlar	87
4. Tabiat, Orman ve Ağaçla İlgili İnanışlar	88
5. Hayvanlarla İlgili İnanışlar	90
6. Fal İle İlgili Bazı İnanışlar	91
D. KREŞİNLERİN İBADETLERİ.....	95
E. KREŞİNLERİN TÖRENLERİ	95
1. Geçiş Törenleri	95
a. Doğum ve Doğum Sonrası İle İlgili İnanış ve Uygulamaları.....	95
b. Evlilikle İlgili İnanış ve Uygulamaları	97
c. Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamaları.....	99
(1) Ölü İle İlgili İşlemler ve Cenaze Töreni.....	99
(2) Anma Törenleri.....	102
(3) Ahiret İnancı	104
2. Kreşinlerde Takvime Bağlı Olan Bazı Törenler.....	106
a. Roştıva/ Noel Bayramı (7 Ocak)	106
b. Nardugan (7 Ocak – 19 Ocak).....	106
d. May Çabu/ Apukurya (Şubat Sonu Mart Başı)	108
e. Koro Tutu / Perhiz Dönemi	109
f. Bermençek.....	109
g. Olo Kön	110

h. Seren / Toprağın Sürülmesi	111
i. Simek	111
j. Şıylık / Kır Duası	112
k. Troysa / Trinity Bayramı	113
l. Pitrau / Çiçek Bayramı	113
3. Diğer Bazı Tören ve Gelenekleri	114
a. Tan Suwı / Sabah Suyu	114
b. Türelı Keşe	114
c. Kırau Kuu / İlkbahar Donlarının Kovulması	115
d. Kurban	115
e. Saban Kormanı / Ekim Zamanında Kesilen Kurban	116
f. Sabantuy / Pulluk Şenliğı	117
g. Keley İtü / Dilek Tutma, Korman Uzdiru / Kurban Kesilmesi	118
h. Jangır Botkası / Yağmur Duası	118
i. Tön Butkası / Gece Lapası	119
j. Kızlar Köne / Kızlar Günü	120
k. Buzağı İle İlgili İnanış	120
l. Öme / Çalışma Yardımını	120
F. KREŞİNLERİN HİRİSTİYANLIK ANLAYIŞI VE İSLAM'IN BAZI ETKİ VE İZLERİ.....	121
1. Kreşin Tatarlarının İslam'a Dönüş Hareketi	124
EK 1	126
EK 2	128
BİBLİYOGRAFYA.....	129
ÖZGEÇMİŞ	143
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU	144

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.t.	: adı geçen tez
A.Ü.İ.F.D	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A. Ü. Ed. Fak.:	Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
A.K.Ü. İ.İ.B.F:	Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bkz.	: bakınız
C.	: cilt
C.T.A.D	: Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
Çev.	: çeviren
İ.Ü. Ed. Fak.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.T.C.F.	: Ankara Üniversitesi - Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
İm.	: İmeni
Kn.	: Kniga
s.	: sayfa
S.	: Sayı
ss.	: sayfadan sayfaya
Spb.	: Sank-Peterburg
T.	: Tom
T.G.J.İ.	: Tatarskya Gazeta-Jurnal İzdatel'stvo
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TÜBAR	: Türklük Bilimi Araştırmaları
U.Ü.İ.F.D	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v.b.	: ve benzeri
yay.	: yayınları

ÖNSÖZ

Günümüzde Rusya Federasyonunda 12,1 milyondan fazla Türk yaşamaktadır. Bu bölgelerde bulunan Türk toplulukları oldukça zengin bir kültüre sahiptir. Genelde Türkler İslam dinini kabul etmişlerdir. Fakat aralarında Budist (Lamaist) Türkler (Tuvalar, Sarı Uygurlar), Yahudi Türkler (Karaylar, Kırımçaklar), Hıristiyan Türkler (Gagavuzlar, Çuvaşlar, Kreşinler, Hakaslar, Sahalar, Dolganlar, Karagaslar) ve eski Türk dini inanışlarını koruyan Tofalar da mevcuttur.

Tatarlar ilk Türk İslam Devleti'ni kuranİdil Bulgarları'nın torunlarıdır. Aslında Tatarlar denilince Türkiye genelinde genellikle Kırım akla gelir. Fakat bugün Rusya'nın büyük bir coğrafyası Tataristan bölgesidir. Bu bölge günümüzde Rusya federasyonu içerisindeki Tataristan, Başkurdistan ve Çuvaşistan özerk Türk bölgelerini kapsamaktadır. Tatarlar asırlar boyu kendi dillerini, dini kimliklerini, örf ve adetlerini korumuşlardır. Fakat Rus Devleti, 1552 senesinde Kazan Hanlığı'nı ele geçirdikten sonra İdil-Ural bölgesinde Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine başlamıştır. Kreşinler kendilerini farklı bir millet olarak görseler de, aslında Tatarlar ile aynı dili ve geleneği paylaşmaktadırlar.

“Kreşin Tatarları”nı araştırma ve inceleme konusu yaptığımız çalışmamız giriş, iki bölüm, sonuç ve eklerden oluşmaktadır. Girişte Araştırmanın Konusu, Araştırmanın Seçimi ve Sınırları, Metot ve Kaynakları, Tatar Adı Hakkındaki bazı görüşler, Tatarların Kökeni, Tatarların Tarihi ve Yaşadıkları Coğrafya ve Tatarlarının Türk Dünyasındaki Yeri incelenmiştir. Birinci bölümde Tatarların Hıristiyanlık ile Tanışmaları, Hıristiyanlaştırma Faaliyetleri, Rusların Tatarlara Yönelik Hıristiyanlaştırma Politikası, Misyonerlik Faaliyetleri, Kreşinlerin Hıristiyanlık Anlayışı ve İslam'ın Kreşinler Üzerindeki Bazı Etki ve İzleri incelenmiştir. İkinci bölümde ise Çeşitli Yönleriyle Kreşinler, Kreşinlerin Geleneksel Dini İnanışları, Kreşinlerin Halk İnanışları, Kreşinlerin İbadetleri ve Kreşinlerin Törenleri incelenmiştir. Ek kısmında Kreşin Tatarları için yazılan Bukvar, Kazan şehrinde Eski Tatar Bistesesi'nde (Mahallesi) bulunan Tikhvin Kilisesi ve Tikhvin Kilisesi'nin papazı, Kreşinlerin önde gelen dini lideri Pavel Pavlov'a yer verilmiştir.

Çalışma esnasında bana maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen Türkiye Cumhuriyeti Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na ve aileme teşekkür ederim. Tez konusunu belirlemede, bu araştırmanın ortaya çıkmasında fikir ve önerileri ile yol gösteren ve tezi bu aşamaya getirinceye kadar her türlü desteği veren saygıdeğer

hocam Prof. Dr. Ahmet Güç'e ve aynı zamanda Kazan şehrinde bulunan Tikhvin Kilisesi'nin papazı ve Kreşinlerin önde gelen dini lideri Pavel Pavlov'a minnet dolu teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca araştırmalarım sırasında konuyla ilgili temel kaynaklara ulaşmama yardımcı olan çok kıymetli hocam Salahov Marat'a; Tez İzleme Komitesi'nde yer alan değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Süleyman Sayar'a ve Prof. Dr. Remzi Kaya'ya; hiç bir zaman desteklerini esirgemeyen, çok değerli görüşleriyle katkıda bulunan dostlarım Pervin Elitaş, Burcu Aksu, Dadash Mutallimov ve Abdullah Orazsahedov'a gönülden teşekkür ediyorum.

Aliya Sharafullina

Bursa-2017

GİRİŞ

Tatar halkı: Kazan Tatarları, Mişer Tatarları, Kreşin Tatarları, Astrahan Tatarları, Kasım Tatarları, Sibirya Tatarları, Kırım Tatarları, Tipter Tatarları, Perm Tatarları, Litvanya ve Polonya Tatarları gibi farklı etnik ve kültürel gruplardan oluşmaktadır. Müslüman Tatarlarla köken, dil ve tarih birliği bulunan Kreşinler ise, vaftiz olmalarıyla başlayan ve günümüze kadar devam eden tarihî süreçte ayrı bir etnik grup gibi görülmüşlerdir. Slav kökenli olmadıkları için genellikle Ruslar, Müslüman olmadıkları için de Tatarlar tarafından dışlanmışlardır. Fakat Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rus Ortodoks Kilisesi Kreşinler'le yoğun bir yakınlaşma çabası içine girmiştir.

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu tezde 1552-1917 seneleri arasında Kazan topraklarında yaşayan Müslüman Tatarların Hıristiyanlaştırılma süreçleri ve Hıristiyan kimliğini ne kadar içselleştirdikleri incelenmiştir. Bunun için önce Hıristiyanlığın Rus toplumları arasında yayılma süreçleri, daha sonra Rus Devleti'nin Tatarlara yönelik yaptığı misyonerlik faaliyetleri açıklanmıştır. Hıristiyanlaştırma süreci açıklandıktan sonra Tatar-Kreşinlerin geneleksenel dini inanışları ve törenleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

B. KONUNUN SEÇİMİ VE SINIRLARI

Hıristiyanlaştırılmış Türkler (Tatarlar-Kreşinler) isimli bu araştırmanın temel amacı, günümüzde İdil-Ural bölgesinde yaşayan, kimliklerinde Tatar yazılı (İsim ve Soyisimleri Rusça) fakat kendilerine Kreşin adını veren halkın dini inanış ve uygulamalarını, bu inanış ve uygulamaların genel olarak Türk kültüründeki ortaklık, benzerlik ve farklılık arz eden yönlerini ortaya koymaktır. Aynı zamanda Kreşinler'in İslam ve Hıristiyanlıkla ilişkisini tespit ederek onların bu dinlere karşı tutum ve anlayışlarını belirlemektir. 2002'de yapılan bir nüfus sayımına göre günümüzde Rusya Federasyonunda 12,1 milyon Türk nüfusun yaşadığı tespit edilmiştir. Bu nüfusun 2/3'ü (7,9 milyon) İdil-Ural bölgesinde, % 16,3'ü (2 milyon) Sibirya ve Uzakdoğu'da, % 12,2'si de Kafkasya ve Aşağı İdil bölgesinde yaşamaktadır. Bu topraklarda yaşayan Türk toplulukları oldukça zengin bir kültüre sahiptir. Bu kültürün incelenmesi geleneksel Türk dini inanışlarının yapısı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayacaktır. Bu yüzden Kreşin Tatarları'nın dini inanış ve uygulamalarının öğrenilmesi önem arz etmektedir.

Tatarlar X. yüzyılda İdil-Bulgar devletinde İslam'la karşılaşmışlardır. İslam dinini hemen benimseyen Tatarlar bütün zorluklara rağmen dini kimliklerini günümüze kadar korumuşlardır. Fakat Ruslar'ın zorla uyguladığı Hıristiyanlaştırma politikasına maruz kalarak aralarında Hıristiyanlığı kabul edenlerde olmuştur. Bu bağlamda araştırmada Kazan Hanlığı'nın yıkılmasından sonra Rus idaresine giren Tatarlar'ın, Hıristiyanlaştırılma süreci, onlara yönelik yapılan dini uygulamalar, misyonerlik faaliyetleri ve Rus misyonerleri hakkındaki bilgilerintespit edilmesi, Türk kültür tarihi ve Dinler Tarihi açısından önem arz etmektedir.

Araştırmada Tatarlar'ın Hıristiyanlıkla karşılaşması, onlara yönelik Rus politikaları ve bu politikalarda kullanılan metotlar, Tatarlar'ın Rus politikalarına karşı gösterdikleri tepkilerle Hıristiyanlık anlayışları; Kreşinler'in geleneksel dini inanışları ve uygulamaları ile bu inanış ve uygulamaların günümüze yansımaları, KreşinTatarları'nın İslam'la irtibatı, bunun yanında Kreşinler'i Hıristiyanlaştırma süreci ve Hıristiyanlık anlayışlarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Kreşinler'in geleneksel dini inanışları, uygulamaları, törenleri, kutlamaları, bayramları, halk inanışları; Tatarlar'ın İslam'ı kabulleri, İslam anlayışları ve İslam'ın geleneksel Kreşin dini inanışlarına etkileri incelenmiştir.

C. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Kreşin Tatarları, İslam'dan Hıristiyanlığa geçen bir Türk gurubu olmaları bakımından Türk kültür ve Türk din tarihi açısından ilgi çekici ve önemlidirler. Bu bakımdan Türk kültürünün farklı bir boyutunu da oluşturmaktadırlar.

D. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Kreşinler'in dini inanışları üzerine yapılanbu araştırmada önceliklekonu ile ilgili orijinal ve temel kaynaklara başvurulmuştur. Kreşinler'in tarihi incelenirken tarihi sürece dikkat edilerek ve dini inanışlarındaki unsurlar belirlenerek fenomenolojik metot kulllanılmaya çalışılmıştır. Kreşinler'in dinlerini ortaya koymaya çalışırken önce geleneksel dini inanışları incelenmiştir. Bu tarihi süreçte Kreşinler İslam ve Hıristiyanlık ile tanışmış ve aralarında hem kültürel hem de dini bakımdan karşılıklı bir etkileşim yaşanmıştır. Dolayısıyla bu süreç neticesinde ortaya çıkan durum değerlendirilmiştir.

Araştırmada yararlanılan kaynakların çoğunluğu Kazan Federal Üniversite Kütüphanesi, Tataristan Milli Kütüphanesi, Milli Elektronik Kütüphanesi, Rusya İslam

Üniversitesi Kütüphanesi ve Tataristan Milli Kütüphane Arşivi'nden temin edilmiştir. Başvurulan kaynaklar arasında temel kabul edilenler seçilmeye çalışılmıştır. Seçilen kaynaklar arasında Kreşinler'in genel olarak yaşam tarzlarını, kültürlerini, özellikle de geleneksel dini inanışlarını inceleyen Radik İshakov, Damir İshakov, Flera Bayazitova vb.nin eserlerinden ve Durmuş Arık'ın makalelerinden yararlanılmıştır. Rusların Tatarlara yönelik Hıristiyanlaştırma politikalarını incelerken de İl'minskiy'nin eserleri esas alınmıştır. Araştırmada önemli ölçüde Durmuş Arık'ın "Hıristiyanlaştırılan Türkler Çuvaşlar" isimli eserinde benimsenen metot benimsenmiştir.

Araştırmanın bazı bölümlerinde Kazan Tatarcası'na (bazı kısımlarda Kreşin diline) ya da Rusça ifadeler yer verilmiştir. Bu ifadeler önce çevriyazı (bir yazıyı, bütün ses inceliklerini belirterek, yazılmış olduğu abc'den bir başka abc'ye çevirme işi) ile italik olarak, gerekli görülen yerlerde ise Türkçe çevirisi ile birlikte yer verilmiştir. Kullanılan alfabe, çevriyazı işaretleri ile birlikte aşağıda gösterilmiştir.

Kullanılan Çevriyazı Dizgesi*

А а	a	Ө ө	Ö
Ә ә	e	П п	P
Б б	b	Р р	R
В в	v	С с	S
Г г	g	Т т	T
Д д	d	У у	U
Е е	yı, e	Ү ү	Ü
Ж ж	j	Ф ф	F
Ж ж	j	Х х	H
З з	z	Һ һ	H
Й й	y	Ц ц	Ts
К к	k	Ч ч	Ç
Л л	l	Ш ш	Ş
М м	m	Щ щ	Tş
Н н	n	Ъ ъ	'
Ң ң	ng	Ы ы	I
О о	o	Ь ь	'
Э э	e	Я я	Ya
Ю ю	yu		

Tablo 1

E. TATAR ADI HAKKINDAKİ BAZI GÖRÜŞLER

Tatarlar, İdil-Ural bölgesinde yaşamakta olan Türk topluluklarından birisidir. Tatar¹ adı, farklı zamanlarda Türk ve Moğol kabileleri tarafından ortak bir ad olarak kullanılmış olsa da Batı ve Doğu kaynaklarında bu isim başlangıçta Moğollar için kullanılmış olup² ilk kez Orhun Yazıtları'nda geçmektedir. Önceden Tatar adı³ Türk olmayan topluluklara verilmiş olmakla birlikte, daha sonra Batı'da Moğollar ve azınlıkta olan Moğol tabakasına giren Türkler için kullanılmıştır. Tarihçilere göre, Tatar adı Moğol birliği içindeki bir Türk oymağının adı olmuştur. Diğer taraftan Ruslar, Tatar adını, Avrupa Rusyası'nda yaşayan Türk asıllı bütün Müslümanlar için kullanmışlardır.⁴

Tatarlar, İdil boyunda kurulan Bulgar Devleti'nden başlayarak, Altın Orda ve onun devamı olan hanlıklar içinde, bilhassa Kıpçak Türkleri'nin karışımı hâlinde teşekkül etmişlerdir. Ancak tarihi anlamda, daha çok da XIII. asırda Rusya'yı işgal eden Moğol ordusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Türk kabileleri (esas olarak Kıpçaklar) için kullanılmaya başlanmıştır. Ancak, Sovyetler Birliği döneminde "Tatar" isminin Türk karşılığında kullanılması terk edilerek onun yerine her boyun kendi adını kullanması usulü benimsenmiştir. Ayrıca Başkırt, Kazak, Kırgız, Özbek vb. milletler için ayrı ayrı alfabeler ve yazı dilleri geliştirilmiş, tarihi bakımdan da birbirleriyle ilgisi olmayan ayrı birer millet

¹ 1248 yılındaki Ermeni elyazmalarına göre, "Tatar" halkı – "okçu" halkıdır. Onları "sivri" ve "hafif", veya "tur" i "ar" diye adlandırdıkları için "Tatar" adı ortaya çıkmıştır. XVII yüzyılda yazılmış Abul – Gazi'nin "Türklerinin Kökeni" adlı eserinde yazar "Tatar" kelimesi önceden bir Türk Hanım ismi olduğu fikrini ileri sürdüremektedir. Tarihçi Karamzin N. M. "Tatar" sözcüğü Yakut milletin tapındığı put isminden geldiğini belirtmektedir. Suharov A. A. "Tatar" sözü iki sözden, tau (dağ) ve "tar"(yaşamak) sözcüklerinden oluşmaktadır. Bu ise, dağlarda yaşayan anlamına gelmektedir. Eremeev'nin tahmini daha hakikate yakındır. Ona göre ilk olarak "Tatar" sözü bir Türk sözüdür. Son ek olan –ar Türk kabilelerini ekidir. Mesela, tatar, hazar, Bulgar, avar, madjar, kangar, suvar, kabar, vb. "Ar"- ir, er, eki ise günümüzdeki birçok Türk dillerinde "erkek, hoca" anlamına gelmektedir. XI asırda yaşayan Mahmud Kaşgari'ye göre "Türkler Tatar diye Farsça konuşanlara diyorlarmış". Türkler Tatar diye aynı zamanda Çinlileri ve Uygurları kasetmiştir. Belki "Tat" sözü en başta "İranlı" ya da "Farsça konuşan anlamını" taşımıştır. Nitekim Eski Türk dilinde "tat" "Yabancı, farklı kabileden" anlamına gelmektedir. Bkz. Halikov A. X., Mongoli, *Tatari, Zolotaya Orda i Bulgariya*, İzdatelstvo "Fen", Kazan 1994, ss. 8–11.

² İlyas Kamalov, *Avrasya fatihi-Tatarlar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 12; İshakov D. M-İzmaylov İ. L., *Emopoliticheskiye istoriya Tatar v VI – pervoy chetverti XV v.*, İnstitut İstorii Akademii Nauk Tatarstana, Kazan, 2000, ss. 8.

³ Tatar adı hakkında geniş bilgi için bkz. Kürşat Yıldırım, "Tatar Adının Kökeni Üzerine" *Türkiyat Mecmuası*, XXI, 2, İstanbul, 2012, ss. 171-190.

⁴ Seyfettin Erşahin, "Rusya'da Müslümanlar: Tatar Kavimleri Tarihi", *İlahiyat Fakültesi Dergisi XXXV*, Ankara, 1996, s. 566; Mirfatih Z. Zekiyev, *İstoriya Tatarskogo Naroda*, İzdatelstvo İNSAN, Kazan, 2008, s. 260; Mirfatih Z. Zekiyev, *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 219.

oldukları ileri sürülmüştür. Bundan böyle Tatar ismi ancak Kazanlılar⁵ ile kısmen Kırım ahalisini ifade etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır. Fakat Tatar kullanımının Kazanlılar'ın eskiden beri öz adları mı, yoksa Rus baskısı ile yerleşmiş bir kullanım mı olduğu hususu hala kesin olarak aydınlığa kavuşturulamamıştır.⁶

Ayrıca Tatar ismi genellikle Kuzey Asya'da Moğolistan ovasından Doğu Avrupa'da Litvanya'ya kadar uzanan geniş bölgede yaşamış Moğollar, Türkler, Tunguzlar başta olmak üzere çeşitli etnik grupları ifade etmek için kullanılmıştır. Bu ismin kökeni eski Türkî dillerde "diğer, başka, yabancı, Müslüman olmayan insanlar" gibi manalara gelmektedir.⁷

Tatar adının etimolojisi hakkında birçok görüş öne sürülmüştür. Fakat kesin ve net bir sonuca ulaşılammıştır. Mirfatih Zekiyev, *Türklerin ve Tatarların Kökeni* adlı kitabında Tatar etnik kökenlerinin anlamlarını gösteren aşağıdaki şekilde bir tablo sunmaktadır:

Tatarlar			
Kime Tatar Diyorlar		Kimler diyor	Kati Etnik Adları
1	2	3	4
1	Çin'in kuzeyli komşuları olarak tüm Türk, Moğol,	Çinliler (ta-ta veya da-da), kendileri (zati adları)	Eski Tatarlar

⁵ Bilim adamlarının, Kazan Tatarlarının kökenleriyle ilgili fikirleri farklılıklar arz etmekle birlikte, bu hususta iki ana teori bulunmaktadır. Bu teorilere göre Kazan Bölgesi Tatarları'nın kökeni Kıpçak veya Bulgar Türklerine dayanmaktadır. Kıpçak tezinin taraftarları Kazan Tatarlarının Altın Orda Tatarlarının doğrudan doğruya torunları olduğunu iddia etmektedirler. Kazan Tatarları'nın soyunu Bulgar Türklerine dayandıranlar ise, Kazan Tatarları'nın atalarının, sıkça maruz kaldıkları Arap seferlerinden dolayı Azov bozkırlarını terk etmek zorunda kalıp ardından VIII. yüzyılın birinci yarısında Orta İdil ve Kama bölgelerine yerleştiğini savunmaktadırlar. A. Z. Velidi Togan ve A. Battal Taymas gibi Tatar tarihçiler olduğu kadar S. M. Soloyev, G. İ. Peretyatkovıç ve N. İ. Aşmarin gibi Rus tarihçiler de bu fikri savunmaktadırlar. Bu iki temel tezinin ötesinde bir başka görüşe göreyse Kazan Tatarları, bu iki unsurun, yani Bulgar Türkleriyle sonradan buraya gelip Altın Orda Devletini kuran Moğolların karışık kaynaşmasından doğmuş olan bir Türk topluluğudur. N. Karamzin, İ. Berezin, V. Grigoryev, N. F. Kalinin ve M. Z. Zekiyev, H. Hakov, F. H. Valeyev bu tezin taraftarlarıdır. (Bkz. Azade-Ayşe Rorlich, *Volga Tatarları, Yüzyıllar Aşan Milli Kimlik*, (çev. Mehmet Süreyya Er), İletişim yayınları, İstanbul, 2000, ss. 27-28; Mirkasım Usmanov, "Sosedi Nazıvalı İh Tatarami", Rodina, Sy. III-IV, "Rodina" derg. yay., Moskva 1997, ss. 40-41).

⁶ Zekiyev, *a.g.e.*, s.219; Kamalov, *a.g.e.*, s. 28.

⁷ Kamalov, *a.g.e.*, s. 19.

	Mançular; daha sonra Orhon- Yinesey Türkleri, Kırgızların komşuları Moğol Kimaklar'ın bir kısmı.		
2	Başlagıçta Moğol ve Eski Tatarlardan daha sonra tüm mağlup halklardan toplanan Cengiz (fetih ve tenkil) orduları.	Bizzat Cengiz orduları ve tüm diğer halklar (tahkir amaçlı olarak).	Moğol - Tatarlar
3	Cengizi Moğol devletlerinin tüm sekenesi.	Batı Avrupalılar, Tatar kelimesini (cehennem zebanileri anlamındaki) tartar şekline dönüştürerek.	Tartarlar
4	Cuçi ulusu (Altın Orda) ahalisinin tamamı, yani Özbek, Kazak, Bulgar-Tatar, Kırım Tatarı, Başkurt, Nogay, Karakalpak, Fin-Ugorlar'ın ataları (tüm gayri Rus doğulu halklar dâhil.)	Ruslar	Orda Tatarları
5	Daha sonraki tüm Türkler, bilhassa Müslüman Türkler.	Ruslar	Türk Tatarlar
6	Kırım Hanlığının Türk ahalisi.	Ruslar ve XX. Yüzyıldan itibaren bizzat kendileri.	Kırım Tatarları

7	Kuzey Karadeniz Türkleri	Ruslar ve XX. Yüzyıldan itibaren bizzat kendileri.	Dobruca Tatarları
8	Moğol öncesi İdil-Bulgar Devleti'nin ve Bulgar hegemonyası altında kalan tüm bölgelerin Türk dili ahalisinin torunları.	Ruslar ve XIX. Yüzyıl sonlarından itibaren bizzat kendileri	Bulgar-Tatarlar

Tablo 2⁸

F. TATARLARIN KÖKENİ

Tatarlar'ın kökenini incelemeye geçmeden önce, hangi Tatarlar'dan bahsedeceğimizi belirtmemiz gerekmektedir. Çünkü asırlar boyu etnik yönden birbiriyle ilgisi bulunmayan değişik halklara Tatar denilegelmiş ve hala da denilmektedir. Mirfatih Zekiyev'in, "Türklerin Ve Tatarların Kökeni" adlı kitabında belirttiği gibi, XIX–XX. yüzyılda pek çok tarihçi ve etnolog, Kazanlı misyonerlerin izinden giderek mesela eski Tatarlar, Moğol–Tatarlar, Altın Orda Tatarları ve bugünkü Bulgar–Tatarları gibi geçmişte bir şekilde Tatar adı verilen halkların (hiçbir ayırım yapmadan) tamamını Tatar etnik adının kapsamına dâhil etmişlerdir.⁹ Halbuki bu grupların birbirleriyle ilişkisi ya bulunamamış ya da kısmen ilişkili oldukları tespit edilmiştir. Diğer taraftan, tarih kitaplarında Eski Tatarlar olarak geçen grubun Çin'in Kuzeyli komşuları ve rakipleri durumundaki bir kabile federasyonu ya da halk olduğu görülmektedir. Ancak bu Tatarlar bugünkü Bulgar–Tatarları'nın doğrudan ataları değildirler. Nitekim onlar düzenli kitleler halinde İdil–Bulgar devletinin şekillendiği bölgelere göç etmemişlerdir. Eğer bu grup bu topraklara gelmiş olsaydı, Bulgar devleti bünyesinde umumi Bulgar etnik adını almış olurlardı. Eski Tatarlar, umumi Türk etnik kökeninin yayılma sürecinde kendi etnik adlarını tedrici olarak kaybetmişlerdir.¹⁰ Moğol–Tatarları ile bugünkü Bulgar–Tatarları arasında da herhangi bir

⁸ Zekiyev, *a.g.e.*, ss. 220-221.

⁹ Zekiyev, *a.g.e.*, s. 215.

¹⁰ Zekiyev, *a.g.e.*, ss. 216–217.

etnik bağ yoktur. Bilindiği üzere Cengiz Han¹¹Eski Tatarlarla savaşarak güçlü bir devlet kurmuştur. Tatar umumi adı altında da katı disiplinli ve güçlü bir ordu teşkilatlandırmıştır. Bu orduya genel olarak Moğol–Tatar Ordusu denilmiştir. Cengiz askerlerinin fetih seferleri sırasında bu ordunun safları arasında Türk, Çinli, Pers, Arap, Kafkasyalı, Slavyan, Fin–Ugor vs. gibi mağlup halkların temsilcileri de yer almıştır. İşte bu çok dilli Moğol–Tatarlar, Moğolistan, Sibirya’nın önemli bir kısmı, Kuzey Çin, Kore, Merkezî ve Orta Asya, Afganistan, İran, Kafkas–ötesi, Kuzey Kafkasya, İdil Bulgaryası ve Rusya topraklarının önemli kesimini içine alan bütün Moğol Feodal İmparatorluklarına yerleşmişlerdir. Dolayısıyla onları Bulgar–Tatarları’nın, Özbekler’in, Afganlar’ın, Çinliler’in, Presler’in vs. ataları olarak kabul etmek mümkün değildir.¹²

Batı Avrupalı bilim adamları ise, henüz XIV. yüzyılda tüm Çingizi Moğol devletlerinde yaşayan hakları Tatar veya kendi tanımlamalarıyla *Tartar (Cehennem zebanileri)* olarak görmüşlerdir. Bu sebeple, Avrupa’da hazırlanan ilk haritalarda Çingiziler’in hâkimiyeti altında bulunan bölgelerin sınırları dâhiline *Tartariya* denilen bir ülke yerleştirmişlerdir. Hatta bu halk hakkında eserler bile yazmaya başlamışlardır. Rus bilim adamları ise Altın Orda halklarının tamamını Tatar diye adlandırmışlardır. Fakat zaman içerisinde doğulu halkları araştırdıkça onların farklı etnik gruptan oluştuklarını görmüşlerdir. Buna rağmen onları Tatar adıyla adlandırmaktan vazgeçmemişlerdir. *Tatar* kelimesini, mesela *Abakan Tatarları (Hakaslar)*, *Azerbaycan Tatarları*, *Barbara Tatarları*, *Başkırt Tatarları*, *Bolgar Tatarları*, *Bucak Tatarları*, *Vogul Tatarları (Mansalar)*, *Çağatay Tatarları*, *Yenisey Tatarları*, *Kafkas–ötesi Tatarları*, *Kırgız Tatarları (Kazaklar ve Kırgızlar)*, *Kumık Tatarları*, *Tatar-Tarañçiler*, *Türkmen Tatarları*, *Özbek Tatarları*, *Çerkes Tatarları* vs. gibi halkların iç etnik adları veya yaşadıkları yerlere bağlı olarak aldıkları adlardan oluşan tamlamalarla birlikte kullanmaya başlamışlardır.¹³

Doğunun sömürgeleştirilmesi sırasında bilimsel heyetlere katılanlar da, doğu halklarının Fin–Ugor, Türk, Paleoasyalı (eski zaman Asyalı) vb. kimselerden oluştuğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat Türkler’i, özellikle Müslüman olan kesimini Tatar olarak

¹¹ Asıl adı Temuçin olan Cengiz Han (ö. 1227) Moğol İmparatorluğu’nun kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Moğolistan’ın göçebe kavimlerini 1206 yılında bir birlik altında toplayarak, Çin’den Adriyatik kıyılarına kadar uzanan büyük bir devlet kurmuştur. (Mustafa Kafalı, “Cengiz han”, *DİA*, VII, 367 – 369; M. F. Köprülü, “Cengiz Han”, *İslam Ansiklopesi (bundan sonra İA)*, III, s. 91-100.

¹² Zekiyev, *a.g.e.*, s. 217-218.

¹³ Zekiyev, *a.g.e.*, s. 219.

adlandırmayı da sürdürmüşlerdir. Aynı zamanda bu adı Altın Orda tebaası olmayan diğer Türkler'e de vermişlerdir. Rus bilim adamları 1923'ten itibaren Türkler'e Türkî halklar anlamında *Tyurki veyä Tyurskietnik* kökenini kullanmaya karar vermişlerdir. Anadolu Türkleri'ne ise sadece Türk adını vermişlerdir. Altın Orda'nın yıkılışından sonra, devletin bünyesinde yer alan halklar, Moğol Tatarları'nın fethinden önceki bağımsızlık oluşumlarını¹⁴ tekrar geliştirmeye başlamışlardır.¹⁵

Aslında bugünkü İdil–Ural boyu Tatarları'nın ataları, Altın Orda sakinlerinin bir kısmını oluşturan ve ancak XIX. yüzyıl sonrasında ortak Tatar etnik adını alan millet Bulgarlar'dır. Bulgar Tatar Halkı, tüm diğer halklar gibi pek çok etnik tabaka ve kabilenin birleşmesi ve ayrılması neticesinde oluşmuştur. Ancak bu süreçte kardeş olan iki yakın etnik unsur, yani Bulgar ve Kıpçak unsuru başrolü oynamıştır. Tatar halkı böylece doğuşu bakımından bir yönden İdil boyunda ve İdil'den Batı'da ve Güney'de bulunan topraklarda yaşamış Kıpçaklar ile bağlanmıştır. Bunun sonucunda genel Tatar dili, aslında Bulgarlar'ın varisleri olan Orta Lehçe temsilcileri dili (Bulgar Dili) özelliklerini ve Kıpçaklar'ın varisleri olan Batı Lehçe temsilcileri dili (Kıpçak-Mişer Dili) özelliklerini kendinde birleştirmiştir.¹⁶

G. TATARLARIN TARİHİ VE YAŞADIKLARI COĞRAFYA

1. İdil–Bulgar Devleti

İdil (Volga) Irmağı'nın orta ve aşağı mecralarının geçtiği yerler ve İdil ile Kama Irmağı arasına düşen bölgeler ta eski zamanlardan beri Türk kavimlerinin yurdu olmuştur.¹⁷ VI. yüzyılda Hazar Türkleri tarafından kurulmuş olan Hazar İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla batıya ve kuzeye göç eden Kıpçak boyuna dâhil bir Türk kavmi olan Bulgarlar İdil-Bulgar¹⁸ Devleti'ni kurmuşlardır. Bulgarlar buraya gelmeden önce, İdil-Ural

¹⁴ Bulgar, Rus, Özbek, Kazak, Başkırt, Karaçay-Balkar, Kumık, Nogay, Çuvaş vs. gibi.

¹⁵ Zekiyev, *a.g.e.*, ss. 218-220.

¹⁶ Gülşah Yılmaz, *Kazan-Tatar Türkçesindeki Aile Ve Akrabalık Konulu Atasözleri (Metin-Çeviri-Sözlük)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi), Niğde, 2013, s.11; Ayrıca bkz. Halil Açıkgöz, Rifkat Ahmetyanov, Fuat Ganiyev, *Tatarca-Türkçe Sözlük*, Kazan-Moskova, İnsan Yayınları, 1997, s. 8.

¹⁷ Abdullah Battal-Taymas, *Kazan Türkleri, Türk Tarihinin Hazin Yaprakları*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayınları, Ankara 1966, s. 17.

¹⁸ Tarihi kaynaklar, Bulgar kelimesinin ilk kez hangi tarihte kullanıldığına dair farklı bilgiler içermektedir. Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar'e göre, Bulgarlara ait en eski kayıtlar 354 yılında Latince yazılan "Hronograf" eserinde verilmektedir ("Bulgarı", Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar', red. M. H. Hasanov, İnstitut Tatarskoy Entsiklopedii AN RT yayınları, Kazan, 1999, s. 96). İslam Ansiklopedisine göre, Bulgarlar Türklerinin adına ilk defa 482 yılında rastlanmaktadır (Turgut Kut, "Bulgar", *DİA*, VI,

bölgesinde Fin-Ugor toplulukları kabileler halinde yaşamaktaydı. Fakat onlar bir birliktelik sağlayamamışlardır.¹⁹ Bu ülke, Simbirsk, Samara, Saratof, Astragan, Ufa ve Orenburg vilayetlerinin tümünü kapsadığı gibi, özellikle eski Nijni-Novgorod (Sura Nehri) vilayetinin bir kısmını, Kazan vilayetinin tamamını, Perm ve Vyatka vilayetlerini de kısmen içine almakta idi.²⁰

Bulgarlar İslâm dinini resmî olarak kabul eden ilk Türk Devleti²¹ olarak bilinmektedir.²² Bulgar Hükümdarı Almış Han, 920’de Abbasî Halifesi’ne din âlimi ve mimarlar göndermesi için ricada bulunmuş ve sonrasında ismini, Emir Cafer bin Abdullah olarak değiştirmiştir. Bu heyet, 922 senesinde Bulgar ülkesine ulaşmış²³ ve o andan itibaren Bulgar Devleti, Abbasî halifelerine bağlı bir Müslüman ülkesi; Bulgarlar ise, Doğu Avrupa’da Türk-İslâm Kültürü’nün ilk temsilcileri durumuna gelmişlerdir.²⁴ Bulgarlar, Halife el-Muktedir zamanında, yani Almış Han döneminde (922 yılında)²⁵ İslam dinini

390). Kurat’a göre ise, en eski bilgiler İbn Rüste’nden Kitab al- a’lak al-nafisa adlı eserinde verilmektedir (bkz. Akdes Nimet Kurat, “Bulgar”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi yayınları, İstanbul 1961, II, s. 783). Tarihçi olan Pletneva ise tarihi kaynaklarda Bulgarlar kelimesi ilk defa sadece VII. yüzyılın eserlerinde geçtiğini söylemekle birlikte, eserin adını belirtmemektedir (Svetlana Pletneva, “Kagan İ Knyaz”, Rodina, S. III-IV, “Rodina” yayınları, Moskva 1997, s. 19).

¹⁹ Kurat, “Bulgar”, ss. 781-782; ayrıca bkz. “Bulgarı”, *Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar’*, s. 96; “Velikaya Bulgariya”, *Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar’*, s.109; ayrıca bkz. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917’ye kadar*, Basımevi yayınları, Ankara, 1948, ss. 7-20; Abdullah Battal Taymas, *a.g.e.*, s. 16-17.

²⁰ Ayaz İshaki, *İdil Ural Devleti*, (Çev. Bayram Kodaman), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 47.

²¹ Bir kısım araştırmacılar, Mısırdakiler haricinde ilk Müslüman Türk devletinin Karahanlılar olduğunu ileri sürerken, bir kısım araştırmacılar da İdil Bulgar Hanlığının ilk Müslüman-Türk devleti olduğunu kabul etmektedirler. Erdoğan Merçil, *İtil Bulgar Devleti*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985, s.15.

²² Bulgarlar açısından, İslamiyet’i resmen kabul etmeleri ve ilk müstakil Türk – İslam devletini oluşturmaları dolayısıyla büyük önem arz eden bu müracaat, daha sonra mukabil olarak gönderilen elçilik heyetinde yer alacak İbn Fazlan’ın, bu seyahat esnasında tuttuğu notlarla Volga Bulgarlarının tarihiyle ilgili çağdaş bir kaynağa sahip olmamız bakımından da ayrıca değerlidir. Zira İslam kaynakları içinde İdil (Volga) Bulgarlarıyla ilgili en geniş bilgileri İbn Fazlan’ın Seyahatname’sinde bulabilmekteyiz. (Bkz. Nesimi Yazısı, *İlk Türk – İslam Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992, s. 69).

²³ Rıza Fahreddinov, *Nesil İrugıbiz ve Kısaça Tarihibiz*, (hazırlayan Enver Heyri) Ruhi Marifet Akademisi, Kazan, 2008, s. 212.

²⁴ Ahmet Taşağıl, “İdil Bulgar Hanlığı”, *DİA*, XXI, 473.

²⁵ Osman Çetin, *Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Düşünce Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 8; Altın Orda Hanlığı hakkında detaylı bilgi için bkz. M. Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İ.Ü. Ed. Fak. Yayınları, İstanbul, 1976. W. de Tiesenhause *Altınordu Devleti Tarihine ait Metinler*, (çev. İsmail Hakkı İzmirli), Maarif Matbaası, İstanbul 194; A. Y. Yakubovskiy, *Altınordu ve İnhitatu*, (çev. Hasan Eren), Maarif Matbaası, İstanbul, 1955; A. Y. Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, (çev. Hasan Eren), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992; N. Binark, “Altın Ordu (Altınorda) Kaganlığı”, II, sayı 23, Kazan, 1980; Ö. Gökbilgin, “1313-1357 yılları arasında Altın Ordu Devleti”, A. Ü. Ed. Fak. Araştırma Dergisi, II, sayı 4, Ankara, 1972; M. F. Köprülü, “Altın Ordu’ya ait yeni araştırmalar”, Belleten, VI, sayı 19 Ankara, 1941; F. Kurtoglu, “Son Altın Orda hükümdarının Osmanlı hükümdarı

resmi olarak kabul etmişlerdir.²⁶ İslam dini, İdil-Bulgar Devleti'nin devlet yapısını pekiştirmiş, ilim ve kültürün gelişmesini sağlamıştır. Şehirler İslami özellikler kazanmaya başlamış, camilerin sayısı artmıştır. Mesela, Bulgar ile Suvar şehirlerinde Cuma Camileri inşa edilmiştir.²⁷ Araştırmacılar bu tarihten sonra Bulgarlar'da ilim, edebiyat, astronomi, matematik, kimya, tıp, coğrafya ve tarih alanlarında gelişmelerin olduğu konusunda hemfikirdirler.²⁸

Bulgarlar sathî değil, içten gelerek Müslüman²⁹ olmuşlardır. Onların İslamiyet'i kabulü, diğer Türk boyları arasında da hak dine geçişi hızlandırmıştır. Bununla birlikte İslam dini yanında eski dinlerini koruyan Bulgarlar olduğu gibi, devletin tebaasınınönemli bir kesiminioluşturan Fin-Ugorlar da İslamiyet'e yabancı kalmışlardır. Bu durumu, Türkler'de her zaman görülen dini hoşgörünün bir göstergesi olarak değerlendirmek de mümkündür. İslam'ın Bulgar ülkesinde iyice kökleşmesinden sonra, onların diğer İslâm ülkeleriyle ilişkilerinin arttığı görülmektedir. Mesela, İslam'ın kabulünün üzerinden fazla zaman geçmeden 943-944'te, Almış Han'ın oğlu hacca gitmiş, bu münasebetle Bağdat'a uğramış, halifeye bir sancak, siyah kürk ve başka hediyeler takdim etmiştir. Bulgarların, kendilerine komşu olan ülkelerde İslam'ı yayma girişimlerinin bulunduğu da bilinmektedir. Nitekim Kiev Knezi Vladimir'in Bulgarlar tarafından 986'da İslam'ı kabule davet edilmesi buna örnek olarak gösterilebilir.³⁰

Bulgarlar, Moğol istilasından itibaren, 922 senesinden sonraki süreçte öndört defa Rus baskınına uğramışlardır. Bulgarlar'ın Ruslar'la ilk çatışması 969 senesindegerçekleşmiştir.³¹ Bu çatışmayı, Prens Vladimir'in 985 senesinde başlattığı Rus saldırısı takip etmiştir. Fakat her iki saldırı da Bulgarlar tarafından başarıyla durdurulmuştur.³² Bu saldırıdan sonra Ruslar'la Kiev Barış Antlaşması imzalanmıştır.³³ Bu

Mehmet II'ye bir mektubu", Belleten, II, sayı 5-6, Ankara, 1938; T. Özkaya, "Sovyetler Birliği'nde Altın Ordu ile ilgili yeni araştırmalar", Belleten, LIV, sayı 209, Ankara, 1990.

²⁶ Kamalov, *a.g.e.*, s. 41.

²⁷ Kamalov, *a.g.e.*, s.44.

²⁸ Kamalov, *a.g.e.*, s.53.

²⁹ Sünni/ Hanefi.

³⁰ Yazısı, *a.g.e.*, s. 70.

³¹ Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar'e göre ilk çatışma 985 yılında olmuştur ("Bulgarskiye Pohodi", *Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar'*, s. 95; "Voljskaya Bulgariya", *Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar'*, s. 118-119; "Pohodi Bulgar Na Rus", *Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar'*, s. 448.) Ayrıca Bkz. Mileuşa Yusipova, *İdil-Ural Bölgesinde Hıristiyanlığın Yayılması Üzerine Bir Araştırma*, (Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Ankara, 2003, s.24.

³² Tamurbek Devletşin, *Sovyet Tataristan'ı*, (çev. Mehmet Emircan), Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 1981, s. 4-5.

anlaşmaya rağmen Ruslar sürekli istila girişimlerine devam etmişler, fakat hiçbiri sonuç vermemiştir. Bulgar Devleti, Moğollar tarafından yıkılıncaya kadar İdil-Ural bölgesinin tek hâkimi olmaya devam etmiştir.³⁴

Bulgarlar hakkında en geniş bilgiye İbn Fazlan³⁵Seyahatnamesi'nde rastlanmaktadır. İbn Fazlan'ın verdiği bilgiye göre, İslam dininin bu bölgeye tam olarak girmesinden önce devletin başında bir hükümdar bulunmaktaydı. Eski bir Türk geleneğinin devamı olarak, resmi merasimlerde hükümdarın yanında hanımı da yer alırdı³⁶. Hükümdar ile karşılaşan herkes ayağa kalkar ve başındaki kalpağı çıkarırdı.³⁷ Kadın-erkek ilişkileri, ahlaki prensiplere uymak şartıyla büyük oranda serbestti. Mesela, kadınlar ve erkekler nehre girip birlikte yıkanır, birbirlerinden kaçınmazlar, fakat herhangi bir şekilde zina etmezlerdi. Çünkü zina onlara göre en büyük suçlardandı.³⁸ Nitekim bu serbestlik çerçevesinde adam öldürme, fuhuş ve hırsızlığın cezasının ölüm olması da dikkat çekicidir.³⁹

Bulgarlar, IV/X. yüzyılın başında diğer Türk kabileleri gibi göçebe idiler, fakat kısa zamanda yerleşik hayata geçmişlerdir. Tarıma elverişli toprakları ekerek, aynı yüzyılın ikinci yarısında usta birer çiftçi olduklarını göstermişlerdir. Yetiştirdikleri ürünlerin başında darı, buğday ve arpa yer almaktadır.⁴⁰

Orta İdil Bölgesi zenginlik ve ulaşım açısından kuzey bölgelerini Hazar Denizi, İran, Kafkaslar, Türkistan ve Orta Asya'ya bağlayan büyük kervan yolları üzerinde bulunuyordu. Bu sebeple Bulgarlar arasında ticaret oldukça yaygındı. Hatta İdil-Bulgar Devleti'nin başkenti olan Bulgar şehri, III/IX–VII/XIII. yüzyıllarda Doğu Avrupa'nın en önemli ticaret merkezi konumundaydı. Bu ticaret sırasında çeşitli kürkler, at ve keçi derileri, ayakkabı, ok, kılıç, zırh, koyun, sığır, balık tutkalı, ceviz, balmumu, bal ve Slav

³³ “Bulgaro - Russkiye Dogovori”, Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar', s. 95.

³⁴ Yukarıda bahsettiğimiz bütün bu çatışmalar olmasına rağmen Bulgar Türklerinin Ruslarla olan ilişkileri sadece düşmanlık üzerine kurulmamıştır. Bazı dönemlerde çeşitli alanlarda barış içeren ticari ilişkiler de kurulmuştur (Ayrıca bkz. Kurat, “Bulgar”, s. 789; “Bulgaro - Russkiye Dogovori”, Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar', s. 95; “Velikaya Bulgariya”, Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar', s. 118-119; “Voljskaya Bulgariya”, Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar', s. 118-119).

³⁵ İbn Fazlan'ın, Bulgarlar hakkındaki tespitleri için bkz. İbn Fazlan, Seyahatname, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, 1995, s. 47-68.

³⁶ İbn Fazlan, *a.g.e.*, s. 49.

³⁷ İbn Fazlan, *a.g.e.*, s. 58.

³⁸ İbn Fazlan, *a.g.e.*, s. 61.

³⁹ İbn Fazlan, *a.g.e.*, s. 60 – 61.

⁴⁰ Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 1985, s.17

köleleri ihraç edilirken; dokuma kumaş, silah, lüks eşyalar ve seramik, yani çanak-çömlek de ithal edilmiştir. Kuyumculukta da ileri giden İdil Bulgarları'nın bu alandaki ustalıkları İsveç'e kadar bütün batı Slavları üzerinde etkili olmuştur.⁴¹

Başkent Bulgar şehrinin önemli bir ticaret merkezi olduğu dönemde Suvar, Biler, Cöke-Tav ve Erteç gibi şehirlerin de ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle Bulgar şehrinde inşa edilen Han Camii, Doğu Türbesi, Ak Saray, Kara Saray, Han Sarayları, Küçük Minare, Büyük Minare ve Han Kabri gibi eserler İdil Bulgarları'nın mimaride oldukça ilerlemiş olduklarını göstermektedir.⁴²

İdil-Bulgar Devleti⁴³, 1236 yılında Cengiz Han'ın torunu Batu⁴⁴ komutasındaki Moğol orduları tarafından istila edilmiş ve böylece bu devletin varlığı sona ermiştir. İdil-Ural bölgesini işgal eden Batu Han burayı önce Büyük Moğol Hükümdarlığı'na bağlı olarak bir süre idare etmiş, daha sonra da bölgede kendi bağımsızlığını ilan ederek Altın Orda Devletini⁴⁵ kurmuştur.

2. Altın Orda Hanlığı

Büyük Moğol İmparatorluğu'ndan ayrılarak Altın Orda⁴⁶ Devleti'ni kuran Batu Han, Aşağı İdil'de Saray adlı yeni bir başkent kurmuş⁴⁷ ve kendi adına para bastırmıştır.⁴⁸Böylece İdil-Ural bölgesinde Altın Orda Devleti'nin hâkimiyet dönemi

⁴¹ Merçil, *a.g.e.*, s. 18; Taşağıl, "İdil Bulgar Hanlığı", *DİA*, XXI, 472;

⁴² Bu eserler hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Kurat, "Bulgar", s. 792 -793.

⁴³ Çeşitli kaynaklar yanında Rus vakayinameleri de Bulgarların bu dönemde erişmiş olduğu yüksek kültür ve medeniyete tanıklık etmekte ve Bulgar Devletinin, XIII. yüzyıldaki Moğol istilasına kadar çok zengin ve müreffeh bir şekilde varlığını devam ettirdiğini kaydetmektedir (bkz. "Voljskaya Bulgariya", *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar*, s. 119).

⁴⁴ Altın Orda devleti kurucusu olan Batu, 1205?-1255/56 yılları arasında yaşamıştır (Mustafa Kafalı, "Batuhan", *DİA*, V, 208-210; W. Barthold, "Batu", *İA*, II, s. 351-353. "Batıy", *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar*, s. 64-65).

⁴⁵ Altın Orda Hanlığı 1260 yılına kadar Moğol İmparatorluğa bağlı idi ("Zolotaya Orda", *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar*, s. 209; Ayrıca bkz. "Batıy", *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar*, s. 64-65; "Mongol'skiye Zavoyevatel'niye Pohodi", *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar*, s. 366; Kurat, "Bulgar", s. 790

⁴⁶ 1241-1502 yılları arasında Deşt-i Kıpçak'ta hüküm süren bir Türk-Moğol devleti. Orda Moğolca "çadır, otağ" manasına gelmektedir. Devletin kurucusu Batu Han'ın ak otağının üst kısmının altın yaldızlı olması sebebiyle bu devlete Altın Orda veya Ak Orda denmiştir. (Bkz. Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", *DİA*, II, 538-540). Araça kaynaklarda Altın Orda/Altın Orda Hanlığı'nın adı "Kıpçak Sultanlığı"dır. (Bkz. Umay Türkes-Günay, *Türklerin Tarihi-Geçmişten Geleceğe*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s. 408-409). Günümüz uluslararası bilim çevreleri tarafından kabul gören bir terimdir. (Bkz. Uli Schamiloğlu, *Altın Orda*, (çev. Bülent Keneş), Türkler, VIII, Yeni Türkiye Yayınları, s. 412).

⁴⁷ "Zolotaya Orda", *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar*, s. 209.

⁴⁸ İlk sikkeleri Bulgar'da basılmıştır. (Bkz. "Zolotaya Orda", *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar*, s. 209). Onuncu yüzyıl başlarında basit bir devlet organizasyonuna sahip olduklarını tahmin etmek yanlış olmasa gerekir. İbn Fazlan, Bulgar ahalisinin, hükümdarın, örf ve adetlere bağlı, riayetkâr olduklarını belirtir.

başlamıştır. Ancak yerli halk ilk anda bu devletin hâkimiyetini tanımak istememiştir. Bu yüzden Batu Han'ın işgalinden sonra Kazanka, Kamave Beyaz Irmağı'nın çevresiyle Mokşa Irmağı arasına sığınan Bulgarlar, bağımsızlıklarını ilan edebilmek için uzun süre mücadele etmiş ve bu yüzden çok sayıda isyan çıkarmışlardır.⁴⁹

Bir müddet sonra isyanlar azalmış ve sonuçta tamamen bitmiştir. Bunda İslam'ı benimseyen Moğol Hükümdarları'nın⁵⁰ da büyük rolü olmuştur.⁵¹ Bazı araştırmacılara göre Kazan halkının Moğol idaresine karşı direnişten vazgeçmesinin bir başka sebebi ise dini özgürlük olmuştur. Nitekim Moğol-Tatarları Kazan halkını büyük oranda özgür bırakmış ve yönetimde onlara da yer vermiştir. Bu özgürlük sayesinde Kazan halkı, Moğol-Tatarları'nı istilacı olarak görmemiştir. Hatta kendilerinden birileri olarak görmüş ve kendilerini de devletin sahibi gibi algılamaya başlamışlardır. XVI. asrın hemen başında Altın Orda Devleti yıkılmış ve devletin hâkim olduğu bölgelerde Kazan, Kırım, Kasım, Astrahan, Sibir Hanlıkları ve bağımsız Nogay Uruğları ortaya çıkmıştır.⁵²

3. Kazan Hanlığı

Kazan Hanlığı⁵³ 1437-1556 yılları arasında Karadeniz'in kuzeyinde İdil-Ural bölgesinde hüküm süren bir Türk Devleti'dir. Kazan Hanlığı adını Kazan şehrinden almıştır. Kazan Hanlığı Türk-İslâm muhitinin kuzeydoğu kısmında, önemli ulaşım yollarından birini teşkil eden İdil (Volga) Nehri'nin orta mecrasında eski İdil-Bulgar Devleti sahası üzerinde kurulmuştur.⁵⁴ Kazan şehri, Altın Orda Devleti döneminden önce

Bulgar hükümdarı, kendisine kimse refakat etmeksizin, tek başına çarşıda dolaşabilirdi. İslâm kaynaklarında Bulgarların üç kavimden oluştuğu belirtilmiştir. Bunlar *Barsula*, *Asgil* ve *Bulgar* adlarını almışlardır. Bu üç topluluğun başında, beyleri bulunmakta ve en üstteki Bulgar Hanı ile feodal bir idare tarzı oluşturmaktaydılar. (Bkz. Yazısı, *a.g.e.*, s. 72).

⁴⁹ Yusipova, *a.g.t.*, s.28.

⁵⁰ Berke Han'dan (1256-1266) başlayarak diğer Moğol hanları.

⁵¹ 1257 yılında başa geçen Berke Han Müslümanlığı kabul eden ilk Altın Ordu hanıdır. Deşt-i Kıpçak ili onun idaresine girdikten sonra burada İslamiyet hızla yayıldı. Berke Han'ın 13 veya 16 yıl hükümdarlık yaptığı belirtilmektedir. (Bkz. Kamuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletler Tarihi*, Bilge Yayınları, İstanbul, 1984, s. 528-29; Ötemiş Hacı, *Çengiz-Name*, (Hazırlayan: İlyas Kamalov), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 45; Aydın Çelik-Önder Güler, *Altın Ordu İmparatorluğu*, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 188, İstanbul, 2010, s. 142).

⁵² Saray, "Altın Orda Hanlığı", *DİA*, II, 540

⁵³ Kazan Hanlığı'nın kuruluş tarihi konusunda iki farklı görüş vardır. Birinci görüşe göre hanlık, 1437 yılında Altın Orda hanlarından Uluğ Muhammed Han'ın tahtının elinden alınması üzerine Saray'dan ayrılarak Kazan iline gelmesiyle kurulmuştur. İkinci görüşe göre ise 1445'te Uluğ Muhammed Han'ın oğlu Mahmud'un hanlığın başına geçişiyle ortaya çıkmıştır. Hanlığın kuruluş süreci 1437-1445 yılları arasında tamamlanmış ve 1445'ten itibaren bağımsız bir devlet statüsüne kavuşmuştur. (İsmail Türkoğlu, "Kazan Hanlığı", *DİA*, XXV, 136).

⁵⁴ Kazan Hanlığı'nın sınırlarını kesin biçimde belirtmek güçse de esas kısmı yaklaşık olarak bugün Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan, Çuvaşistan, Udmurt, Mari ve Başkırdaistan özerk cumhuriyetleriyle

bir kale kenti olarak inşa edilmiştir.⁵⁵ "Hanlıklar" kurulmaya başladığı zaman, vaktiyle Kama Bulgarları'nın hâkim olduğu Orta İdil sahasında,"Kazan Hanlığı" adıyla yeni bir hanlık kurulmuştur. Bunun kurucusu da Uluğ-Muhammed Han'dır.⁵⁶

Kazan Hanlığı uzun mücadeleler sonucunda bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte gelişimini devam ettirerek siyasi, askeri ve ekonomik alanda birçok yenilik yapmıştır. Elde ettiği bağımsızlığını devam ettirebilmek amacıyla Ruslar'la olan mücadelesini sürdürmüştür.⁵⁷Kazan Tatarları Uluğ Muhammed döneminde Ruslar'a galip gelmiş ve Ruslar bir süre Kazan Tatarları'na vergi ödemişlerdir. Fakat Uluğ Muhammed'in ölümü ile birlikte oğulları kendi aralarında iç mücadeleye girişmiş ve devlet içerisinde taht kavgaları başlamıştır. Bu iç çekişmeler yüzünden Kazan Hanlığı elde ettiği gücü kaybederken Ruslar güçlenmeye başlamıştır. Rusların güçlenmeye başlaması ile birlikte daha fazla direnemeyen Kazan Hanlığı giderek zayıflamaya başlamış ve birçok bölgesinin Rus himayesine girmesine kabul etmek zorunda kalmıştır. Sonunda Tatarlara ait bölgeler sırayla Rusların eline geçmiştir;sadece Kazan şehri ve çevresi Tatarların elinde kalmıştır. 1552 yılında Rus Çarı IV. İvan, 150 top ve 150.000 asker ile hanlığın himayesindeki son toprakları da ele geçirerek Kazan Hanlığı'nın varlığına son vermiştir.⁵⁸ Bu tarihten itibaren Ruslar'ın Tatarlar üzerindeki hâkimiyeti başlamış ve kesintisiz olarak günümüze kadar gelmiştir. Tatarlar Çarlık rejiminde müftülük kurma gibi bazı haklar elde etmişlerdir. Buna rağmen-Sovyetlere bağlı da olsa- bundan sonra ancak 1920'de devlet kurabilmişlerdir. 1917 yılında Ufa'da toplanan "İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk Tatarları Millet Meclisi"nin İdil-Ural Devleti'ni kurma planı suya düşürülerek 1919'da Başkurt, 1920 yılında ise Tatar Muhtar Cumhuriyetleri kurulmuştur.⁵⁹

Ulyanovsk (eski Simbir), Penza, Saratov, Kuybişev, Perm, Tambov ve Ryazan vilâyetlerini içine alıyordu. (Türkoğlu, "Kazan Hanlığı", s. 136).

⁵⁵ Birçok tarihçi, Kazan şehrinin 1177 yılında kurulduğunu kabul etmektedir.

⁵⁶ Çengiz sülalesinden Togay-Temür, Tölek-Temür neslinden İçkili Hasan oğlu Uluğ-Muhammed Han, 1419-1424 ve 1427-1436 yıllarında Altın Ordu Hanı sıfatıyla Saray'da hâkimiyet sürdükten sonra tahtını Küçük Muhammed'de kaptırınca Kırım'a gitti ; Kırım'da da tutunamayınca , Orta İdil sahasına giderek yeni bir devlet kurdu (Bkz. Akdes Nimet Kurat, "Kazan Hanlığı (1437-1556) ", D.T.C.F. Dergisi, XII/3-4, Ankara, 1954, s.227).

⁵⁷ Kazan Hanlığı ile Moskova Rusya'sı arasında 14 defa harp vuku bulmuştur; bunların sekizi (1467.1478.1530.1545.1549.1550,ve1552) Moskova'nın, altısı (1439.1445.1505.1521,1523ve1536) Kazanlıların teşebbüsü ile başlanmıştır. Kurat, "Kazan Hanlığı (1437 – 1556) ", s. 229.

⁵⁸ Türkoğlu, "Kazan Hanlığı", s. 137.

⁵⁹ Nadir Devlet, "Tataristan Cumhuriyeti", Türkler, XX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 48.

Rusya Federasyonu'nun güneyinde yer alan, İdil (Volga) Irmağı ile Çulman (Kama) Irmağı arasında bulunan Tataristan Cumhuriyeti'nin batısında Çuvaşistan, doğusunda Başkurdistan, kuzey-doğusunda Udmurdistan, güney-doğusunda Rusya'nın Orenburg bölgesi, güneyinde ise yine Rusya'nın Samara bölgesi yer almaktadır.⁶⁰Tataristan uzun yıllar boyunca Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir cumhuriyet olmuştur.Kendine özgü milli marşı, yeşil, beyaz ve kırmızı renklerden oluşan bir bayrağı ve kanatlı beyaz parstan oluşan amblemi vardır. Tarihleri, yaşadıkları bölgeler ve nüfusları hakkında kısaca bilgi verdiğimiz Tatarlar günümüzde Rusya Federasyonu'nda Rus milletinden sonra nüfus yoğunluğu bakımından ikinci sıradadır.⁶¹

H. TATARLARIN TÜRK DÜNYASINDAKİ YERİ

Asırlar boyunca Türkler çeşitli coğrafyalarda çok sayıda devlet kurmuş;Çin'den Balkanlara, hatta Avrupa'ya kadar geniş bir alanda varlıklarını sürdürmüşlerdir. Günümüzde Türkler farklı bölgelerde yaşamalarına rağmen ortak bir tarihi geçmişe sahiptirler.

Görüldüğü gibi Ruslar, XIV. yüzyıldan itibaren doğuya, Türk topluluklarının yaşadığı topraklara yönelmiş ve zamanla bu toprakları büyük ölçüde ele geçirmiştir. Böylece Türk topluluklarının bir kısmı XVI. yüzyıldan itibaren Rus idaresi altına girmiştir. XX. yüzyılın başlarına kadar Çarlık Rusyası, 1917'den sonra da Sovyetler Birliği idaresi altında pek çok Türk topluluğu yaşamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bu Türk topluluklarının bir kısmı bağımsızlığına kavuşmuştur.⁶² Bağımsızlığını elde edemeyen ve Rusya Federasyonu içerisinde kalan Türk toplulukları ise Özerk Cumhuriyetlerde ya da Özerk Bölgelerde yaşamaya devam etmektedirler.⁶³Araştırmamızın ana konusunu teşkil eden Kreşinler de bu toplulukların içerisinde yer almaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere İdil-Ural Bölgesinde Tatar, Başkurt ve Çuvaş Türkleri yaşamıştır. Tatarlar Rus hâkimiyetine giren (1552) ilk Türk topluluklarından sayılmaktadır. Ruslar, bu topraklara

⁶⁰ Kamalov, *a.g.e.*, s. 215.

⁶¹ İbrahim Güner, "Tataristan", *DİA*, LXV, 162-163; İsmail Türkoğlu, "Tataristan", *DİA*, LXV, 163-168.

⁶² Bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetlerinin katılımıyla Rusya Federasyonu Bağımsız Devletler Topluluğunu oluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alper Demirbugan, "Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinin Ekonomik Dönüşüm Sürecünde Temel Eğilimler", *A.K.Ü.İ.İ.B.F dergisi*, C VII, S 2, Afyon, 2005, ss. 165-179; Seymur Ağayev, Nebiye Yamak, "Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinde Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C 23, S 4, Erzurum, 2009, ss. 179-204; Saynur Giray Bozkurt, "Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Renkli Devrimler-Kırgızistan Örneği", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C 1, S 1, Sakarya, 2016, ss. 118-138.

⁶³ Durmuş Arık, *Hristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Aziz Adanç Yayınları, Ankara, 2005, ss. 30-31.

adım atmadan önce bu topraklarda yaşayan toplulukları Hıristiyanlaştırmayı hedeflemişlerdir.

Daha önce de bahsedildiği üzere, Tatar Türkleri (İdil-Bulgar Devleti) 922 senesinde resmi olarak İslam dinini kabul etmişlerdir. Fakat tarihçilere göre İdil-Bulgar Devleti içerisinde Müslüman olmayan, geleneksel inanışlarını sürdürenler de bulunmuştur.⁶⁴ Günümüzdeki Kreşinler ise, İdil-Ural Devleti'nde azınlığı teşkil eden Hıristiyan topluluklarından ve aynı zamanda farklı bir millettten olduklarını ileri sürmektedirler. Kreşinler hakkında yeteri kadar bilgi bulunmadığı için bu durumu kanıtlamak da zor gibi görünmektedir.

Diğer taraftan Kazan Tatarları'nı kültürel, coğrafi, dil ve yaşam tarzları bakımından diğer Türk topluluklarından ayırdetmek mümkün değildir. İdil-Ural bölgesine nüfuz eden Tatarlar Türk Dünyası'nda ilk sırayı almaktadırlar. Nitekim dünyanın dört bir yanındaki Müslümanlar: Kur'ân-ı Kerim'in Hicaz'da indiğini, İstanbul'da ustaca yazıldığını, Kahire'de güzelce okunduğunu ve Kazan'da basıldığını bilmektedirler.

Tatarlar, Rusların Hıristiyanlaştırma ve asimile etme çabalarına rağmen milli kimliklerini hiçbir zaman unutmayan Türk topluluklarından birisidir. Günümüzde Tatarlar'ın nüfuz ettikleri alan Avrupa ve Asya arasında bir köprü ve iki medeniyetin birleşme yeri olmaya, Tatarlarda, İslâm medeniyetinin maddi ve manevi mirasına sahip çıkmaya devam etmektedirler.

⁶⁴ Taşağıl, "İdil Bulgar Hanlığı", 473

BİRİNCİ BÖLÜM

HİRİSTİYANLIĞIN TATARLAR ARASINDA YAYILIŞI

A. TATARLARIN HİRİSTİYANLIKLA KARŞILAŞMASI

Tatarlar Hıristiyanlıkla Rusların İdil bölgesini işgalinden önce tanışmıştır. Bilindiği üzere bu topraklar asırlar boyu bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Bu topraklara Doğu'dan ve Orta Asya'dan Müslüman tüccarlar geldiği gibi Hıristiyan ülkelerden de tüccarlar gelmiştir. Bulgarlar Hazar Devleti'ne tabi oldukları için X. yüzyılın ikinci yarısına kadar onlarla hem siyasi hem de ekonomik ilişkiler içerisinde bulunmuşlardır. Hazar Devleti'nde ise Yahudilik, Müslümanlık, Hıristiyanlık ve geleneksel Türk dini inanışları mevcut olmuştur.⁶⁵ Ruslar X. yüzyıl sonlarında Bizans yoluyla Hıristiyanlığı kabul ettikleri için Bulgar Devleti de Hıristiyanlığı daha yakından tanımıştır.⁶⁶

Günümüze kadar ulaşan yazılı kaynaklara göre Bulgar Devleti halkı arasında Rus tüccarlar, esirler ve Hıristiyan din adamları da vardı. Nitekim arkeolojik kazılarda elde edilen malzemeler arasında haçların, ikonların ve çeşitli resimlerin bulunması da bunu doğrulamaktadır.⁶⁷ Tarihi kaynaklardan, Kazan'ın alınmasından çok önceleri Orta İdil Bölgesinde, şehirlerde ve köylerde İdil halkı arasına Rus esirlerinin ve göçmenlerin yerleştiği anlaşılmaktadır. Ayrıca onların yerli halk ile sıkı kültür alış-verişinde buldukları da bilinmektedir. Kazan Metropoliti Germogen'in 1953'de hazırladığı bir raporda bildirdiğine göre: "*Ruslar, esir ve esir olmayan Tatarlarla, Çuvaşlarla, Çirmişlerle (Mariler) birlikte yaşıyor, onlarla beraber yiyor, içiyor ve onlarla*

⁶⁵ Arık, *a.g.e.*, s. 24.

⁶⁶ Ruslar 988-989 yılında resmi olarak Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Resmi dinin kabulü ile Rus tarihinde yeni bir devir başlamıştır. Ortodoks Hıristiyanlık ise Rus kültürünün teşekkül etmesinde çok mühim bir rol oynamıştır. Bkz. Kurat, *a.g.e.*, ss. 32-33.

⁶⁷ Arık, *a.g.e.*, s. 242.

evleniliyorlardı". Bu durum henüz IV. İvan'ın Kazan Hanlığı'nı ele geçirmesinden önce olmuştur.⁶⁸

Rus Devleti, Kazan Hanlığı'nı ele geçirdikten sonra Kazan Müslüman Tatarları'na ve bölgedeki başka milletlere karşı uzun süreli bir asimilasyon faaliyetine girişmiştir. Özellikle bölgede bulunan Müslüman Türkler'e (Tatar ve Başkurtlar) yönelik Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma faaliyetlerini başlatmışlardır. Aslında Ruslar'ın asimilasyon amacıyla yürüttüğü bu girişimler daha önceki zamanlara dayanmaktadır.⁶⁹ Mesela XIII. yüzyılda yazılan "Nikonovskaya Letopis" (Nikon Vakayinamesi)'ndeki şu cümle Rus Devleti'nin bu düşüncelerini vurgulamaktadır: "990 yılında Vladimir⁷⁰, Mark Makedonya'n isimli filozofu Bulgar'a gönderdi ki o, kötü dinini övenlere Tanrı'nın sözünü vaaz etsin ve (onlar) Tanrı ve Kurtarıcı olan İsa'ya inansınlar ve kutsal ayinle vaftiz olsunlar ve bizimle (Ruslarla) aynı dinden ve aynı nurdan olsunlar ve gökten hayırlar alsınlar. Filozof, Bulgar'a gidip, onlara Tanrı'nın sözünü uzunca anlattı. Ve aynı yılda Bulgar'dan Vladimir'e dört prens geldi ve ilahi vaftizle aydınlandılar; Vladimir onlara ziyafet verdi ve eğlenceler tertip etti".⁷¹

B. TATARLARI HİRİSTİYANLAŞTIRMA FAALİYETLERİ

Türkler genel olarak İslam dinini kabul etmişlerdir. Fakat aralarında Budizm'i⁷², Yahudiliği⁷³ ve Hıristiyanlığı⁷⁴ benimseyenler de olmuştur.⁷⁵ İslam'dan sonra onlar

⁶⁸ Denisov Petr Vladimirovich, *Religioznie verovaniya Çuvaş, Çuvashskoe gosudarstvennoe izdatel'stvo, Çeboksarı, 1959, s. 163; Arık, a.g.e., ss. 244-245.*

⁶⁹ Yusipova, a.g.t., s. 32.

⁷⁰ Vladimir (980-1015) Kiyef Rusya'sının en tanınmış knezlerden olup, Rusya'da Hıristiyanlığın resmen bir din olarak kabul etmiştir. Bkz. Kurat, a.g.e., s. 27.

⁷¹ *Polnoe Sobraniye Russkih Letopisey (Patriarşiya ili Nikonovskaya Letopis')*, V Tipografii Eduarda Pratsa, T IX, SPb, 1862, s. 58.

⁷² **Budist (Lamaist) Türkler:** 1. *Tuvalar.* Rusya Federasyonu içinde Tuva Cumhuriyeti'nde yaşayan Tuva Türkleri 182.000 kişiden ibarettir. Cumhuriyet nüfusunun % 60,6'sını oluşturan Tuvalar, Budizm Lamaist mezhebindedirler. 2. *Sarı Uygurlar.* Daha önce haklarında birçok tez yapılmış olan Sarı Uygurlar, Doğu Türkistan'ın Kansu eyaletinde yaşamakta olup, sayıları 9.000 civarındadır. "Yugur" adıyla da anılan bu Türk kitlesi dinî açıdan Budisttirler. 3. *Burkanizm (Ak-Yang).* Gorno-Altay Cumhuriyeti'nde yaşayan Altay kavimleri arasında Ak-Yang (Ak Din)a mensup insanlar da bulunmaktadır. 1904 yılında Çet Çophan tarafından kurulmuş olan bu din, Budizmo-Şamanizm olarak da adlandırılabilir.

⁷³ **Musevi Türkler:** 1. *Karaim (Karay)ler.* Kırım, Polonya, Azerbaycan vb. ülkelerde yaşayan Karaylar, kutsal kitap olarak Tevrat'ı kabul edip, Talmut'u reddederler. Birçok Türkolog yetiştirmiş olan Karayların eski Sovyetler Birliği içindeki sayıları 3.300 kişiden ibarettir. 2. *Kırımçaklar.* Karayların tersine Tevrat'ın yanında Talmut'u da kabul eden Kırımçaklar, sayı itibariyle oldukça azdır. Kırım'da özellikle Akmescid'de (Simferapol) küçük bir Kırımçak cemaati mevcuttur.

⁷⁴ **Hıristiyan Türkler:** 1. *Gagavuzlar.* Moldova Cumhuriyeti Bucak bölgesi ile Ukrayna, Kazakistan vb. gibi ülkelerde yaşayan Gagavuzların toplam nüfusu 197.500'dür. Bunların 153.000'i Moldova'da, 40.000'i ise Ukrayna'da yaşamaktadır. Diğer ülkelerde yaşayan Gagavuzların sayıları hakkında ise kesin bilgiler mevcut değildir. Büyük çoğunluğu Ortodoks mezhebine mensup olan Gagavuzlar arasında az sayıda da

arasında daha fazla yayılan din Hıristiyanlık'tır. Hıristiyan Türkler arasında Kreşinler de yer almaktadır.

1. Kazan Hanlığının Gerileme Döneminde Başlayan Hıristiyanlaştırma Faaliyetleri

Rus Misyonerliği ilk başlarda Tatarlar'ın Hıristiyanlığı gönüllü benimsemesine dayanmıştır. Ancak bu girişim ileriki yıllarda Tatarlar'ın güç kaybetmesiyle şiddete dayalı bir misyonerlik hareketine çevrilmiştir. Ayrıca Kazan Hanlığı'nın askeri ve siyasi açıdan güç kaybettiği devirlerde de zorla Hıristiyanlaştırma yöntemine başvurulmuştur. Öyleki III. İvan, 1487 senesinde Kazan Ordusu'nu yenmekle yetinmeyip, Kazan Hanı İlham Han'ı, iki oğlunu ve kardeşini esir alarak, onları da birer Hıristiyan yapmaya çalışmıştır. Buna karşı çıkan İlham Han hayatını hapisanede geçirmiştir. İlham Han'la beraber esir olan iki oğlu ve kardeşine ise Hıristiyanlık zorlakabul ettirilerek vaftiz edilmişlerdir.⁷⁶

Kazan Hanlığı XVI. yüzyılda askeri olarak daha da zayıflamıştır. Diğer taraftan, komşu Rus Knezliği'nin güçlenmesi ise Kazan Tatarları için zor günlerin başlamasına sebep olmuştur. Nitekim bundan sonra Kazan Tatarları üzerindeki Rus baskısı giderek artmıştır. O dönemdeki Rus Çarı III. Vasiliy, Kazan Hanlığı'nın topraklarını almak için çeşitli yollar denemiştir. Mesela o, 1523 senesinde Sura Irmağı yakınında Vasil'sursk ismiyle bilinen ve etrafı kale ile çevirili bir şehir inşa ettirmiştir. Rus Knezliği ile iç içe olan Rus Kilisesi de

olsa Budist ve Adventist Protestanlar mevcuttur. 2. *Çuvaşlar*. Rusya Federasyonu içinde yer alan Çuvaşistan'da yaşayan Çuvaşların nüfusu 1.863.000'dir. Çuvaşistan halkının % 68,3'ünü Çuvaşlar oluşturmaktadır. 17. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlaştırılan Çuvaşların çoğu Ortodoks Hıristiyan olup, aralarında az sayıda da olsa Gök Tanrı'ya inanan insanlar bulunduğu gibi animistik inanışlara sahip olanlar da vardır. 3. *Hakaslar*. Hakas Cumhuriyeti'nde yaşayan Hakasların sayıları 77.000'dir. Ülke nüfusunun % 13,7'sini oluşturan Hakaslar, inanç itibariyle Hıristiyan olup, aralarında Şamanî geleneklere bağlı olanlar da mevcuttur. 4. Gorno-Altay(Altay-Kişi).Altay Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Altaylıların nüfusunun % 13'ünü oluşturan Hakaslar, inanç itibariyle Hıristiyanlaştırılmış olmakla birlikte, halen büyük bir kısmı Şamani geleneklere bağlıdırlar. 5. *Saha (Yakut)lar*. Rusya Federasyonu'na bağlı Saha Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Sahaların toplam nüfusu 360.800 olup, bu nüfus Yakutistan nüfusunun % 36,9'unu oluşturmaktadır. Resmi olarak Hıristiyan olan Sahalar arasında şamani gelenekler oldukça yaygındır.6. *Dolganlar*. Taymır Yarımadası'nda (Dolgan Neneth) muhtar bölgesinde yaşamakta olup, oradaki sayıları 5.200'dür. Yakutistan'ın Anabar bölgesinde ise 900 Dolgan bulunmaktadır. Dolganların yaşadığı Ürü-Kaya Köyü, bütün Asya'nın en kuzey bölgesinde yer almaktadır. Resmen Hıristiyan olan Dolganlar, eski Türk inançlarını muhafaza etmektedirler. 7. *Tofalar (Karagaslar)*. Tuva-Buryat sınır bölgesinde yaşayan Karagasların nüfusu 620 kişiden ibarettir. Eski Türk dini inanışlarını koruyan Tofalar, Çok iyi avcıdırlar.

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Harun Güngör, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kum Saati Yayınları, Kayseri, 1998.

⁷⁶ Yusipova, a.g.t., s. 33; Arıca bkz. L.G. Fayzrahmanov, "*Nekotorıye Aspektı Nasil'stvennoy Hristianizatsii Tatar vo Vtoroy Polovine XVI-XVII v.*", İslamo-Hristianskoye Pogranic'e: İtogi İPerespektivi İzüçeniya, Kazan, 1994, s. 110.

bu girişimi gönülden onaylamıştır. Kilise yöneticilerinin başında bulunan kurnaz Metropolit Daniil, yapılan bu şehir-kale ile Kazan Hanlığı topraklarının daha kolay ele geçirileceğini ve halkının da Hıristiyanlaştırılacağını söylemiştir.⁷⁷ Metropolitin bu sözlerinden Ruslar'ın asıl amaçları Kazan topraklarını ele geçirmek ve İslam'ı benimseyen Tatar halkına da çeşitli yöntemlerle Hıristiyanlığı kabul ettirmek olmuştur. Ruslar, Vasil'sursk kalesi ile kısa zamanda Kazan Hanlığı'nı büyük ölçüde kendilerine tabi bir duruma getirmişlerdir. Bundan dolayı zaman geçtikçe özellikle XVI. yüzyıl ortalarında Kazan Hanlığı'nın başına geçen Kazan Hanları birer Rus gibi hareket etmişlerdir. Rus Devleti bu kadarla da yetinmemiştir. Kısa bir süre sonra Kazan Devleti idarecilerini ve yukarı tabakadan kişileri farklı yollarla köşeye sıkıştırmaya ve onları zorla Hıristiyanlaştırmaya çalışmışlardır. Diğer taraftan, Ruslar'a milletini ve dinini satan Kazan Hanı Şah Ali 1533 yılında bir isyan faaliyeti gerçekleştirmiştir. Bu isyanı bahane ederek de yüzlerce Tatar ileri gelenini hapse attırılmış ve aynı zamanda onları baskıyla birer Hıristiyan yapmayı denemiştir. Her şeye rağmen Hıristiyanlığı kabul etmeyenleri de farklı biçimlerde öldürmüşlerdir. Fakat bu ileri gelenlerin eş ve çocuklarını zorla vaftiz ederek Hıristiyanlaştırmışlardır.⁷⁸

Ruslar'ın Kazan Tatarları üzerinde uyguladıkları bu baskılar sonraki yıllarda daha da şiddetlenerek devam etmiştir. Neticede Kazan Hanlığı askeri olarak Ruslar'a karşı artık kendilerini koruyamayacak hale gelmiştir. Bu fırsatı kaçırmayan Ruslar, Kazan Hanlığı'na yönelik bütün emellerini uygulamaya başlamışlardır. Yukarıda da bahsedildiği gibi onların hedefi sadece Kazan Devleti'ni denetimleri altına almak olmamış, aynı zamanda o topraklarda yaşayan Müslüman Tatar halkını da Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma hayalini kurmuşlardır.⁷⁹

Nitekim 1552 yılında, IV. İvan tarafından ele geçirilen Kazan Hanlığı'nda kara günler başlamıştır. Bu dönemde Hıristiyanlaştırma politikaları Rus Metropoliti Makariy'nin telkinlerinin de etkisiyle büyük ölçüde baskıyla devam etmiştir. Kazan Müslüman Tatarları'nı Hıristiyanlaştırma girişimleri IV. İvan'dan sonraki dönemlerde de şiddet ve

⁷⁷ Mihail Hudyakov, *Ocherki Po İstorii Kazanskogo Hanstva*, Reprintnoye Vosproizvedeniye, Gosudarstvennoe İzdatel'stvo yayınları, Kazan, 1990, s. 86.

⁷⁸ Hudyakov, *a.g.e.*, ss. 107-108.

⁷⁹ Taymas, *a.g.e.*, s. 31; Hudyakov, *a.g.e.*, ss. 131-132.

baskıyla devam etmiştir. Özellikle pek çok Tatar ünlü Rus Misyoneri Luka Kanaşeviç tarafından⁸⁰ Hıristiyanlaştırılmıştır.⁸¹

2. IV. İvan Döneminde Baskıyla Sürdürülen Hıristiyanlaştırma Girişimleri

Ruslar Kazan Hanlığı'nın gerileme döneminden başlayarak İslam'ı benimseyen Müslüman Tatarlar'a karşı adım adım bir asimilasyon girişimi başlatmışlardır. Bu girişimlerini her zaman dinî idealleriyle de bezemişlerdir. Rus Kilisesi'nin desteği de daimi olarak onlarla olmuştur. Ruslar'ın Kazan'ı tamamen ele geçirme idealleri daha çok dinle bağlantılı olmuştur. Mesela, IV. İvan Kazan Hanlığı'nı tamamen ele geçirmek için çok çalışmıştır. Bu işgalin, kendileri açısından çok kutsal olan Bogoroditsa⁸² zamanına denk gelmesi için de özel çaba göstermiştir. IV. İvan bu faaliyeti gerçekleştirirken Müslüman Tatarlar'ın elinde bulunan Kazan topraklarını sadece siyasi olarak değil aynı zamanda manevi olarak da ele geçirmiş olacağını düşünmüştür.⁸³Ruslar'ın, Kazan topraklarının ele geçirilmesini bu şekilde Hıristiyanlığın bir başarısı olarak görmeleri yalnızca IV. İvan devriyle de sınırlı kalmamıştır. Nitekim bu düşünce, dinleri kabul etmeyen 1917 komünist ihtilaline kadar devlet nezdinde de aynı biçimde sürdürülmüştür. Hatta bu düşünceyi komünist devrimine kadar olan devirde eser bırakan tarihçilerin eserlerinde de görmek mümkündür.⁸⁴

IV. İvan, Hıristiyanlık değerleriyle iç içe geçmiş olan bu emperyalist his ve düşüncelerini Kazan topraklarını aldıktan sonra da devam ettirmiştir. Mesela, Kazan topraklarını ele geçirmesinin ardından Kazan Kalesi'nin çeşitli yerlerine haçlar diktirmiştir. Kalenin tüm duvarlarına da kutsal su serptirerek “krestnyı hod”, yani dinî sembol ve haçlarla yapılan bir vaftiz yürüyüşü yaptırmıştır. Kazan'da din adına yapılan uygulamanın

⁸⁰ Ruslar, sadece Tatarları değil, başka halkları da Hıristiyanlaştırmaya çalışmıştır. Örneğin, Vladimir döneminde Kiev devletindeki Peçenekler ve Karakalpaklar zorla Hıristiyanlaştırılmıştır. Fayzrahmanov, *a.g.e.*, s. 114

⁸¹ Yusipova, *a.g.t.*, s. 35.

⁸² 2 Ekim'de kutlanan Meryem Ana günü.

⁸³ Yusipova, *a.g.t.*, s. 33; Hudyakov, *a.g.e.*, s. 2; Aydar Halikov, *Kniga Peçali ili Zapiski Aborigena*, Moksklas yayınları, Vil'nüs, 1991, s. 56.

⁸⁴ Apollon Fedorovich Mojarovskiy, *İzlojenie Hoda Missionerskago Dela po Prosvetşeniyu İnorodtsev S 1552 po 1867 goda*, Moskva, 1880, s. 5; Dmitriy Makaroviç Makarov, *Samoderjavie i Hristianizatsiya narodov Srednego Povolj'ya (XVI-XVIII vv)*, Çuvaşskiy Gosudarstvenniy Universitet yayınları, Çeboksarı, 2000, s. 21-22.

ikinci bir örneği de, Blagovetşeniye (Hayrı Müjdeleyen) isimli kilise binasının temelini atmak olmuştur.⁸⁵

IV. İvan, özel ve sembolik bir anlam taşıyan bu dinî hareketlerden sonra İslam'ı benimseyen Tatarlar'ı Hıristiyanlaştırmak için pek çok değişik yol denemiştir. En başta, savaşta esir ettiği Kazan Han'ı Yadiğâr'ı "Simeon" ismiyle⁸⁶ ve daha önce esir düşen Ötemiş Giray Han'ı ise "Aleksandr" ismiyle⁸⁷ vaftiz ettirmiş ve zorla Hıristiyan yapmıştır. Her iki Han da çok erken yaşta bu dünyadan ayrılmışlardır. Yadiğâr, Çudov (Mucize) Manastırı'nın Blagovetşeniye (Hayrı Müjdeleyen) Kilisesi yanındaki mezarlığa, Ötemiş Giray ise, Moskova Kremlin'deki Arhangel'skiy Sobor (Havariler Katedrali) avlusuna defnedilmiştir.⁸⁸ Kazan'ın işgali esnasında ele geçirilmiş olan yaklaşık beş yüz Tatar ileri gelenini⁸⁹ ise, ağır şartlar altında çalıştırıldıkları manastırlara göndertmiştir.⁹⁰ "Slujiliye Tatarı" (Hizmet Eden Tatarlar) diye adlandırılan bu Tatarlar⁹¹ Ruslar için çalıştırılmışlardır⁹².

IV. İvan, Tatar ileri gelenlerine yaptığı uygulamaları halka da tatbik etmiştir. Öte yandan Ruslar, kendilerine fazla zorluk çıkarmadan Hıristiyanlığı kabul eden bir kısım Tatar ileri gelenlerini -mal varlıklarını ellerinden almamanın yanı sıra- yeni araziler vererek ödüllendirmişlerdir. Hıristiyan olan bu kişilerin çocukları da giderek Rus kültürünü tamamen benimseyerek asimile olmuşlardır.⁹³ Hıristiyan olmayı kabul etmeyenleri ise yerlerinden, evlerinden ederek, ücra ve verimsiz yerlere sürmüştür.⁹⁴ Bununla da yetinmemiş, Hıristiyanlığı kabul etmeyen kişilerin bir kısmını da yok etmiştir. Nitekim 1553-1557 yılları arasında yaklaşık olarak bin beş yüz altmış Tatar ileri geleninin Ruslar'ın bu isteklerine uymadıkları için öldürüldükleri Nikon Vekayinamesi'nde ifade edilmektedir.

⁸⁵ Makarov, *a.g.e.*, s. 25.

⁸⁶ Hudyakov, *a.g.e.*, s. 172; "Yadiğâr –Muhammad", *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar'*, s. 682; Yusipova, *a.g.t.*, s.36.

⁸⁷ Taymas, *a.g.e.*, ss. 31- 32; "Utyamış–Girey", *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar'*, s. 604; Makarov, *a.g.e.*, s. 41; Fayzrahmanov, *a.g.e.*, s. 110; Yusipova, *a.g.t.*, s. 36.

⁸⁸ Hudyakov, *a.g.e.*, ss. 131-132, 172-173.

⁸⁹ Manastırlara gönderilen bu Tatar ileri gelenleri, baskılarla Hıristiyanlaştırılmış veya en ağır şartlarda yaşamak zorunda bırakılmıştır.

⁹⁰ Makarov, *a.g.e.*, ss. 32 – 33; Yusipova, *a.g.t.*, s.36.

⁹¹ Her bir Rus ileri geleninde Tatar kanı aktığını buna dayalıdır.

⁹² Fayzrahmanov, *a.g.e.*, s. 114; Ayrıca bkz. "Slujiliye Tatarı", *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar'*, s. 522.

⁹³ Fayzrahmanov, *a.g.e.*, s. 114

⁹⁴ İndus Tagirov, "Kazanskoe Hanstvo", Gasırlar Avazı, T.G.J.İ. yayınları, Kazan 2000, S. I-II, s. 288; Taymas, *a.g.e.*, s. 45; A. N. Grigor'yev, *Hristianizatsiya Nerusskih Narodnostey*, Kak Odin İz Metodov Natsional'no- Kolonial'noy Politiki Tsarizma v Tatarii, Moskva, 1959, s. 227.

Sıradan halktan öldürülenlerin sayısı bile bilinmemektedir. Tatarların elinden zorla alınan topraklar da Rusya'dan getirilen Hıristiyanlara verilmiştir. Hıristiyanlığı kabul etmeyen Tatarlar ise günümüzde İske Tatar Bistes (Eski Tatar Mahallesi) adıyla bilinen ve Kazan'ın 40 km. kadar dışındakibir yerleşim yerine kovulmuşlardır. Bugün bile, Kazan'a en yakın Tatar köyleri en az 45 km. uzaklıktadır. Oysaki bu topraklarda yerleşen Rus kasaba ve köylerinin büyük çoğunluğu Tatar adı taşımaktadır.⁹⁵

Diğer taraftan, bölgenin nüfus yapısının değişmesi için de özel çaba gösterilmiştir. Ruslar, kendi hâkimiyetleri altında yaşayanları sadece Hıristiyan olarak görmek istemiştir. IV. İvan, Hıristiyanlık dışındaki bütün dinleri yasaklamıştır. Müslümanların -dinleri de dâhil olmak üzere- bütün kurumsal varlıkları ile beraber bireysel varlıklarını dahi kabul etmemiştir.⁹⁶IV. İvan, Tatarlar'a ve öteki Müslüman halklara Hıristiyanlığı benimsetmek için şiddete dayalı her yönetime başvurmuştur. Müslüman Tatar milletine uyguladığı bu şiddet ve Hıristiyanlaştırma politikalarından daha iyi neticeler alabilmek için de Rus Kilisesi'ni her zaman devreye sokmuştur. Misyonerlik faaliyetlerini yapabilsin diye en verimli Tatar topraklarını Kilise'ye bağışlamıştır.⁹⁷Bu daKilise'nin, kendisine sağlanan ekonomik imkânlarla dilediği gibi davranmasına zemin hazırlamıştır.⁹⁸

3. Rus Kilisesinin Hıristiyanlaştırma Faaliyetlerindeki Etkisi

Rus Kilisesi'nin devlet politikası üzerindeki tutumu gün geçtikçe artmıştır. Hatta Ruslar'ın, Tatarlar'a ve diğer Müslüman halklara yönelik zorla Hıristiyanlaştırma politikası zamanla Rus Kilisesi'nin de benimsediği bir devlet politikası halini almıştır. Bu hareketin arkasında Rus Metropoliti Makariy'nin büyük etkisi olmuştur. Mesela Makariy', IV. İvan'ın taç giyme töreninde yeni çardan, Hıristiyanlığı devletin her yerinde hâkim kılmasını ve kâfir olarak gördüğü öteki milletleri doğru yola getirmesini istemiştir.⁹⁹

IV. İvan, Kilise'nin sağladığı bu katkılarla Tatarlar'ı ve diğer Müslümanlar'ı Hıristiyanlaştırmak için her türlü yolu denemiş, hatta bazen acımasız yöntemlere bile başvurmuştur. Rus Kilisesi'ni de bu yönde etkin bir şekilde devreye sokmuştur. Mesela, önceki bölümde bahsedildiği gibi, Kazan'ın en verimli topraklarını kilisenin mülkü

⁹⁵ Hudyakov, *a.g.e.*, s. 17; Fayzrahmanov, *a.g.e.*, s. 111; Taymas, *a.g.e.*, s. 46.

⁹⁶ Taymas, *a.g.e.*, s. 44; "Hristianizatsiya", *Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar'*, s. 634; "Respublika Tatarstan", *Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar'*, s. 475.

⁹⁷ Makarov, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁹⁸ Hudyakov *a.g.e.*, s. 67.

⁹⁹ Makarov, *a.g.e.*, s. 21-22.

yapmıştır. Böylece Kilise’yi de, Hıristiyanlaştırma politikalarında kullanmak suretiyle geniş ekonomik imkânlarla kavuşturmuştur. Aynı zamanda, Kazan topraklarında istedikleri gibi Hıristiyanlaştırma politikalarında bulunabilmeleri ve başarılı olabilmeleri amacıyla Kilise yöneticilerini siyasi yönden de desteklemiştir. Hatta Kilise liderlerine, Tatar topraklarının yönetimini ellerinde bulunduran Rus idarecilerin kararlarına da müdahale edebilme yetkisi vermiştir. Kilise liderleri ise, ceza almış olan Tatarların cezalarını bile Hıristiyanlığı kabul etmek şartıyla kaldırmıştır.

Ancak, devlet yöneticilerinin Kilise liderlerine vermiş olduğu bu sınırsız destek karşılıksız olmamıştır. Nitekim Rus Kilisesi, Kazan’ın işgali esnasında devlet yöneticilerini ve askerleri cesaretlendirerek işgal için teşvik etmiştir. Ayrıca bu işgali de Hıristiyanlığın hâkimiyeti meselesi haline getirmiştir. Hatta Kilise bu davranışını işgalden sonra da sürdürmüştür. Aynı zamanda Hıristiyanlığın Kazan bölgesinde yayılması için her çareye başvurmuştur. Kısaca ifade etmek gerekirse, Rus Kilisesi zorla Hıristiyanlaştırma faaliyetlerini kutsamıştır.¹⁰⁰

a. Hıristiyanlığı Yaymak İçin Kazan Bölgesinde Kurulan İlk Manastır ve Kiliseler

Ruslar Hıristiyanlaştırma faaliyetlerini daha etkin bir şekilde yapabilmek için bölgede manastır ve kiliseler de inşa etmiştir. Rus Devleti Kazan topraklarını ele geçirdikten hemen sonra Blagovetşeniye Kilisesi’nin temelini atmıştır. Hatta bu kiliseyi çok kısa zamanda inşa etmiştir.¹⁰¹ Bu kiliseden sonra Kazan ve civarında yeni manastır ve kiliseler inşa etmeye de devam etmiştir.

Kazan Hanlığı’nın işgalinden sonraki süreçte, yani 1552–1555 yılları arasında İdil-Ural bölgesinin farklı şehirlerinde pek çok manastır ve kilise inşa edilmiştir. Bazı kaynaklarda 1556 senesine kadar İdil–Ural bölgesinin başlıca merkezleri olan Kazan’da Zilantov, Spaso-Preobrajenskiy, Blagovetşeniye; Kazan yakınındaki Sviyajsk şehrinde Bogoroditskiy ve Troitskiy; Çeboksarı şehrinde ise Troitskiy gibi önemli bazı manastır ve kiliselerin inşa edildiği belirtilmektedir.¹⁰²

¹⁰⁰ Makarov, *a.g.e.*, ss. 6, 21-22; Hudyakov, *a.g.e.*, s. 68; Taymas, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁰¹ Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 2, 5; Makarov, *a.g.e.*, s. 6, 21-22; Hudyakov, *a.g.e.*, s. 68; Taymas, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁰² Ayrıca bkz. “Tserkvi Pravoslavniye”, *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar’*, s. 640; “Kazanskiye Tserkvi”, *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar’*, s. 243; “Kazanskiy Bogoroditskiy Jenskiy Monastır”, *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar’*, s. 243, “Uspenskiy Mujskoy Monastır”, *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar’*,

Rus Hükümeti, Tatarlara yönelik Hıristiyanlaştırma faaliyetlerini adeta kilise ve manastırlar vasıtasıyla yürütmüştür. Kilise ve manastırların yapımını her zaman teşvik etmiş ve her türlü imkânı da sağlamıştır. Nitekim sadece yukarıda bahsi geçen üç dört yıllık süre içerisinde bizzat Çarın imzasıyla Kazan topraklarındaki manastır ve kiliselerin bazı ihtiyaçlarının karşılanması için ondan fazla bildiri yayınlanmıştır. Bu da Rus Devleti'nin Kazan bölgesindeki kiliselerin faaliyetlerini ne ölçüde desteklediğini kanıtlamaktadır.¹⁰³ Bu girişimlerin yürütülmesinde kilise ve devlet görevlileri beraber hareket etmiş ve birbirlerini teşvik etmişlerdir. Nitekim IV. İvan, Kazan işgalinden sonra Rus Kilisesi yetkililerine bir mektup yazarak, Kazan topraklarında yaşayan insanların Hıristiyanlaştırılmasında Kilise'ye büyük sorumlulukların düştüğünü söylemiştir.¹⁰⁴ Hıristiyanlığı benimsetme konusunda zaten çok istekli olan Kilise yetkilileri bu mektuba çok sevinmiştir. Bu sebeple Kazan topraklarında yapılan manastır ve kiliselerin sayısı birkaç sene gibi kısa sürede hızla artmıştır. Tatar halkını çeşitli yollarla ikna ederek Hıristiyanlaştırmaya çalışan Hıristiyan din adamlarının görev yaptıkları bu manastır ve kiliselere devlet tarafından her türlü ekonomik destek de verilmiştir. Kilise ileri gelenleri, Rus Hükümeti yetkililerinin uyguladığı şiddet ve baskının da yardımıyla bu çabalarında kısmen başarılı olmuştur. Hatta Tatarların bir kısmını vaftiz ettirmişlerdir. Vaftiz sonrası şeklen Hıristiyan yaptıkları bu kişileri sadece vaftiz etmekle yetinmemiş, onların iyi birer Hıristiyan olmaları için ellerinden gelen her şeyi de yapmışlardır. Mesela eğitim konusuna önem vererek, vaftiz ettikleri ailelerin çocuklarını eğitmek amacıyla 1552 senesinde Zilantoviy (Yılan Dağı); 1556 yılında Sviyajsko-Bogoroditskiy (Züye) ve Spaso-Preobrajenskiy (Değişim) gibi birtakım kilise ve manastırlar bünyesinde okullar açmışlardır. Fakat bu okullarda yalnızca Hıristiyanlığı benimseyen ailelerin çocukları okumamıştır. Aynı zamanda Hıristiyan olmayı kabul etmeyen ailelerin çocukları da Hıristiyanlaştırılmak üzere bu okullara baskı ile alınmışlardır. Zamanla bu ailelerin çocuklarını kendi din ve milletinden uzaklaştırarak birer Hıristiyan Rus gibi

s. 602; "Zilantov Monastır", *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar'*, s. 207; "Spasskaya Başnya", *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar'*, s. 532.

¹⁰³ Makarov, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁰⁴ Makarov, *a.g.e.*, s.33, 36.

yetiştirmişlerdir.¹⁰⁵ Devlet nezdinde suçlu olarak kabul edilen kimselerin suçları bile Hıristiyanlığı kabul etmeleri şartıyla bağışlanmıştır.¹⁰⁶

Kazan bölgesindeki manastır ve kiliselerin zorla yaptıkları bu Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinde kısmen başarı elde edilmesi bile Çar IV. İvan'ı son derece memnun etmiştir. Bu memnuniyetini belirtmek için bu dini kurumlara devlet bütçesinden düzenli maaş bağlamıştır. Ayrıca, Kazan civarındaki çeşitli yerleşim merkezlerinin vergisini veya topraklarını da bağışlamıştır. Mesela IV. İvan, 5 Nisan 1559 senesinde yayınladığı bir bildiri ile kilise ve manastırların bu başarılarından dolayı ödüllendirilmesini istemiş; ayrıca manastırlara ihtiyaçları kadar arazi ve bütçeden 300 ruble para verilmesini emretmiştir.¹⁰⁷

IV. İvan, bu kilise ve manastırlarda faaliyet gösteren din adamlarının güvenliği için de her türlü tedbiri almıştır. Yerel halktan zarar gelmemesi için onları askeri koruma altında tutmuştur.¹⁰⁸ Bölgede kurulmuş olan bu manastır ve kiliseler, birkaç yıl Moskova merkezden idare edilmiştir. Ancak Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinin daha sistemli bir şekilde sürdürülebilmesi amacıyla 1555 senesinde Kazan Başpiskoposluğu kurulmuştur.

b. Kazan Başpiskoposluğu'nun Kurulması

Az önce de ifade edildiği üzere, Kazan bölgesindeki halkın dili ve kültürel yapısı da göz önünde bulundurularak 1555 yılında Kazan'da bir başpiskoposluk kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁰⁹ Kazan Başpiskoposluğu'nda görev yapmak isteyen Kilise teşkilatı gönüllüleri arasından en uygun olanları seçilmiştir. Onların başına da Papaz

¹⁰⁵ İbrahim Maraş, “Kazan Bölgesinde Misyonerlik Faaliyetleri”, Dinler Tarihi Araştırmaları, S. 1, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara. 1998, s. 238; Makarov, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁰⁶ Zagidullin, “Hristianizatsiya Tatar Srednego Povolj'ya vo Vtoroy Polovine XVI-XVII vv.”, Gil'mi Yazmalar / Uçeniye Zapiski, Gumanitarniy Institut Yayınları, Kazan, 1997, S I, s. 144.

¹⁰⁷ Zagidullin, *a.g.e.*, s. 116.

¹⁰⁸ Zagidullin, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁰⁹ “Kazanskaya Eparhiya”, *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar'*, s. 240; F. G. İslayev, “Çukındıru Kontorası”, Tatarstan (tatarca), S.III, Kazan, 1997, s. 43.

Guriy¹¹⁰ başpiskopos olarak atanmıştır. Başpiskopos yardımcılığına da German¹¹¹ ve Tatarca'yı gayet iyi bilen Varsonofiy¹¹² getirilmiştir.¹¹³

IV. İvan ve Rus Kilisesi ileri gelenleri Guriy'e hiyerarşide önemli bir yer vermiştir.¹¹⁴ Guriy 26 Mayıs 1555 tarihinde Kilise ve devlet yetkililerinin yanısıra halkın da katıldığı özel bir törenle ikonlar gölgesinde ve çan sesleri eşliğinde Moskova'dan Kazan'daki piskoposluk görevine yolcu edilmiştir.¹¹⁵ Kazan bölgesinde Hıristiyanlığın yayılmasına ne kadar önem verdikleri Guriy'e gösterilen bu özel ilgiden belli olmaktadır. Ruslar açısından çok önemli sayılan bu seferi Rus tarihçi Solov'yev şöyle anlatmaktadır: *“Bu, Rus tarihinde ilk defa görülen çok değişik bir seferdi. Başpiskopos, yenilmiş olan gâvur bir memlekete Hıristiyanlığı yaymaya, ahlâk kanunlarını öğretmeye gidiyordu; Guriy'nin Kazan'a yönelik bu ruhani seferi, ancak Vladimir döneminde Rusları aydınlatmak için Bizans'tan gelen Yunan ruhanilerin yaptıkları sefere denk tutulabilirdi. Bu sefer, Hıristiyanlığın, İslam'ın sembolü olan Kazan Devleti'ne galip gelişinin kutlamasını ifade etmekteydi ve tabii ki bu iş çok gösterişli yapılmıştır”*.¹¹⁶

IV. İvan Müslüman Tatarlar'ı “kâfir” olarak görmüş; Hıristiyanlığı kabul etmeleri için yaptığı her işi mübah saymıştır. Ancak Guriy'e, Tatarlar'a Hıristiyanlığı benimsetmek için ilk başta onlara nazikçe yaklaşmasını tavsiye etmiştir. Hıristiyan olmayı kabul eden Tatarlar'ın evlerinde veya vaftiz için yeni inşa edilen manastırlarda vaftiz edilmeleri istenmiştir. Fakat bu nazik yaklaşım sonuç vermeyince Tatarlar zorla Hıristiyanlaştırılmışlardır.¹¹⁷

Hıristiyanlığın Tatarlar arasında yayılması için gerekli görülen kurallar yönetmelik şeklinde iletilmiştir. Bu yönetmelikte Tatarlar'a yönelik Hıristiyanlaştırma ve misyonerlik faaliyetlerinde ne gibi hususlara dikkat edilmesi gerektiği açıklanmıştır.

¹¹⁰ Asıl adı Rugotin Grigoriy olan papaz Guriy 1500-1563 yılları arasında yaşamıştır. 1552 yılından başlayarak hayatın sonuna kadar Kazan Başpiskoposluğunda başpiskopos olarak kalmıştır. Ayrıca bkz. “Guriy”, *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar*, s. 163; Germogen, “Jizn' pervogo arhiepiskopa goroda Kazani Guriya”, *Pravoslavniy Sobesednik*, Kazan, 1868, ss.1-12.

¹¹¹ 1504-1568 yılları arasında yaşayan papaz German'ın asıl adı Sadirev-Polev Grigoriy Fedoroviç idi. Ayrıca bkz. “German”, *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar*, s. 144.

¹¹² Tatar dilini bilen tek misyoner olan Varsonofiy 1495-1576 yılları arasında yaşamıştır. Asıl adı İoann idi “Varsonofiy”, *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar*, s. 105.

¹¹³ Zagidulin, *a.g.e.*, s. 138; Makarov, *a.g.e.*, s. 46.

¹¹⁴ Makarov, *a.g.e.*, s. 29-32, 43.

¹¹⁵ Taymas, *a.g.e.*, s. 53; Mojarovski, *a.g.e.*, ss. 12-13.

¹¹⁶ Makarov, *a.g.e.*, s. 28; Yusipova, *a.g.t.*, s. 43.

¹¹⁷ “Nakaznaya Pamyat”, *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar*, s. 384.

Hıristiyanlaştırılmak istenen yerli halka zorla değil de öncelikle sevgi ve anlayışla yaklaşılması söylenmiştir. Söz konusu yönetmelikte aynı zamanda Hıristiyanlığın kılıçla değil ikna ederek ve hediyeler dağıtarak, çeşitli ziyafetler vererek yayılması gerektiği ifade edilmiştir. Aynı yönetmelikte, Hıristiyanlığı kabule teşvik için hapisten, idam ya da başka değişik bir cezadan dolayı hapisten kaçan Tatarlar'ın Hıristiyanlığı kabul etmeleri halinde suçlarının affedileceği yazılmıştır. Kabul edenlerin ise hemen kendi hallerine bırakılmamaları; piskoposlar tarafından ara sıra ziyaret edilmeleri ve kendilerine bazı hediyelerin verilmesi emredilmiştir. Yönetmelikteki tüm bu teşvik unsurları ile hem Hıristiyanlığı kabul eden kişinin iyice bu inanca ısındırılmasının hem de Hıristiyan olmayan başka insanların da özendirilmesinin amaçlandığı açıkça ortaya konulmuştur. Bu teşvik unsurları yanında, Hıristiyanlığı kabul etmiş olanların tekrar bu inançtan çıkmamaları için de çeşitli tedbirler alınmıştır. Mesela, Hıristiyanlığı bırakmak isteyenler hakkında gerekli işlemin yapılması için onların da Moskova'ya cezalandırılmak üzere gönderilmeleri tenbih edilmiştir. Bu yönetmelik Rusya'nın misyonerlik tarihindeki ilk resmi belgesi, ilk buyruğu olarak bilinmekte ve bu belge bundan sonraki bütün misyonerlik politikalarının da referans noktasını oluşturmaktadır.¹¹⁸ Sviyajsk ve Kazan şehirleriyle ilgili resmi devlet kayıtlarında, Tatarlar'ın genelde Spaso-Preobrazhenskiy Manastırı'ndaki Preobrazhenskaya Kilisesiyle Bogoroditskiy Manastırı'ndaki Uspenskaya Kilisesi'nde vaftiz edildikleri ifade edilmektedir. Ancak bu kayıtlar günümüze ulaşmamıştır.¹¹⁹ Guriy'nin KazanBaşpiskoposluğu döneminde bu yönetmelikte yazılı olanlar yalnızca kâğıt üzerinde kalmıştır. Nitekim pek çok Tatar baskı ve şiddetle Hıristiyanlığı kabule zorlanmıştır. Başpiskopos Guriy'nin Kazan'a gelmesi ile beraber 1555 senesinden 1576 senesine kadar geçen süre ilk kitlesel Hıristiyanlaştırma dalgası olarak bilinmektedir. Guriy ile başlayan bu ilk Hıristiyanlaştırma dalgasını daha sonraki süreçte devam ettirilen yeni Hıristiyanlaştırma dalgaları takip etmiştir. Yapılan bu tarz Hıristiyanlaştırma faaliyetleri

¹¹⁸ Makarov, *a.g.e.*, ss. 7, 29, 30-32, 43; Taymas, *a.g.e.*, s. 54; Mojarovskiy, *a.g.e.*, ss. 2-3; Yusipova, *a.g.t.*, s. 43-44; Ayrıca bkz. "Nakaznaya Pamyat", *Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar*, s. 384; Aydar Nogmanov, "Hronologiçeskiy Pereçen' Zakonodatel'nih Aktov o Tatarah Srednego Povolj'yaPriural'ya Vtoroy polovini XVI-XVIII vekov", *Gasırlar Avazı/ Eho Vekov*, S. I-II, T.G.J.İ. yayınları, Kazan 2000, s. 306; ayrıca bkz. Kazan ve Sviyajsk şehirleriyle ilgili resmi devlet kayıtları, Tatarların özellikle Spaso Preobrajenskiy Manastırındaki Preobrajenskaya kilisesiyle Bogoroditskiy Manastırındaki Uspenskaya kilisesinde vaftiz edildiklerini göstermektedir (Makarov, *a.g.e.*, 46). Kaynaklar, bu vaftiz edilenlerin listesinin de tutulduğunu ifade etmekle birlikte (Majorovskiy, *a.g.e.*, s. 111), bu kayıtlar günümüze ulaşmamıştır (Makarov, *a.g.e.*, 46).

¹¹⁹ Makarov, *a.g.e.*, s. 46.

bazen şiddetle bazen de klasik misyonerlik girişimleriyle hep devam edegelmiştir. Rorlich, 1552-1917 seneleri arasındaki bu Hıristiyanlaştırma faaliyetlerini:

- 1) Başpiskopos Guriy dönemi
- 2) Çariçe Anna İvanona dönemine kadar süren XVII. ve XVIII. yüzyıllar
- 3) Kantora Novokreşçenskih Del (Yeni Dönmelerle İlgili İşler Dairesi) devri
- 4) II. Katerina Dönemi
- 5) İl'minskiy'e kadarki XIX. yüzyıl girişimleri
- 6) İl'minskiy dönemi şeklinde altı ana döneme ayırmaktadır.¹²⁰

Tatarlar'ın bu şekilde zorla Hıristiyanlaştırılması, Guriy'nin başpiskoposluk görevi süresince devam etmiştir. Fakat ondan sonraki dönemlerde biraz azalmıştır. Guriy'den sonra başpiskoposluk görevine gelen haleflerinin, şiddet politikalarını Guriy kadar fazla benimsememelerinin yanında, şiddetin hafifletilmesinde Rus Hükümeti'nin karşı karşıya kalmış olduğu iç ve dış sebeplerin de payı bulunmaktadır. Bunun yanında, o döneme kadar Müslüman Tatarlar'a tatbik edilen şiddet ve baskıyla Hıristiyanlaştırma faaliyetleriyle ilgili haberler ülke dışına kadar ulaşmıştır. Bu durum Kazan Tatarları ile ırk ve din bağı bulunan Osmanlı Devleti yetkililerinin kulağına gitmiştir. Gelen bu haber üzerine Osmanlı Devleti de Rus idaresi üzerinde diplomatik baskı kurmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti Ruslar'ın Tatarlar'ı zorla Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinden vazgeçmesini istemiştir.¹²¹ Osmanlı Devleti'nin bu uyarı ve baskılarına karşılık, IV. İvan 1570 senesinde Novoseltsev'i Sultan II. Selim'e elçi olarak göndererek, Müslümanların hiçbir şiddet görmedikleri, Hıristiyanlığı kabul edenlerin de kendi istekleriyle vaftiz oldukları iddiasında bulunmuştur.¹²²

Rus Devleti bu dönemde içeride çeşitli bölgelerde patlak veren isyanlarla da uğraşmıştır. Bu isyanların büyük bir kısmı Tatarlar tarafından çıkarılmıştır. Topraklarının işgal edilmesine, zulüm ve zorla Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine tepki gösteren bu halk ellerine geçen ilk fırsatta silaha sarılarak Rus Devleti'ne isyan etmişlerdir. Tatar halkının,

¹²⁰ Rorlich, a.g.e., ss. 88-89.

¹²¹ Vadim Trepavlov, "Kon' Boevoy i Romanovskiy Poluşubok", Rodina, S. III-IV, Mongol'skoye Naşestviye sayısı, Rodina yayımları, Moskva, 1997, s. 111; Mirkasım Usmanov, "Dva Poslaniya Sultana Selima II v Moskvu i Bahçisaray", Gasırlar Avazı/ Eho Vekov, T.G.J.İ. yayımları, Kazan, 1995, s. 93. (Makarov, a.g.e., s. 39; E. Malov, "O Tatarskih Meçetyah Rossii", Gasırlar Avazı/ Eho Vekov, T.G.J.İ. yayımları, Kazan, 1997, s. 215).

¹²² Makarov, a.g.e., s. 39; E. Malov, a.g.m., s. 215.

Kazan Hanlığı'nın yakılmasından hemen sonraki senelerde başlayan isyan faaliyetleri sonraki senelerde de devam etmiştir. Fakat Rus yönetimi, bu isyanları her seferinde çok kanlı şekilde bastırmış ve Hıristiyanlığı kabul etmek istemeyen Tatar nüfusunu Kazan dışına göç etmeye zorlamıştır. Tatar halkının Ruslar'a karşı giriştikleri bu isyan faaliyetlerinde, kendi istiklallerini elde etme arzusu yanında, zorla Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinden duydukları tepkinin de büyük bir payı olmuştur. Bu isyanlardan sözeden Rus kaynakları, Kazan Hanlığı'nın ele geçirilmesinden 31 sene sonra patlak veren isyana, "barbar" olarak niteledikleri Müslüman halkın, kendi topraklarında Hıristiyanları görmek istememeleri ve çarın hâkimiyeti altında bir hayat istememelerinin sebep olduğunu belirtmiştir. Tatar halkının Ruslar'a ve baskıyla yapılan Hıristiyanlaştırma politikalarına büyük tepki gösterdikleri ve isyan etmelerinde bu tepkilerin önemli bir rolünün olduğu Rus kaynakları kayıtlarından da anlaşılmaktadır.¹²³

Bu isyanlarla uğraşan Rus Devleti, aynı zamanda dışarıda da çeşitli mücadelelere girmek zorunda kalmıştır. Bu durum Kazan bölgesinde yapılan klasik misyonerlik girişimlerinin kısa süreliğinede olsa askıya alınmasına sebep olmuştur.¹²⁴ Bu durum Tatarlar'ın kısa bir süre rahatlamasını sağlamıştır. Bu rahatlamadan sonra, önceki dönemde baskılar sonucunda Hıristiyanlığı kabul eden Tatar halkının bir kısmı XVI. yüzyılın 60-90'lı yılları arasında kendi dinleri olan İslam'a yeniden dönmüşlerdir.¹²⁵ Fakat Tatar halkı açısından bu rahatlama devri fazla sürmemiştir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Tatarlar'a Hıristiyanlığı kabul ettirmeye yönelik baskı politikaları yeniden başlamıştır. İlk dönemde, İstanbul Fener Patrikhanesi'ne bağlı bir metropolitlik olan Moskova Kilisesi, Ocak 1589 senesinde Patriklik düzeyine çıkarılarak Ortodoks dünyasının beşinci büyük Patriklik merkezi haline getirilmiştir.¹²⁶ Buraya Moskova Metropoliti İof Patrik olarak seçilmiştir. Kazan'daki başpiskoposluk makamı ise metropolitlik seviyesine çıkarılmıştır. Metropolitliğin başına da Kazan'daki Spaso–Preobrajenskiy Manastırı Arşimanditi Germogen getirilmiştir. Germogen (1530?-1613), aynı zamanda 1606-1612 seneleri arasında Moskova Patriği görevini de yürüten üst düzey devlet ve kilise adamı olmuştur. Germogen'in biyografisi çok çelişkilidir. Metropolit Makariy onun Don Kazakları'ndan

¹²³ Makarov, *a.g.e.*, s. 48, 50; Ayrıca bkz. "Başkiro – Tatarskiye Vosstaniya", *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar'*, s. 67.

¹²⁴ Makarov, *a.g.e.*, ss. 47-49, 52-53.

¹²⁵ Makarov, *a.g.e.*, s. 65.

¹²⁶ Rusya Moskova Kilisesinin Patriklik makamına yükselmesi XI yüzyıldan itibaren elde etmeye çalışmıştır. Makarov, *a.g.e.*, ss. 53-54.

olduğunu, Solov'ev gibi tarihçiler ise onun Knyazlar'ın Golitsin soyundan geldiğini ileri sürmüştür. Tarihçi A. V. Kartaşev ise, Germogen'in kendi uyuğu hakkında hiç konuşmamış olmasından hareketle, onun sıradan bir aileden geldiğini iddia etmektedir. Bu iddiaya göre, rahip olmaya karar verdiğinde önceden Yermolay olan adını Germogen olarak değiştirmiştir.¹²⁷ Böylece Germogen dönemi başlamıştır.

c. Metropolit Germogen Dönemi

Rus Kilisesi'nin Ortodoks camiasının beşinci patriklik merkezi düzeyine gelmesi ve Kilise'nin Hıristiyan dünyasındaki ağırlığının artması Kilise yetkililerine, Kazan bölgesindeki misyonerlik girişimlerini artırma yönünde yeniden şevk vermiştir. Öyleki yeni kurulan ve çok sayıda cemaati bulunmayan Kazan Başpiskoposluğu'nun metropolitlik düzeyine çıkarılması da bu yeni Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinin bir lojistik hazırlığı olarak görülmüştür. Bu hazırlıkların tamamlanmasının ardından Metropolit Germogen'le Hıristiyan olmayan başka milletler arasında Hıristiyanlığı yayma işi tekrar canlandırılmıştır.¹²⁸

Germogen, önceki şiddet dönemlerinde baskı ile Hıristiyanlaştırılmış olup daha sonra baskıların azalmasıyla Hıristiyanlığı terk eden ya da bu dini yalnızca şeklen kabul eden insanları hedeflemiştir. Bundan dolayı 1591 senesinde bütün yeni Hıristiyanlığı kabul edenleri Kazan'daki Uspenskaya ve Sobornaya'ya (Konsey) Kiliseleri'ne çağırıp, Hıristiyanlığı nasıl yaşamaları gerektiği konusunda onlara öğüt ve vaazlar vermiştir. Bu tür öğütlerini sık sık dile getirmiştir.¹²⁹ Germogen'in yaptığı bu öğütlere rağmen, baskıyla Hıristiyanlaştırılan halkın, birer Hıristiyan olarak yaşama konusunda istekli olmadıkları ve yeniden dinlerine dönmek istediklerini görünce¹³⁰ tekrar şiddete başvurmuştur. Buradaki durumu Patrik İof'a ve Çar I. Fedor İvanoviç'e (1584-1598) de bildirmiştir. Bu şikâyetlerinde, Sviyajsk ve Kazan şehirlerinde Hıristiyanlaştırılmış Tatarlar'ın kiliseye gitmediklerini, haçlarını takmadıklarını, daha önceki dini inanç ve geleneklerini devam ettirdiklerini ve Hıristiyanlığı benimsemeye kesinlikle yanaşmadıklarını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, Kazan Hanlığı'nın işgalinden itibaren 40 sene boyunca Tatar mahallelerinde Müslüman ibadet yerleri inşa edilmiyorken şimdilerde mescitlerin inşa

¹²⁷ Makarov, *a.g.e.*, ss. 53-54; Ayrıca bkz. "Germogen", *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar'*, s. 144.

¹²⁸ Makarov, *a.g.e.*, ss. 53-54, 58.

¹²⁹ Makarov, *a.g.e.*, ss. 53-54, 58; Zagidullin, *a.g.e.*, s. 139

¹³⁰ Zagidullin, *a.g.e.*, s. 139.

edilmeye başlandığından şikâyet etmiştir. Ayrıca, Müslümanlar'ın yanında hizmet etmekte olan bazı Ruslar'ın bile İslam'a girdiklerinden yakınmıştır.¹³¹

Metropolit Germogen'in Kazan bölgesindeki dini duruma ilişkin raporu Moskova'ya ulaşınca, Çar I. Fedor İvanoviç buna büyük tepki göstermiş; gerekli tedbirlerin alınması konusunda teşebbüse geçmiştir. Mesela 8 Temmuz 1593 tarihinde bu bölgedeki Rus idarecilerine ve din görevlilerine, Germogen'in şikâyet ettiği konuları gidermek için bir dizi tedbirin alınmasını emretmiştir.¹³² Çarın alınmasını emrettiği bu tedbirler içerisinde esasında Germogen'in teklif ve tavsiyeleri yer almıştır. Açıkçası teklif, bu yerleşim yerinde Hıristiyanlığın yayılması için gerekli olan tüm düzenlemeleri içermiştir. Çar, en başta bölgede yaşayan Hıristiyan sayısının ve ekonomik durumlarının tespit edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ardından da, bunların Müslüman ya da başka inanışlardan kişilerle iletişimlerinin kesilmesine yönelik tedbirlerin alınması gerektiğini açıklamıştır. Bu nedenle, Hıristiyanlığı kabul edenler, Müslüman halkın yaşadığı yerlerden alınarak yalnızca Hıristiyan halkın bulunduğu yeni yerleşim yerlerine nakledilmişlerdir. Özellikle bu kişilerin Müslümanlarla ya da başka inanışlardan olanlarla evlenmeleri, hatta alışveriş yapmaları dahi yasaklanmıştır. Hıristiyanlığı benimseyen Tatarlar'ın da mümkün olduğunca Ruslar'la evlenmeleri teşvik edilmiştir. Böylelikle bu kişilerin milli bilinçleri yok edilmeye çalışılmıştır.¹³³ Bildirinin devamında Çar, bu yöntemle denetim altına alınan ve Müslümanlar ile bağı kesilen ve Hıristiyanlığı kabul eden Tatar halkın İslam'a ait bazı gelenek ve ibadetleri sürdürüp sürdürmediklerinin de gizlice takip edilmesini emretmiştir. Bildiride yer alan bu ilk tedbirler en başta şiddet ya da vaatlerle Hıristiyanlığı benimseyenlerin daha önceki inançlarına dönmelerini yasaklayacak uygulamaları içermektedir. Bu tedbirlerin devamında Çar, eski dindaşları ile bütün bağları koparılan ve Hıristiyanlığı kabul eden bu kişilerin eğitilerek gerçek birer Hıristiyan haline getirilmelerini emretmiştir. Bu nedenle, din adamlarının bu kişileri sürekli eğitmelerini,

¹³¹ Zagidullin, *a.g.s.*, ss. 137-140; Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 24; Taymas, *a.g.e.*, s. 54; Maraş, *a.g.e.*, ss. 238-239; Makarov, *a.g.e.*, s. 54; Tagirov, *a.g.m.*, s. 33; Rorlich, *a.g.e.*, s. 90; İslayev, *a.g.m.*, s. 44; İ. K. Zagidullin, *O Gramote Tsarya Fedora İvanoviça Kazanskim Voyevodam i Dyakonam Ot 18 İyulya 1593 goda, Gumanitarniye Nauki: Problemi Aspekti İzüçeniya, Materiali İtogovoy Konferentsii Tatarskogo Gosudarstvennogo Gumanitarnogo İnstituta za 1996 god*, Tatarskiy Gosudarstvenniy Gumanitarniy İnstitut yayınları, Kazan, 1997, ss. 13-15.

¹³² Zagidullin, *a.g.e.*, s. 140; Makarov, *a.g.e.*, s. 54-65; Fayzrahmanov, *a.g.e.*, s.113; Nogmanov, *a.g.e.*, s. 306; Maraş, *a.g.e.*, s. 239; Ayrıca bkz. "Hristianizatsiya", *Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar'*, s. 634; "Gramota Tsarya Fedora İvanoviça Ot 18 İyulya 1593 goda", *Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar'*, s. 158.

¹³³ Zagidullin, *a.g.e.*, s. 140-141; Rorlich, *a.g.e.*, s. 90.

kiliselere giderek ayinlere katılmalarını sağlayacak biçimde hareket etmelerini; nasihat ve vaazlara uymayanların ise farklı cezalarla ıslah edilmelerini istemiştir.¹³⁴Böylece Çar, daha önce baskı ya da vaatlerle şeklen Hıristiyanlığı kabul eden Tatar halkın gerçek Hıristiyanlar haline gelmelerini sağlamaya çalışmıştır. Aynı zamanda Müslüman olarak kalmakta direnen diğer Tatarlar'ın da farklı zorlamalarla Hıristiyanlığı seçmelerini istemiştir. Müslüman Tatarlar'a karşı sürekli farklı şiddet ve yıldırma taktikleri uygulanmıştır. Ayrıca merkezi bölgelerde bulunan Tatar halkı topraklarından çıkarılarak çorak bölgelere zorla göç ettirilmiştir. Onların yaşadığı verimli bölgelere ise Rus topraklarından getirilen Ruslar veya zorla Hıristiyanlaştırılmış farklı halklar yerleştirilmiştir. Aynı zamanda bölgedeki bütün mescitve camilerin yıkılması, yenilerinin yapılmasının mutlak surette engellenmesi emredilmiştir.¹³⁵ Çar'ın Hıristiyanlığı yaymak ve Tatar halkına Hıristiyanlığı baskıyla kabul ettirmek amacıyla yayınladığı bu ferman, daha önce 1555 senesinde yayınlanan ve Hıristiyanlığı yalnızca telkinle yaymayı tavsiye eden eski fermanla taban tabana zıttı.¹³⁶ Kazan topraklarında Hıristiyanlığı yaymak için şiddet ve baskıyı ön plana çıkaran bu ferman, sürekli bir baskı ve şiddet devrinin de kapısını aralamıştır.¹³⁷Bu baskı ve şiddet dönemindeki Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinin ne kadar başarılı olduğu tam olarak bilinmemektedir, çünkü bu konuda istatistikî herhangi bir veri bulunmamaktadır. Ancak, Ruslar'ın tüm bu baskılarına rağmen, Tatar halkının çok az bir kısmının Hıristiyanlığı kabul ettiği tarihçiler tarafından belirtilmektedir.¹³⁸ Aynı zamanda, bu yüzyılda Rus Kilisesi'nin ve Çarlığın Hıristiyanlığı zorla kabul ettirme yönündeki ortak faaliyetleri ardından Tatar halkı arasında “Kryaşeni”(Kreşinler)¹³⁹ diye bilinen zorla Hıristiyanlaştırılmış Tatar bir grup ortaya çıkmıştır. Rus Devleti'nin 1593 yılında yayınlanan ferman ile tekrar yoğunlaştırdığı Hıristiyanlaştırma politikaları birkaç sene

¹³⁴ Zagidullin, *a.g.e.*, ss. 140-141.

¹³⁵ Zagidullin, *a.g.e.*, ss. 140-141; Makarov, *a.g.e.*, ss. 7, 55, 56-63; Fayzrahmanov, *a.g.e.*, s. 113; Maraş, *a.g.e.*, s. 113; Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 229; Nogmanov, *a.g.e.*, s. 306; Taymas, *a.g.e.*, s. 55; “Gramota”, *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar'*, s. 158; Ludmila Gorohova, Rimma Abdullina, “Drevnyaya Kazan' v Dokumentah i Materialah”, *Gasırlar Avazı / Eho Vekov*, T.G.J.İ yayınları, Kazan 1995, s. 53; Arık, *a.g.e.*, s. 174.

¹³⁶ Zagidullin, *a.g.e.*, s. 140.

¹³⁷ Makarov, *a.g.e.*, s. 66.

¹³⁸ Rorlich, *a.g.e.*, s. 90.

¹³⁹ Kreşin kelimesi, Rusçada vaftiz edilmiş anlamına gelmektedir.

boyunca şiddete dayalı olarak devam etmiştir. Fakat Çar I. Feodor İvanoviç'in 1598 yılında ölümünden sonra etkisini büyük ölçüde yitirerek eski klasik haline dönmüştür.¹⁴⁰

d. Rusların Tatarlara Yönelik Hıristiyanlaştırma Politikası

Doğu Avrupa'da yaşayan Ortodoks Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki ilişkiler X. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Aralarında bazı çatışmalar olmasına rağmen komşular arasında hoşgörü hâkim olmuştur. Nitekim devletlerarasında da siyasi ve ekonomik ilişkiler gerçekleşmiştir.¹⁴¹

İdil-Bulgar Devleti'nin coğrafi konumu ise her din ve milletten insanın uğrak yeri olmasını sağlamıştır. Altın Orda Devleti'nde de mevcut bütün dinlere karşı saygılı davranılmıştır. Altın Orda Devleti'nde İslam dini egemen olmasına rağmen Hıristiyanlığa karşı bir düşmanlık da söz konusu olmamıştır. Mesela 1261 yılında, Müslüman Berke Han döneminde Ortodoks Başpiskoposluk merkezi kurulmuştur. Altın Orda Hanları Hıristiyan din adamlarının tebliğ faaliyetlerine karışmamış, ibadetlerini açık bir şekilde yapmalarına da izin vermişlerdir.¹⁴²

Diğer taraftan, Tatar Hizmet Enstitüsü'nün kurulması ve Tatarlar'ın Rus Prensleri'nin hizmetine girmeleri de iki din ve millet arasında hoşgörü köprüsü kurmuştur. Tatarlar farklı dine mensup olmalarına rağmen Rus mahkemesi hiyerarşisinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuşlardır. Bu ise Rus Devleti'nin Müslümanlar'a karşı nispeten hoşgörülü tutumunu meydana getirmiştir.¹⁴³Bu denge, XVI. yüzyılda Elena Glinskiy (IV. İvan'ın annesi) döneminde Müslümanlar'a karşı hoşgörüsüzlüğün artmaya başlamasıyla bozulmuştur. 1535 yılında Novgorod ve Pskov Hapishaneleri'nde yatan esir Tatarlar Ortodoksluğu kabul etmeyi reddettikleri için katliama uğramışlardır. Başpiskopos Makarios'un ısrarı üzerine esir Tatarlar'ın eş ve çocukları zorla vaftiz edilmişlerdir.¹⁴⁴

Moskova Devleti'nin İslam'a ve mensuplarına karşı davranışlarının değişmesine dışişleri şartlarındaki değişikliklerden kaynaklanan gelişmeler sebep olmuştur. Genç

¹⁴⁰ Nikolay İosifoviç Vorob'yev, *Kreşenie Tatari, Nekotoriye dannıye po sravnitel'noy karakteristike bita*, Trud i Hozyaystvo, Moskva, 1929., s. 3.

¹⁴¹ Alishev S. H., *İstoricheskiye sud'by narodov Srednego Povolzh'ya XVI – nachalo XIX v.*, Nauka, Moskva, 1990, s. 270.

¹⁴² Trofimchuka N.A., *Istoriya religiy v Rossii*, Moskva, 1998, s. 430.

¹⁴³ İshakov R.R., *Missionerstvo i musul'mane Volgo-Kam'ya (poslednyaya tret' XVIII – nachalo XX v.)*, Tatarskoye knizhnoye izdatelstvo, Kazan, 2011, s. 22.

¹⁴⁴ Kartaşov A., *İstoriya Russkoy tserkvi*, Kniga 4, Moskva, 1996. s. 178.

Moskova Devleti askeri çatışmalarda kazanmış, Tatar Hanlığı ise zayıflamıştır. "Moskova-Üçüncü Roma" adlı yeni ideolojik doktrin belirgin ve geniş bir temele sahip olmuştur. Ortodoks Kilisesi tarafından desteklenen bu fikirler komşu Müslüman Devletleri'ne karşı saldırgan bir politika meydana getirmiştir. Tatar Hanlıkları'na karşı, (Metropolit Makariy, rahip Silvester gibi) dini ideologların etkisi altında düzenlenen savaşlar "kâfirlere" yönelik bir haçlı seferi olarak yorumlanmaya başlamıştır.¹⁴⁵

Rus historiografisinde, "Rusya'da dini ve milli azınlıkların entegrasyonu: özel yol" adlı bir tez ortaya konulmuştur. Bu teze Kazan Hanlığı'nın fethinden sonra IV. İvan döneminde imza atılmış ve tez zorla Hıristiyanlaştırmayı değil toplumsal asimilasyonu karakterize etmiştir.¹⁴⁶ Ancak bu fikri herkes kabul etmemiştir. Mesela tarihçi Radik İskhakov, "*Herhangi birçok uluslu bir devlet gibi, Moskova Hanlığı da etnik ve dini birlik olsun diye uğraşmıştır*" demektedir.¹⁴⁷

Moskova Devleti tüm nüfusu birleştirme yoluna gidememiş, çünkü farklı kültürlere sahip kimselerin topraklarını kontrol etmek zor olmuştur. Moskova'yı Batı Avrupa ülkelerinden ayıran özellik tam da bu olmuştur. Milli ve dini birleşme süreci hükümet için ciddi felaketlere yol açmıştır. Bu yüzden XVI-XVII. asrın ikinci yarısında gerçekleşen Hıristiyanlaştırma politikası sınırlı olmuş ve Tatar (eski vaftiz edilen Tatarlar) nüfusunun az bir kısmını kapsamıştır. Ancak Tatar asker elitleri içinde vaftiz edilmiş bir grup oluşturulmuştur. Hızla dini kimliğini değiştiren bu grup kendi ulusal kimliğini de kaybetmiştir.¹⁴⁸

Diğer taraftan, XVII. yüzyılın başında Rusya'da farklı iç ve dış problemler yaşanmıştır. Bu problemler Ruslar'ın Kazan bölgesine yönelik, zorla Hıristiyanlığı yayma faaliyetlerini azaltmıştır.¹⁴⁹ Ayrıca, 1601-1603 seneleri arasında Rusya'da büyük bir kıtlık meydana

¹⁴⁵ Kappeler A., "Dve traditsii v otnosheniyah Rossii k musulmanskim narodam Rossiyskoy imperii", Otechestvennaya istoriya, № 2. Moskva, 2003, s. 130.

¹⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Valeriy Alekseevich Mihaylov, S. V. Kuleshov, *Natsional'naya politika Rossii: istoriya i sovremennost'*, Nauchnyy Tsentri Russika, Moskova 1997; Karpacheva M.D., Dolbilova M.D., Minakova, *Rossiyskaya imperiya: strategii stabilizatsii i opyta obnovleniya*, İzdatelstvo Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta, Voronezh, 2004.

¹⁴⁷ İskhakov D. M., *Mol'keevskiye Kryaşeni: Problema Formirovaniya i Demografiçeskoye Razvitiye v XVIII-naçale XX vv.*, Mol'keevskiye Kryaşeni, Akademiya Nauk Tatarstana İstitut yazıka, literaturni İstorii im. G. İbragimova yayınları, Kazan, 1993, s. 22.

¹⁴⁸ Bu yüzden Rus aristokrat aileleri içinde birçok Tatar soy isimleri vardır. (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Khalikov A. H. *500 russkikh familiy bulgaro-kazanskogo i tatarskogo proiskhozhdeniya*, İzdatelstvo Kazan, Kazan, 1992).

¹⁴⁹ Makarov, a.g.e., s. 68.

gelmiştir. Ardından da peş peşe farklı isyanlar ortaya çıkmıştır. Bu isyanları 1610 yılının ortalarına kadar süren dış harpler takip etmiştir Rus devleti bu dönemde -başta Lehler olmak üzere- farklı halklarla savaşmıştır.¹⁵⁰ Bu olaylardan dolayı Rus devletinin, Müslüman Kazan Tatar halkına yönelik zorla Hıristiyanlaştırma faaliyetleri daha önceki temposunu kaybetmiştir. Onun yerine, şiddete başvurulmadan ekonomik, idari ve sosyal zorlama ve teşvikler ile ülke halkını Hıristiyanlığa meylettirecek bazı tedbirler devreye sokulmuştur.

Rusya'daki karışıklık dönemi XVII. yüzyılın başında sona ermiştir.¹⁵¹ Bu yüzden Rus hükümeti dikkatini tekrar Kazan'a yöneltmiştir.¹⁵² Bu devirde Kilisenin başına Patrik Filaret (1619-1633) geçmiştir.¹⁵³ Onun döneminde Hıristiyanlaştırma girişimleri yine çoğalmıştır.¹⁵⁴ Yine bu dönemde Hıristiyan halkın ya da daha sonra Hıristiyanlığı benimseyen halkın, Tatar beylerinin hizmetinde çalışmaması ve bu durumdaki hizmetlilerin efendilerinden şiddetle alınmaları kararı verilmiştir. Böylelikle Tatar halkına, Hıristiyan halkın ve daha sonra Hıristiyanlığı kabul edenlerin devlet nazarında Müslüman halklardan daha değerli olduğu ve Hıristiyanlığı benimsemeyenlerin ise hem mal varlıklarını hem de adamlarını kaybedecekleri mesajı verilmiştir.¹⁵⁵ Fakat bu ekonomik tedbirlere rağmen Müslüman Tatarlar'ın çoğu Hıristiyan olmayı tercih etmemiştir.¹⁵⁶

Dolayısıyla Tatar halkı Hıristiyanlaşmaya karşı sürekli direnç göstermiştir. Fakat bu dirençlere rağmen Rus devleti zorla ya da teşvik yöntemlerini kullanarak, Kazan bölgesi halkını Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Bu bağlamda 1649 senesinde, o döneme kadar çıkartılmış fermanları toparlayarak¹⁵⁷ bunların ışığında Kazan ve civarına yönelik bir kanunname hazırlamıştır. Sobornoye Ulozheniye (Konsey Kanunnamesi) adı verilen bu kanunnamede¹⁵⁸ diğer Hıristiyan halkların yanında, Hıristiyanlığı kabul eden Tatarlar'ında topraklarını Müslüman halklara kiralamamaları hükme bağlanmış ve böylelikle Müslüman halklara karşı kısıtlayıcı kanunlar

¹⁵⁰ Kurat, *a.g.e.*, ss. 181-182, 193-198, 201-202, 207-208, 210-211

¹⁵¹ 11 Temmuz 1613 yılında Kazan Metropoliti Efrem sayesinde tahta kutsanan Mihail Federoviç'in idareye gelmesiyle Rus hükümeti büyük oranda iç ve dış sorunları halletmiş ve karışıklıklar devri sona ermiştir.

¹⁵² Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 30; Fayzrahmanov, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁵³ Makarov, *a.g.e.*, s. 86; Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁵⁴ Zagidullin, *a.g.e.*, s. 6, 145, 161.

¹⁵⁵ Fayzrahmanov, *a.g.e.*, s. 113; Makarov, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁵⁶ Makarov, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁵⁷ Makarov, *a.g.e.*, s. 100, 103.

¹⁵⁸ Cemir Rehimov, "Paşadan Ferman Kilgen", İdel, S VI, Kazan, 1996, s. 45; Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 33; Rorlich, *a.g.e.*, 90; Makarov, *a.g.e.*, s. 86; Fayzrahmanov, *a.g.e.*, s. 11.

getirilmiştir.¹⁵⁹ Aynı zamanda kanunnameye Müslümanların başka dinden olan birini İslâm'a çağırma faaliyetinde bulunmalarının ölümle cezalandırılacağı belirtilmiştir.¹⁶⁰ Böylece Hıristiyan olmayanlara karşı ayrımcı davranışlar kanunlara da yansımıştır.¹⁶¹

Rus devletinin, Hıristiyanlığı Kazan topraklarında yaymak amacıyla çıkardığı kanunlar daha sonraki zamanlarda da devam etmiştir. Kazan bölgesinde bulunan halkı Hıristiyanlığı kabul etmeye teşvik edecek pek çok yasal düzenleme yapılmıştır. Mesela XVII. yüzyılın ikinci yarısında Hıristiyanlığı kabul edenlere 15 ruble para ödülü verme¹⁶² ve arazilerini daha verimli arazilerle değiştirme fırsatı verilmiştir.¹⁶³ Müslüman olan halklara ise Hıristiyanlığı benimseyenlerin arazilerini kiralamamaları, hatta bir Müslüman'ın ölümü halinde mal-mülkünün o kişinin yakın akrabası yerine-uzak da olsa-Hıristiyan olmuş akrabalarına verilmesi emredilmiştir.¹⁶⁴

XVII. yüzyılda Rus devletinin başına gelen çarlara ve Kilise'nin başına gelen patriklere bağlı olarak, Rus devletinin Hıristiyanlaştırmaya yönelik girişimleri sürekli değişmiştir. Fakat genelde şiddete dayalı bir tutum devam ettirilmiştir. Özellikle Sofya Alekseyevna (1682-1689) ve Çar III. Fedor Alekseyeviç (1676-1682) dönemlerinde Tatar halkını Hıristiyanlaştırmaya yönelik yeni bir takım tedbirler alınmıştır. Mesela Çar III. Fedor, Hıristiyanlığı kabul edenlere üç yıl askerlik muafiyeti getirmiştir. Daha önce arazisi elinden alınmış olanlara da arazilerinin tekrar verilmesini uygulamaya koymuştur.¹⁶⁵ Bir yıl sonra da bu ayrıcalıkları genişleterek askerlikten muaflik süresini altı yıla çıkarmıştır.¹⁶⁶ Daha sonraki yıl ise Çar, tüm bu tedbirlerin bölge halkını Hıristiyanlaştırmaya yetmediğini anlamıştır. Nitekim kendine göre en keskin çözüme başvurmuş ve adamlarına, altı ay içerisinde bütün bölge halkının Hıristiyanlaştırılmasını emretmiştir.¹⁶⁷ Bu emri reddeden Tatar ileri gelenlerini de Rusya'nın farklı bölgelerine sürgün ettirmiştir.¹⁶⁸

¹⁵⁹ Makarov, *a.g.e.*, ss. 90, 98; Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 33; Zagidullin, *a.g.e.*, ss. 151-152.

¹⁶⁰ Rorlich, *a.g.e.*, s. 90; Zagidullin, *a.g.e.*, s. 155.

¹⁶¹ Makarov, *a.g.e.*, ss. 90, 98; Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 33; Zagidullin, *a.g.e.*, ss. 151-152.

¹⁶² Rorlich, *a.g.e.*, ss. 90-91; Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 33; Makarov, *a.g.e.*, s.10.

¹⁶³ Makarov, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁶⁴ Rorlich, *a.g.e.*, ss. 90-91; Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 33; Makarov, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁶⁵ Makarov, *a.g.e.*, ss.111-114, 119.

¹⁶⁶ Makarov, *a.g.e.*, s.116.

¹⁶⁷ Mojarovskiy, *a.g.e.*, ss. 33-35; Taymas, *a.g.e.*, s. 55; Rehimov, *a.g.e.*, s. 45; Fayzrahmanov, *a.g.e.*, s. 114; Zagidullin, *a.g.e.*, s. 150; Maraş, *a.g.e.*, s. 239.

¹⁶⁸ Makarov, *a.g.e.*, s. 119; Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 36.

III. Fedor'dan sonra tahta geçen Sofya Alekseyevna ise devlet içindeki iktidar çatışmalarının devam etmesi sebebiyle iktidarının ilk bir iki senesinde Kazan Tatar halkına yararı olacak birtakım düzenlemeler yapmıştır. Böylece Müslüman Tatarlar için kısmî bir rahatlama sağlamıştır.¹⁶⁹ Fakat iktidarı tam olarak ele geçirdikten sonra o da tutum değiştirmiştir. Müslüman Tatar halkına yönelik şiddete dayalı faaliyetleri de tekrar arttırmıştır. Böylece o da selefi III. Fedor gibi çeşitli baskıları yeniden hayata geçirmiştir.¹⁷⁰ Ancak çarların uyguladıkları bu şiddet ve Hıristiyanlığa teşvik yasaları genelde yeterince başarılı olamamıştır.¹⁷¹ Bu durum, Kazan Metropoliti Andriyan'ın 1687 senesinde Spassko-Yunginski Manastırı Başrahibi'ne yazdığı mektupta anlatılmıştır. Metropolit bu mektupta, teşvik ya da şiddet yöntemleriyle vaftiz olup şeklen Hıristiyanlığı kabul edenlerin gerçek birer Hıristiyan olmadıklarını ve genelde evvelki dindaşları arasında daha önceki dinlerine sadık bir biçimde hayatlarını sürdürmeye devam ettiklerini söyleyerek şikâyet bulunmuştur.¹⁷²

Ruslar'ın XVII. yüzyılda Kazan topraklarında yaptığı Hıristiyanlaştırma politikaları, XVI. yüzyıla göre daha yoğun şekilde yürütülmesine rağmen başarılı olmamıştır. Rusya'nın Kazan bölgesinde uyguladıkları tüm tedbirlere rağmen Hıristiyanlığı benimseyenlerin sayısı artmamıştır. Tam tersine, İslam'a karşı alınan bu tedbirler topraksız kalan Müslüman Tatarlar'ın hoşnutsuzluğunu arttırmıştır. Bu durum onları, önce Buhara olmak üzere Orta Asya'nın farklı topraklarına göç etmeye veya 1669 ve 1670'deki Stepan Razin isyanı gibi büyük isyanları çıkartmaya sevk etmiştir.¹⁷³ Bu duruma rağmen Rus devleti, Kazan topraklarına yönelik zorla Hıristiyanlığı benimsetme girişimlerini sonraki yüzyıllarda da sürdürmeye devam etmiştir. Rus Kilisesi de, XVI. yüzyılda başlatmış olduğu Kazan topraklarına yayılma girişimlerini sürdürmüştür.¹⁷⁴ Bu süreç içerisinde Kazan bölgesinde pek çok manastır ve kilise inşa edilmiştir.¹⁷⁵

Baskıya dayalı Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma politikası XVIII. yüzyılda da bütün hızıyla devam etmiştir. Ayrıca XVIII. Yüzyılda, I. Petro (1696-1725) döneminde Kazan

¹⁶⁹ Makarov, *a.g.e.*, s. 122-124; Yusipova, *a.g.t.*, s. 54.

¹⁷⁰ Zagidullin, *a.g.e.*, s. 148; Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 36; Makarov, *a.g.e.*, ss. 124-126; Rehimov, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁷¹ Makarov, *a.g.e.*, s. 127-128.

¹⁷² Zagidullin, *a.g.e.*, s. 147; Yusipova, *a.g.t.*, s. 54.

¹⁷³ Rorlich, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁷⁴ Makarov, *a.g.e.*, ss. 92-95.

¹⁷⁵ XVII. yüzyılda İdil-Ural bölgesinde otuz küsur manastır kurulmuştur. Kurulan bu kilise ve manastırların esas amacı, bir şekilde, bölgenin Müslüman halkına ulaşmak ve kendilerince hak din olan Hıristiyanlığı bunlara benimsetmek olmuştur.

halkına yönelik Hıristiyanlaştırma girişimleri çeşitlenerek artmıştır.¹⁷⁶I. Petro döneminde devletin tutumu ve Müslümanlar'a karşı ilişkisi sertleşmiştir. Askeri sınıfa: ya Ortodoksluğu kabul edecekler ya da ayrıcalıklarından mahrum edilecekleri şeklinde kesin bir uyarıda bulunulmuştur. 3 Kasım 1713 yılı kararnamesine göre Müslüman askerlerin mevkileri ile dini statüleri arasında sıkı bağlantı kurulmuştur. Nitekim Müslüman toprak ağaları, Ortodoks serfleri üzerindeki haklarını korumak için kararnamenin çıkış anından itibaren altı ay içerisinde Hıristiyanlığı kabul etmek zorunda kalmışlardır. Hıristiyanlığı kabul etmeyenler de statülerini kaybetmiş ve mülkleri devlet hazinesine devredilmiştir.¹⁷⁷

Müslümanları toptan Hıristiyanlaştırma politikası 1731 yılında Sviyajsk şehrinde "Kazan ve Nizhny Novgorod Müslümanlarını Vaftiz Etme Komitesi" kurulduktan sonra başlamıştır. Komitenin ismi, 1740 yılında "Novokreşçenskaya Kontora" (Yeni Vaftizliler Dairesi) olarak değiştirilmiştir.¹⁷⁸

4. "Yeni Vaftizliler Dairesi" (Novokreşçenskaya Kontora)

1731 yılında kurulan "Yeni Vaftizlilerle İlgili İşler Dairesi"nin asıl amacı İdil bölgesinde yerleşen gayri Ruslar arasında Hıristiyanlığın yayılmasını hızlandırmaktır. Kurulan bu dairenin ilk idarecisi Aleksey Raifskiy olmuştur. Aleksey Raifskiy 1732 yılında misyonerlik faaliyetlerini düzenlemek üzere Sinod'a bir proje sunmuştur. Projede şu üç temel husus yer almıştır:

- Yeni Vaftizlilerle İlgili İşler Dairesi'nin teşkilat olarak güçlü hale getirilmesi
- Misyoner kadroların hazırlanması
- Hıristiyanlığı kabul edenlere ve kilisede görevli olanlara maddi destek verilmesi

Yukarıda belirtilen konulara yönelikderhal girişimlerde bulunulmuştur. Bu doğrultuda, kilise görevlisi ve misyoner kadroların hazırlanması için okullaraçılması planlanmış, vaftiz

¹⁷⁶ F. G. İslayev, *Rusya Möseltmannarı hem Kereşen Kanturı: 1731-1764 ellar*, Kazan, 2000, s. 8; Makarov, a.g.e., ss. 135-136.

¹⁷⁷ Kappeler, a.g.e., s. 131.

¹⁷⁸ Yeni vaftizlilerle İlgili İşler Dairesi'nin görevlerine dair ferman için bkz. İslayev F. G., *Pravoslavnyye missionery v Povolj'ye*, Kazan, 1999; İslayev F. G., *İslam i pravoslaviye v Povolj'ye XVIII stoletiya: ot konfrontatsii k veroterpimosti*, Kazan, 2001; İslayev F. G., *Religioznaya politika Rossiyskogo gosudarstva i ee realizatsiya v Volgo-Ural'skom regione (XVIII v.)*, doktora tezi, Kazan, 2005.

olanlara maddi destek sağlanmıştır. Yeni vaftizlilerin yaşadığı bölgelerde kiliseler de kurulmuştur.¹⁷⁹

Yeni Vaftizliler Dairesi'nin idaresi 1742–1755 yılları arasında, azılı Başpiskopos Luki'nin (Konaşeviça) eline geçmiştir. Bu dönemde pek çok Müslüman dini yapısı yıkılmıştır. Önceki yıllarda Rus olmayan halkların gönüllü olarak Hıristiyanlığı kabul etmediklerini bilen Çarlık hükümeti değişik stratejik yollar seçmiştir. Geleneksel dinlerini yaşayan halklara yönelik misyoner teşkilatların emrine askeri birlikler de vermiştir. 1740–1750 yılları arasında gerçekleşen Hıristiyanlaştırma politikası anti İslam karakteri taşımıştır. Amaçları yerli halk içinde sadece Hıristiyanlığı yaymak değil, aynı zamanda bölgede İslam etkisini de yok etmek olmuştur. Bu dönemde kabul edilen kararnamelerin toplam sayısının yaklaşık % 65'i Rus olmayan halkı Hıristiyanlaştırmaya, % 30'u İslam'a ve sadece % 5'i Paganizm'e karşı mücadele konularını ele almıştır.¹⁸⁰

Çarlık idaresi Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinde daha hızlı ilerleme sağlayabilmek için çeşitli planlar kurmuştur. Mesela Hıristiyanlığı kabul edenlere maddi destek sağlamayı, reddedenleri de ekonomik sıkıntıya sokarak Hıristiyanlığı kabule zorlamayı düşünmüştür. Bunları göz önünde tutarak 2 Eylül 1740 tarihinde ferman (ukaz) yayınlamıştır. Fermana göre, İdil bölgesinde gayri Rus unsurlardan Hıristiyanlığı kabul edenlere altın, giysi gibi eşyaların verilmesi, üç yıl çeşitli devlet vergilerini ödemekten ve askeri yükümlülükten muaf tutulmaları vaat edilmiştir. Bu uygulamalar İslam'a ve geleneksel dinine bağlı kalan halkın ekonomik durumunu kötüleştirmiştir. Çünkü bu sorumluluklardan muaf olan Yeni Vaftizliler'in bütün vergileri vaftiz olmayı reddeden akrabalarına ve komşularına aktarılmıştır. Her yıl baskı yoluyla vaftiz olanların sayılarının artmasıyla, eski inancını muhafaza eden halktan alınan vergi miktarı da yükselmiştir.¹⁸¹

Ancak, Müslümanların elinden alınan haklar cevapsız kalmamıştır. Bölgede İslam'a karşı yapılan bu uygulamalardan sonra ilk silahlı ayaklanma gerçekleşmiştir. İlk büyük tepki Molla Batırşa (Gabdulla Galiev) öncülüğünde yapılan Tatar-Başkurt ayaklanması olmuştur. Bu isyan, devlet ve kilisenin eylemlerine karşı bir direnç olarak başlatılmıştır.

¹⁷⁹ İslayev, *Pravoslavnyye missionery v Povolj'ye*, ss. 13 -19; Arık, *a.g.e.*, s. 268

¹⁸⁰ Nogmanov A. I., *Samoderzhaviye i tatory: ocherki istorii zakonodatel'noy politiki vtoroy poloviny XVI – XVIII vekov*, Tatarskoye knizhnoye izdatelstvo, Kazan 2005, s. 109.

¹⁸¹ İslayev, *Pravoslavnyye missionery v Povolj'ye*, ss. 38 -39; Arık, *a.g.e.*, s. 269.

İsyân sonunda, dini özgürlük için dini hareket yani “Kutsal Savaş” niteliği kazanmıştır.¹⁸² İsyancıların temel amacı atalarının inancına bağlı kalma haklarını savunmak olmuştur. Fakat ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çarlık hükümetinin yapmış olduğu bütün uygulamalara rağmen 1744’ten 1762’ye kadar sadece 12 615 Tatar vaftiz edilmiştir.¹⁸³

Ruslar’ın Tatarlar’a ve başka Hıristiyan olmayan halklara yönelik zorlama ve Hıristiyanlığı benimsetme faaliyetleri XX. yüzyılın başına kadar hiç bitmemiştir. Fakat ara sıra farklı sebeplerden dolayı azalmış ya da çoğalmıştır. Bunda iktidara gelen Çarlar kadar ülke gündemini tayin eden iç ve dış olayların da etkisi olmuştur.¹⁸⁴

5. Misyonerlik Faaliyetleri

Rus İmparatorluğu’nda misyonerlik¹⁸⁵ faaliyeti söz konusu olduğunda "Hıristiyanlaştırma Politikası" ifadesini kullanmak daha doğru olacaktır. Çünkü normal misyonerlik faaliyetleri devlet aygıtının tüm güçleri tarafından desteklenmemektedir.¹⁸⁶ Halbuki Rus kilise sistemi XVIII. yüzyılın başından beri Çarlık hükümetinde devlet aygıtının bir parçası olarak devam edegelmiştir.

a. Eğitim Yoluyla Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri

Hıristiyanların, Hıristiyan olmayan ülkelerde kendi dinlerini yaymak için kurdukları teşkilata ‘misyon’, bu teşkilatta çalışan kişilere ise ‘misyoner’ denildiği bilinir. Misyonerlere göre, misyonerlik faaliyetlerinin görünen amacı dinîdir. Yani onların ifadesiyle, “dinsiz” dünyayı Hıristiyanlaştırarak yeryüzünde güçlü bir Hıristiyan topluluğu oluşturmaktır. Bu dinî gayenin yanında misyonerliğin zamanla siyasi, ekonomik, sosyal ve idari pek çok amacı da bünyesinde taşıdığı görülmektedir. Kendilerini kiliseye adayan ve İncil’in hizmetkârı olarak gören misyonerler, amaçlarına ulaşabilmek için her yolu ve

¹⁸² *Materialy po istorii Bashkirkoy ASSR*, T. II, Moskova, 1936, s. 26.

¹⁸³ İslayev, *İslam i pravoslaviye v Povolj'ye XVIII stoletiya: ot konfrontatsii k veroterpimosti*, s. 176.

¹⁸⁴ Makarov, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁸⁵ Misyon ve misyoner kelimeleri Latince kökenli miterre (göndermek) fiilinden türetilmiştir. Misyon, “Misso” kelimesinden alınmış ve diğer dillere uyarlanarak missionary-missionaire-missionör şeklinde İngilizce, Fransızca, Almanca gibi dillerde de kullanılmış ve Türkçe’ye de o dillerden geçmiştir. Hıristiyan olmayan ülkelerde çeşitli faaliyetler adı altında yürütülen Hıristiyanlık propagandasının her türlüüne de “Misyonerlik” denmektedir. Ayrıntılı bilgi için bak. Abdurrahman Küçük, *Misyonerlik ve Türkiye, Türkiye'deki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s. 37; Şinasi Gündüz, *Misyonerlik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006; Gündüz, “Misyonerlik”, *DİA*, XXX, 193-199; Remzi Kılıç, “Misyonerlik ve Türkiye’ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri”, *TÜBAR*, XIX, Ankara, 2006, s. 329-330; Murathan Keha, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Misyonerlik ve Erzurum’daki Faaliyetleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, S 58, Erzurum, 2014, s. 74.

¹⁸⁶ İskhakov, *a.g.e.*, s. 5; Salakhov M.R.-Topkaeva D.F, *Evfimiy Aleksandrovich: İslamoved i Missioner, İzdatelstvo Yaz*, Kazan 2016, s. 37.

metodu denemekten kaçınmamışlardır. Misyonerlerden istenen ise, gidecekleri ülkenin dilini, dinini ve kültürünü öğrenerek eksiklikleri belirlemek ve ona göre hareket etmektir.¹⁸⁷

Rus devleti XVIII. yüzyıla kadar Kazan bölgesinde uyguladıkları Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinde genelde klasik tarzı, yani şiddet ya da teşvik yöntemlerini kullanmış ve eğitim meselesiyle fazla ilgilenmemiştir.¹⁸⁸ Fakat bu konuda ciddi değişiklikler yapan I. Petro¹⁸⁹, Hıristiyanlaştırmada başvurulan klasik teşvik ve şiddet yöntemlerine eğitimi de eklemiştir. O, Kazan topraklarının Hıristiyanlaştırılmasında eğitimin de önemli bir rol oynayacağını belirterek, kilise teşkilatının eğitim yolu ile Hıristiyanlaştırma girişimlerine önem vermesini emretmiştir. Ayrıca Çar, Kazan topraklarında, eğitim yolu ile Hıristiyanlaştırma girişimlerinde bulunacak bir de ekip oluşturmuştur. Bunların başına da Krutitskiy Manastırı Başrahibi Tihon'u getirmiştir.¹⁹⁰

Metropolit Tihon, ilk olarak bölgede kilise inşa etme faaliyetlerini arttırdıktan sonra, Kazan bölgesinin bütün köylerine Hıristiyanlığı yayacak görevliler göndermiştir.¹⁹¹ Aynı zamanda asıl misyonu olarak gördüğü eğitim politikalarına da hız vermiştir. 1707-1709 seneleri arasında ilk planda Hıristiyanlığı kabul eden otuz iki kadar Tatar çocuğunu misyoner yapmak için eğitmeye başlamıştır. Fakat onun bu deneyimi ilk zamanlarda başarısız olmuştur.¹⁹² Buna rağmen Tihon, Müslüman Tatar çocuklarının Hıristiyanlık eğitimi aldıkları zaman gerçek birer Hıristiyan olacaklarını ısrarla savunmuştur.¹⁹³

¹⁸⁷ Ayten Sezerariğ, "Dünden Bugüne İstanbul'daki Misyonerlik Faaliyetleri", C.T.A.D, S 15, Niğde, 2012, ss. 105-119.

¹⁸⁸ Zagidullin, *a.g.e.*, s. 161; Yusipova, *a.g.t.*, s. 57.

¹⁸⁹ XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya'da tahtta bulunan Rus Çarı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zulfıya Şahin, "XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kültürel Çelişimi ve Batıya Uyum Çabaları", A.Ü.S.B.D., S 5 Ankara, 2014, ss. 171-191.

¹⁹⁰ Makarov, *a.g.e.*, s. 138; Yusipova, *a.g.t.*, s. 57.

¹⁹¹ Tihon'un Kazan bölgesinin değişik yörelerine gönderdiği bu misyonerlerin sürdürdükleri yoğun faaliyetler neticesinde, 1701-1705 yılları arasında üç bin altı yüz seksen üç kişiyi Hıristiyanlaştırarak vaftiz ettirdiği iddia edilmektedir. Bkz. Mojarovisky, *a.g.e.*, s. 37-38; Makarov, *a.g.e.*, s. 138-139; Yusipova, *a.g.t.*, s. 57.

¹⁹² Tihon'un misyoner olarak yetiştirmek üzere eğitmeye başladığı bu Tatar çocuklarından ancak beş tanesi eğitimini tamamlamaya bilmiştir. Bunun nedeni ise, çocuklardan yedisinin çeşitli hastalıklardan dolayı ölmesi üzerine endişeye kapılan okul yönetiminin geri kalan çocukları da ailelerine göndererek okulu kapatması olmuştur. (Bkz. Mojarovisky, *a.g.e.*, s. 38; Makarov, *a.g.e.*, s. 158-161; Yusipova, *a.g.t.*, s. 57).

¹⁹³ Apollon Mojarovisky, *İstoriya Kazanskoy Duhovnoy Seminarii*, Gubernskaya Tipografiya yayınları, Kazan, 1868, s. 38; Makarov, *a.g.e.*, s. 158. Hıristiyanlığın yayılması için eğitimin vazgeçilmez olduğunu düşünen Tihon, 1709-1723 yılları arasında bir çok kez kapatılan manastır okulunu tekrar tekrar açma girişiminde bulunmuştur (Makarov, *a.g.e.*, s. 165). Bazı araştırmacılara göre, bu okul belli aralıklarla, 1740 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür (Bkz. Arık, *a.g.e.*, s. 191).

Neticede 1723 senesinde Rus ruhban sınıfı çocukları için açılan Kazan Ruhban Slav Latin Okulu'nda (Kazanskaya Arhierayskaya Slavyano Latinskaya Şkola)¹⁹⁴ 14 Tatar öğrenciye yeniden eğitim verilmeye başlanmıştır.¹⁹⁵ Ancak bu okulu tamamlayan ve Hıristiyanlığı benimseyen Tatar öğrenciler, Müslüman Tatarları Hıristiyanlaştırma işinde Kilise'nin arzu ettiği başarıyı pek gösterememişlerdir.¹⁹⁶ Tihon'dan sonra gelen Kazan piskoposları ise, Kazan Ruhban Slav Latin Okulu'nda Tatar öğrencileri okutmakla birlikte,¹⁹⁷ Tihon'un önerilerini ve Kilise'nin asıl hedefine yönelik Hıristiyanlaştırma girişimlerini daha da geliştirebilmek için özel misyonerlik okullarının açılmasını kararlaştırmışlardır. Bu yüzden Rus devletinin 1731 senesinde kurduğu “Yenikreşin İşleri Komisyonu”, 1732 senesinde Hıristiyanlığı benimseyen Tatarlar'dan 15 öğrenciyi bir araya getirerek, onlara 1733 senesinden itibaren misyonerlik okulunda eğitim vermeye başlamıştır.¹⁹⁸ Fakat o dönemin Kazan Başpiskoposu İlarion Rogalevskiy bu okulun faaliyetlerini de yeterli görmemiştir. Bu yüzden 1734 yılında Sinod'a, Rus olmayan 188 kişiye eğitim verecek yeni Kreşin okulları projesini sunmuştur. Sinod onun bu projesini değerlendirdikten sonra 1735 senesinde, Kazan topraklarında dört misyonerlik okulunun açılmasına izin vermiştir.¹⁹⁹ Bu okulların ilki Sviyajsk kazasının Tsivil'sk şehrinde, ikincisi Kazan kazasının Tsarevokokşaysk şehrinde, üçüncüsü Kazan kazasındaki Elabuga Köyü'nde, dördüncüsü Kazan'daki Fedorovskiy Manastırı'nda olmak üzere dört ayrı bölgeye inşa edilme kararı alınmıştır. Bu okullara on yaş ve üzeri, Rus olmayan otuzar kişilik kontenjan verilmesi, eğitim süresinin ise yedi ile on beş yıl arasında olması kararlaştırılmıştır. Okulların ihtiyaçlarının karşılanması da Kazan Başpiskoposluğu'na verilmiştir. Bu okullarda yalnızca Hıristiyanlığı kabul eden Tatar halkın çocuklarının değil, Müslüman Tatar

¹⁹⁴ Mojarovisky'e göre 1723 yılında açılan bu ruhban okulu, 1733 yılında Kazan Ruhban Koleji (Kazanskaya Duhovnaya Seminariya) olarak, 1797 yılında da Kazan İlahiyat Akademisi (Kazanskaya Duhovnaya Akademiya) olarak ismini değiştirmiştir. (Mojarovisky, *a.g.e.*, s. 18; Apollon Mojarovisky, *Staraya Kazanskaya Akademiya*, Kazan, 1873, s. 2; ayrıca bkz. “Hristianizatsiya”, *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar'*, s. 634).

¹⁹⁵ Arık, *a.g.e.*, s. 192.

¹⁹⁶ Rorlich, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁹⁷ Mojarovisky, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁹⁸ F. G. İslayev, *Pravoslavniye Missioneriv Povolj'ye*, Tatarskoye Knijnoye İzdatel'stvo yayınları, Kazan, 1999, s. 12.

¹⁹⁹ Mojarovisky, *a.g.e.*, s. 48; Yusipova, *a.g.t.*, s. 59; Arık'a göre, İlarion'un bu projesinin verildiği tarih belli olmamakla birlikte, hayata da geçirilememiştir. Ona göre bu projeyi 1723 yılında Simonov diye birisi sunmuştur. Arık, Simonov'un bu projesinin önerdiği tedbirlerin misyonerlerin istediği sonuçları verdiğini zikretmekte, fakat bu proje üzerine yapılan tedbirleri açıklamamıştır (Arık, *a.g.e.*, s.190-191). Grigor'yev gibi tarihçiler ise Simonov'un projesini zikretmekle birlikte, onun projesini hayata geçirildiğini söylemektedir. (Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 238-239).

halkıçocuklarının da eğitim alabilmesi istenmiştir.²⁰⁰ Kilise'nin bu kararını uygun gören devlet 11 Eylül 1740 yılında çıkardığı bir fermanla kararı onaylamıştır.²⁰¹ Nitekim 1745-1750 seneleri arasında Elabuga, Sviyajsk ve Tsarevokokşayski'de, Rus olmayan halkların çocuklarından misyonerler yetiştirmek üzere özel yeni Kreşin okulları açılmıştır. Ancak bu çocukların anne ve babalarından zorla alınması, okullardaki kötü ve sağlıksız şartlar, eğitim düzeyinin düşük ve yalnızca dini içerikli olması, derslerin de çocukların bilmedikleri Rusça'da verilmesi gibi sebeplerden dolayı²⁰² bu okullar devletin ve Kilise'nin beklediği başarıyı yakalayamamıştır. Buna rağmen okullar, 1800 yılına kadar varlıklarını sürdürmüştür. Dolayısıyla, Ruslar dışındaki halklara Hıristiyanlığı eğitimle aşılamaı başaramayan devlet ekonomik ve idari baskılara geri dönmüştür.

b. Ekonomik ve İdari Tedbirlere Dayalı Hıristiyanlaştırma Girişimleri

XVIII. yüzyıla kadar değişik yöntemlerle Tatar halkını Hıristiyanlaştırmaya çalışan Rus hükümeti istediği ölçüde başarılı olamamıştır. Bu yüzden Rus hükümeti, Hıristiyanlığı benimseyenlerin sayısını çoğaltmak amacıyla XVIII. yüzyılın ilk yarısında, ekonomik ve idari alandaki yaptırımları önceki dönemlere göre daha da sistemli bir biçimde uygulama kararı almıştır.²⁰³ Yönetimin ilk hedefi Tatar toprak ağalarının Hıristiyanlaştırılması olmuştur.²⁰⁴ Köylülerin de ağaların etkisiyle Hıristiyanlığı kolayca kabul edecekleri öngörülmüştür. Bundan dolayı Rus hükümeti, Rus olmayan halkların Hıristiyanlaştırılması için bir kaç ferman yayınlamıştır. Fermanlardan biri:

- ✓ Ortodoksluğu kabul edenleri vergiden muaf tutmaları;²⁰⁵
- ✓ Hıristiyanlığı kabul etmeyenlerin ise mallarına devlet tarafından el konulması;
- ✓ Müslüman olan köylülerin ellerinden mallarının alınması gibi uygulamalar içermiştir. Böylece Tatar ileri gelenleri Hıristiyanlaştırmaya çalışılmıştır.²⁰⁶

Nitekim I. Petro, 3 Kasım 1713 senesinde çıkarttığı fermanında, Kazan şehrindeki Ortodoksluğa bağlı köylüleri elinde bulunduran Müslüman ağaların en geç altı ay içinde

²⁰⁰ Mojarovisky, *a.g.e.*, s. 49.

²⁰¹ İslayev, *a.g.e.*, s. 100.

²⁰² Arık, *a.g.e.*, s. 192-193.

²⁰³ Makarov, *a.g.e.*, ss. 136-137; Yusipova, *a.g.t.*, s. 60.

²⁰⁴ Makarov, *a.g.e.*, ss. 157-158.

²⁰⁵ Makarov, *a.g.e.*, s. 140. Hıristiyanlığı kabul eden toprak ağalarına verilen bu avantajların yanında, suçlular için çeşitli cezaların affedilmesi, hapiste olanların serbest bırakılması gibi genel olarak tüm halka verilmiş imtiyazlar da mevcuttu (Arık, *a.g.e.*, s. 178).

²⁰⁶ Makarov, *a.g.e.*, s. 140, 147.

vaftiz olmalarını emretmiştir. Hıristiyanlığı kabul etmedikleri takdirde, onların yanında çalışan Ortodoksluğa bağlı köylülerin ve toprakların yüce hükümdar tarafından alınacağını²⁰⁷ ve hükümdarın özel izni olmadıkça onlara geri verilmeyeceğini belirtmiştir. Bu tür yöntemlerin Tatarları Hıristiyanlaştırmada ne ölçüde başarılı olacağını görebilmek için de, Hıristiyanlığı kabul edenlerin ve etmeyenlerin sayısı hakkında Senato'ya rapor verilmesini emretmiştir.²⁰⁸ Bu ferman üzerine Senato 1715 senesinde yerel yönetimlere, Hıristiyanlığı kabul edenlerin sayısının cetvelinin hazırlanması gerektiğini emreden bir fermana çıkartmıştır. Bu iki ferman, Rus hükümetinin misyonerlik faaliyetlerini ne kadar önemseydiğini göstermektedir. Böylelikle Müslüman Tatar halkın ileri gelen sınıfının Hıristiyanlaştırılma faaliyeti başlamıştır.

A. A. Rorlich'e göre, mal-varlığını yitirmek istemeyen Tatar zenginlerinin büyük bir kısmı bu zorlamayı kabul etmiştir.²⁰⁹ Tatar halkının Hıristiyanlaştırılmasıyla ilgili elde edilen başarı, hükümdarın beklediği gibi olmasa da alınan bu kararlar Müslüman Tatar halkın ekonomik olarak da zorluklara girmesine, Hıristiyanlığı kabul eden Tatar halkın ise zaman geçtikçe kendi kimliklerini kaybetmelerine sebep olmuştur. Yalnızca 1714 senesinde Kazan vilayetinde, elinde büyük topraklar bulunduran Müslümanlardan yüz seksen tanesinin topraklarına hükümet tarafından el konulmuştur.²¹⁰ Ancak her türlü yönetime başvurarak Rus olmayan halkları Hıristiyanlaştırmaya çalışan Kilise ve Çar I. Petro umdukları kesin sonucu elde edememişlerdir. Bu yüzden Çar, Tatarlar üzerinde baskıyı daha da arttırmak suretiyle 6 Aralık 1714 senesinde, Sibirya Metropoliti Feodor'a (Filofey) gönderdiği fermana, Tatar halkının ve başka halkların ibadet yerlerini yıktırmasını ve bu halkların bütünü Hıristiyanlığı kabule zorlamak için çaba göstermesini emretmiştir.²¹¹ Fakat bir müddet sonra Çar, bu acil Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinin arzu edilen sonucu vermediğini anlamıştır. Bu yüzden de daha sonra çıkartılan fermanlarda, Rus olmayan halkların tümünün vaftizi konusunda zaman açısından

²⁰⁷ Bu ferman 16 Mayıs 1681 yılında Çar Fedor Alekseeviç'in fermanını hatırlatmaktadır. Bu fermanın hemen gerçekleştiğini görmek isteyen çar, birkaç gün sonra, 27 Kasım 1713 yılındaki fermanıyla bu fermanı tekrarlayarak, onu tasdik etmiştir (Makarov, *a.g.e.*, s. 142; F. G. İslayev, *İslam İPravoslaviye v Povolj'ye XVIII Stoletiya: Ot Konfrontatsii K Terpimosti*, İzdatel'stvo Kazanskogo Universitetayayınları, Kazan, 2001, ss. 27, 31).

²⁰⁸ Makarov, *a.g.e.*, s. 148.

²⁰⁹ Rorlich, *a.g.e.*, ss. 92-93.

²¹⁰ Makarov, *a.g.e.*, s. 145.

²¹¹ Rehimov, *a.g.e.*, s. 45; Makarov, *a.g.e.*, s. 145.

daha rahat hareket edinilmesini benimsemiştir.²¹² Aynı şekilde Senato da baskıcı tavırların Hıristiyanlaştırma faaliyetinde etkili olmadığını görmüştür. Daha sonra bu tavırdan vazgeçerek 31 Temmuz 1719 senesinde Tatar halkının ve başka milletlerin baskıyla Hıristiyanlaştırılmaması gerektiğini emreden ferman çıkarmıştır.²¹³

Rus hükümeti, Hıristiyanlığı benimsemeyen halkları Hıristiyanlaştırmayı başarabilmek amacıyla farklı yollar denemeye devam etmiştir. Sonunda bu çözümü Metropolit Tihon'un mektubunda bulmuştur. Metropolit Tihon, 30 Ekim 1719 senesinde Hükümet Senatosu'na yazdığı raporunda yaptığı misyonerlik faaliyetinin durumu hakkında bilgi sunmuştur. Sunduğu bilgide Hıristiyanlaşanlar için vergilerde kolaylıklar sağlanır ve birtakım maddi destekler verilirse, bu sonuçların arttırılabileceğini düşündüğünü ifade etmiştir. Hıristiyanlığı kabul edenler için ise ekonomik ayrıcalıklar istemiştir.²¹⁴ Metropolitin bu isteğine karşılık devlet, 1 Eylül 1720 senesinde "Hıristiyanlaşan gayri Ruslara vergi ödemelerinde üç seneye kadar muafiyet verilmesi" yönünde karar çıkarmıştır. Metropolitin ekonomik desteklerin verileceği sözü üzerine, 1719-1720 yılları arasında 838 kişi Hıristiyanlığı kabul etmiştir.²¹⁵ Böylece Hıristiyanlaştırma işinde, baskıcı uygulamalardan vazgeçilerek kişilere ekonomik destekler vermeye başlanmıştır. Devletin uyguladığı yeni yöntemler, Tatar halkı dışındaki Rus olmayan halklar arasında da Hıristiyanlaştırma faaliyetini canlandırmıştır.²¹⁶ Metropolit Tihon'un 17/25 Nisan 1721 senesi raporuna göre ekonomik bağışlar neticesinde yalnızca bir ay gibi kısa bir sürede 438 kişi Hıristiyanlığı kabul etmiştir.²¹⁷ Fakat bu tedbirlerin Tatarlar arasında fazla etkisi olmamıştır. Hatta 1721 yılında Hıristiyanlığı kabul eden Tatarlar'ın büyük çoğunluğunun eski inançlarına geri döndükleri görülmüştür. Tihon, bu durumun nedenlerini 11 Ocak 1722 senesinde Sinod'a açıklamıştır. Ona göre, Tatar halkı çok inatçı ve eski dinlerine çok bağlıdır.²¹⁸ Metropolit Tihon bu durumu, 12 Ağustos 1721 senesinde Kutsal Sinod başkanı yardımcısı Feodosiy'e gönderdiği mektupta açıklamıştır. Tihon mektubunda, XVI. yüzyıldan bu güne kadar Hıristiyanlaştırdıkları otuz bine yakın Müslüman halkın çoğunun bir süre sonra

²¹² Makarov, *a.g.e.*, s. 143.

²¹³ Nogmanov, *a.g.e.*, s. 309.

²¹⁴ Makarov, *a.g.e.*, ss. 140, 147.

²¹⁵ Makarov, *a.g.e.*, ss. 147-148; Nogmanov, *a.g.e.*, s. 309.

²¹⁶ Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 236.

²¹⁷ Mojarovskiy başka bir yerinde, bu sayının dört yüz otuz iki olduğunu yazmıştır (Mojarovskiy, *a.g.e.*, ss. 41, 43).

²¹⁸ Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 236.

Hıristiyanlıktan tamamen vazgeçtiklerini yazmıştır.²¹⁹ Metropolit, Tatar halkının Hıristiyanlıkta tutulabilmesi için yeni tedbirlerin alınması gerektiğini söylemiştir. Bu tedbirler arasında:

- ✓ Hıristiyanlaştırılmış Tatar halkın mezarlarının yakılıp yıkılmaması ve Pazar günleri kiliseye gelmelerinin sağlanması;
- ✓ Müslüman Tatar halkını toplayıp onlara dini eğitim verilmesi, çocuklarını bu eğitime göndermeyen ailelerin ise bunun karşılığında para cezasına çaptırılması;
- ✓ Hıristiyanlığı kabul eden Tatar halkını sürekli kontrol edecek müfettişler tayin edilip bu müfettişlere Tatarlar üzerinde etkili olabilmeleri için mutlak yetki verilmesi gibi hususlar yer almıştır.

Rus hükümeti, Hıristiyanlığı kabul edenleri bu dinde tutabilmek için önerilen bu tedbirlerin yanısıra, Hıristiyanlığı benimseyenleri eski inançlarına dönmeye teşvik edenleri de ağır şekilde cezalandırmayı öngören ferman çıkarmıştır.²²⁰ Devlet, Hıristiyanlığı kabul edenlerin ise Hıristiyanlıkta tutulması için önerilen bu tedbirleri zamanla kabul etmiştir.

Ayrıca Rus devleti, Tatar halkından Hıristiyanlığa geçenleri Hıristiyanlıkta tutabilmek için aldığı tedbirlerin yanında Hıristiyan olmayan kesimleri Hıristiyanlaştırmak için de çaba sarf etmeye devam etmiştir. 23 Ağustos 1721 ve 11 Eylül 1721 senelerinde çıkardığı yasalarla²²¹ Hıristiyanlığı benimseyenler için eskiden verilen üç yıllık vergi muafiyeti tekrar verilmiştir. Aynı zamanda bazı ek avantajlar sağlamıştır. Bu yasayla ortaya çıkacak vergi açığını da Hıristiyanlığı kabule yanaşmayanlara yüklemiştir.²²² Rus devleti, Hıristiyanlığı kabul edenlere ayrıcalıklar verme politikasının devamı olarak, 2 Kasım 1722 senesinde, Hıristiyanlığı kabul edenlerin askerlik görevinden tam muafiyetini sağlayan bir ferman çıkarmıştır.²²³ Fakat bütün bu tedbirlere rağmen, Tatarlar'ın ve diğer halkların çoğu Hıristiyanlığı reddetmişlerdir. Rorlich, 1725'e kadar bölgede yaklaşık kırk bin kişinin

²¹⁹ Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 47.

²²⁰ Grigor'yev', *a.g.e.*, s. 236; Makarov, *a.g.e.*, s. 149.

²²¹ Hükümet, bu fermanları 1 Eylül 1720 yılı fermanının başarısını tekrarlamak için çıkartmıştır. (Mojarovskiy, *a.g.e.*, s. 43; Rorlich, *a.g.e.*, ss. 92-93).

²²² Rorlich, *a.g.e.*, ss. 92-93.

²²³ Askerlik görevi hayat boyunca sürdüğünden ve 19 Ocak 1722 yılının fermanına göre, Tatarlardan on, on iki yaşından itibaren asker toplatıldığı düşünülürse, bu fermanın önemi oldukça büyüktür. Makarov, *a.g.e.*, ss. 149-150; Ayrıca bkz. Nogmanov, *a.g.e.*, s. 310;

Hıristiyanlaştırılmak amacıyla vaftiz edildiğini ileri sürmektedir.²²⁴ Ancak diğer tarihçiler bu görüşü kabul etmemişlerdir. Bunlardan İslayev ve Makarov'a göre 1719-1724 yılları arasında Hıristiyanlığı kabul edenlerin sayısı 2184 olmuştur. 1724-1731 yılları arasında ise bu sayı 811 kişilik bir artış göstermiştir.²²⁵ Misyonerlere göre başarısızlıklarının nedeni, Hıristiyanlığı kabul eden Tatar halkının, Müslüman Tatarlar ile beraber yaşamaya devam etmeleridir. Onlar Hıristiyanlaşmış Tatarlar'ın İslam dinine dönme nedenlerini buna bağlamışlardır. Bu yüzden Çarlık, XVI. yüzyıldan beri planladığı Hıristiyanlaşmış Tatarlar ile Müslüman Tatarlar'ı ayırma politikasını uygulamaya karar vermiştir.²²⁶ Bu yüzden, 11 Eylül 1740 senesinde Hıristiyanlığı kabul edenlere, Müslüman Tatarlar'ın bulunmadığı yerlere taşınmaları halinde maddi desteklerin ve vergi muafiyetinin tanınacağı belirtilmiştir.²²⁷ Bu fermanın yürürlüğe konulabilmesi için, XVIII. yüzyılın kırklı yıllarında Yeni Vaftizliler Dairesi'nin kontrolünde "Göç Müfrezesi (Göç Kalemi)" kurulmuştur.²²⁸ Bu kurumun yönetimine Yeni Vaftizliler Dairesi resmi başkanı olan başrahip (arhimandrit) Dmitriy Seçenov²²⁹ getirilmiştir. Kurumun resmi olmayan başkanı olarak da Kazan Başpiskoposu (arhierey) Luka Kanaşeviç atanmıştır.²³⁰ Bu kurumun yöneticileri vaftiz olanları, Müslümanların bulunmadığı yerlere yerleştirmeye başlamışlardır. Bu fermanla beraber misyonerler, para ödülü ve hediye verme politikasını da bırakarak yeniden şiddet ve baskı yoluna gitmişlerdir.²³¹ Nitekim Yeni Vaftizliler Dairesi, ayrıca başında Başpiskopos Luka Kanaşeviç'in bulunduğu dönemde acımasızca hareketlerde bulunmuştur. Kanaşeviç döneminde sadece 1744-1755 seneleri arasında (İslayev'e göre, yalnızca 1744 senesinde) bir tek Kazan şehrinde 536 cami, 418 medrese ile beraber yok

²²⁴ Rorlich, *a.g.e.*, s. 92-93.

²²⁵ Makarov, *a.g.e.*, s. 159; İslayev, *a.g.e.*, s. 10; İslayev, *İslam*, s. 59.

²²⁶ Makarov, *a.g.e.*, s. 186. Aynı zamanda, misyonerlerin Tatarlarla iletişim kuramadıkları için, 1736 yılında Yeni Vaftizliler Dairesine Tatarca bilen tercüman tayin edilmiştir (İslayev, *Pravoslavniye*, s. 16).

²²⁷ Makarov, *a.g.e.*, s. 186; Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 23; İslayev, *Kereşen*, Kazan 1998, s. 90; İslayev, *Novokretşenskaya*, s. 61; İslayev, *Rusiya*, s. 51; İslayev, *Çukındıru*, s. 45; "İmennoy Ukaz", *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar'*, s. 223.

²²⁸ Makarov, *a.g.e.*, s. 186, Arık, *a.g.e.*, s. 186. Bu kalemin başına 1740- 1764 yılları arasında sırayla beş idareci atanmıştır. Bunlar: müşavir Andrey Jukov (Eylül 1741- 25 Mayıs 1742), müşavir Boris Yartsev (25 Temmuz 1742- 3 Mayıs 1749), müşavir Fedor Vyaçeslav (3 Mayıs 1749- 2 Ağustos 1759), halk danışmanı İliya Sokool'nikov (2 Ağustos 1759- 13 Ağustos 1761), halk danışmanı Zelenov (13 Ağustos 1761- 1764)

²²⁹ Durmuş Arık, Hıristiyanlaştırılmış Türkler (Çuvaşlar) adlı eserinde Dmitriy Seçenov'un Aleksey Raifskiy ile aynı kişi olduğunu iddia etmektedir. Ancak bizim tespitimize göre Dmitriy Seçenov ile Aleksey Raifskiy ayrı şahsiyetlerdir. Bkz. Arık, *a.g.e.* s. 268.

²³⁰ İslayev, *Pravoslavniye*, s. 19.

²³¹ Devletşin, *a.g.e.*, s. 22; Ayrıca bkz. İslayev, *Pravoslavniye*, s. 27; İslayev, *Rusiya*, s. 18, 20; İslayev, *İslam*, s. 84.

edilmiştir.²³² Fakat bütün bu tedbirlere rağmen, yeni vaftiz edilenlerin başka yerlere göç ettirme politikası da başarılı olamamıştır. Bu devirde tahta bulunan Çariçe II. Katerina, yerel halkın arasında devlete karşı duyulan hoşnutsuzluğu azaltmak istemiştir. Çıkan isyanları durdurmak için de bu tarz kurumların kapatılmasına karar vermiştir.

c. Yumuşama Girişimleri

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kilise ve devletin beraberce yaptığı bütün Hıristiyanlaştırma faaliyetleri başarılı olamamıştır. Misyonerler, gösterdikleri maddi ve manevi çabaların istedikleri sonucu vermediğini görmüştür. Uyguladıkları Hıristiyanlaştırma metotları, misyonerlerin de kabul ettikleri gibi, yerel halkları isyana sevk etmiştir. Bu yüzden yerli halkların sakinleştirilmesi amacıyla devlet, baskı ve şiddet yöntemlerini azaltarak halkı memnun edebilecek bir takım yöntemler devreye sokmaya başlamıştır. Mesela 1756 senesinde, Hıristiyanlığı kabul edenlerin yerine Müslümanlardan asker alınması gerektiği şeklindeki kararı iptal etmiştir. Halka en fazla şiddet uygulayan Başpiskopos Luka Kanaşeviç, Kazan Piskoposluğu görevinden uzaklaştırılmıştır. Hatta şeklen de olsa Müslümanlar için ibadet yerlerinin inşa edilmesine sözde izin verilmiştir. Aynı zamanda Müslüman halkları, Hıristiyanlığı kabul edenlerden uzaklaştırıp başka köylere sürme yasağı da kısmen kaldırılmıştır.²³³ Bu yumuşama girişimlerinin devamında, 1762 senesinde tahta geçen II. Katerina, bu isyanları durdurmak ve ileride çıkabilecek isyanları engellemek için Tatarlar'ın kültürel, hukuki ve ekonomik durumlarını iyileştirici değişiklikler otaya çıkaran birçok reform yapmıştır.²³⁴ Reformlar ile beraber Hıristiyan olan ve olmayan bütün Tatarlar'a bir takım avantajlar sunmuştur.²³⁵ İlk olarak 1764 senesinde Rus olmayan halkları en çok rahatsız eden Yeni Vaftizliler Dairesi ve onun kontrolünde faaliyette bulunan "Göç Kalemi"ni kapatmıştır.²³⁶ Fakat II. Katerina, misyonerlik girişimlerinden hiç vazgeçmemiştir. Ancak bunun şiddet tedbirleriyle değil eğitim yoluyla yürütülmesi gerektiğini savunmuştur. Yeni Vaftizliler Dairesi'ni kapatmakla beraber, yeni Kreşin okullarının eğitimlerinin devam etmesine karar vermiştir. Aynı zamanda misyonerlik eğitim metotlarının değiştirilmesi gerektiğini düşündüğü için

²³² Devletşin, *a.g.e.*, s. 22; Ayrıca bkz. İslayev, *Pravoslavniye*, s. 27; İslayev, *Rusiyâ*, s. 18, 20; İslayev, *İslam*, s. 84.

²³³ Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 245; Yusipova, *a.g.t.*, s. 68.

²³⁴ Devletşin, *a.g.e.*, ss. 17-18; Yusipova, *a.g.t.*, s. 68.

²³⁵ Devletşin, *a.g.e.*, ss. 22, 23; Yusipova, *a.g.t.*, s. 68.

²³⁶ Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 248. A.A. Rorlich Tataristan'da basılan Miras dergisinde Yeni Vaftizliler Dairesinin kapatılma tarihi yanlış olarak 1761 yılı olarak göstermiştir.

aynı senede Misyoner Enstitüsü açmıştır.²³⁷ Misyoner Enstitüsü'nün de bu faaliyetlerde yetersiz kalması ve Rus olmayan halkları yeterince Hıristiyanlaştıramaması sonucunda devlet, 1773 senesinde "Dini Hoşgörü" kararnameyi yayınlamıştır. Bu kararnameye göre şiddetle Hıristiyanlaştırma faaliyetleri resmi olarak yasaklanmıştır. Yeni ibadet yerlerinin inşası izni de bu kararname ile beraber gelmiştir. Böylece 1775 senesinde yeni camiler inşa edilmeye başlamıştır.²³⁸ II. Katerina'nın reformları doğrultusunda, 1776 senesinden başlayarak Tatarlar'a yalnızca dini özgürlük değil aynı zamanda tüm Rusya'da ticaret yapma imkânı da verilmiştir.²³⁹ 1782 senesinde de Tatarlar'a idari muhtariyet hakkı verilmesi açısından Kazan'da yerel idari merkez kurulmuştur.²⁴⁰ 1784 senesinde ise Tatar mirzalarına (kimi Türk topluluklarında ve İran'da kullanılan bir soyluluk sanı) resmen Rus soylu sınıfının yararlandığı eşit haklar tanınmıştır.²⁴¹ Ancak bu eşitlik daha çok sözde kalmıştır. Fakat Tatarlar'a tanınan bu özgürlükler, Çarlık hükümetinin onları kontrolsüz bıraktığı anlamına gelmemiştir. Nitekim II. Katerina, Tatarlar'ın faaliyetlerini kontrol etmek için 22 Eylül 1788 tarihli kararnameyle başında bir müftünün bulunduğu Orenburg Dini Meclisi'ni kurmuştur. Ancak bu meclisin görevlileri, sürekli denetim altında tutularak, Rus idaresine danışmadan özgür bir biçimde hareket edememişlerdir. Din adamlarının yetiştirilmesi ve eğitim işleri bu meclisin görevi dışında bırakılmıştır. Aynı zamanda hükümet, Müslümanlara dini açıdan herhangi bir özerklik de vermemiştir. Göstermelik olarak Kazan Tatar halkından birkaç imamın Dini Meclis üyesi olmaları istenmiştir. Rus devleti bu imamların dini görevlerin icrasından çok onların iyi ahlaklı ve güvenilir insanlar olmalarına dikkat etmiştir. Rusya'daki Müslümanların din hizmetlerini yürütecek olan müftünün, Orenburg Dini Meclisi'ne bağlı Müslümanlar tarafından seçilmesi hükmü de sadece kâğıt üzerinde kalmıştır. Nitekim Rus devleti 1917 Bolşevik İhtilaliyle dağılıncaya kadar bu atamayı kendi tekelinde tutmuştur.²⁴² Bu sebeple kanuna göre yetkileri çok olan

²³⁷ Bu Enstitü 1799 yılına kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Grigor'yev, *a.g.e.*, ss. 245, 248-249; İslayev, *Rusiya*, s. 53.

²³⁸ Devletşin, *a.g.e.*, ss. 20, 21; İslayev, *İslam*, ss. 185, 195.

²³⁹ Devletşin, *a.g.e.*, ss. 20, 21; Yusipova, *a.g.t.*, s. 69; Grigor'yev'e göre, bu izin 1758'de verilmiştir (Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 250).

²⁴⁰ Devletşin, *a.g.e.*, ss. 20, 21.

²⁴¹ Bu eşitlik daha çok sözde kalmıştır (Devletşin, *a.g.e.*, s. 21).

²⁴² Rus Hükümeti bu Dini Meclisi, Müslümanları kontrol etmek için kurmuşsa da, II. Katerina'nın reformları içerisinde meclisin varlığı bile, Tatarların dinlerini yaşamaları bakımından olumlu bir gelişme olarak sayılmıştır. Dini hoşgörü politikası sayesinde, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında çarlık makamları ile Ortodoks kilisesinin misyonerlik faaliyetlerinde bir durgunluk yaşanmıştır. Ancak bu durum, hükümetin, hiçbir şekilde Tatar Halkını Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikasından vazgeçtiğini göstermemiştir. Rorlich, *a.g.e.*, ss. 92-93; Devletşin, *a.g.e.*, ss. 17, 20-21.

bu dinî meclis, İçişleri Bakanlığı'na bağlı bir organ olarak faaliyet göstermekten öteye gidememiştir.²⁴³

Hükümet, Hıristiyanlaştırma politikasını canlandırmak maksadıyla 13 Nisan 1791 senesinde, önceki senelerde yaptığı gibi Hıristiyan olanlara üç yıllık vergi muafiyeti de dâhil olmak üzere ek imkânlar sağlamıştır. Ortaya çıkacak olan vergi açığını da Müslümanlıktan vazgeçmeyenlere devretmiştir.²⁴⁴ Rus misyonerlerin tezlerine göre, XVIII. yüzyılda Kazan ve civarında 400 bin kişi zorla Hıristiyanlaştırılmıştır. Ancak papazların vaftiz ettikleri her insan için para aldıkları; vaftiz edilenlerin ise fermanların sağladığı ayrıcalıklardan faydalanmak suretiyle birkaç defa vaftiz oldukları göz önünde bulundurulacak olursa, verilen bu sayının mübalağalı olma ihtimalinin çok yüksek olduğu görülecektir. XIX. yüzyılın başlarında yalnızca 31-145 arasında Hıristiyanlaştırılmış Tatar tespit edilmiştir. Bu sonucu gören Rus idarecileri Kazan ve civarında yürütülen Hıristiyanlaştırma politikalarının neden başarılı olmadığı hakkında çeşitli araştırmalar yaptırmıştır. Bu araştırmalar, Tatar halkının güçlü kültürel bağlarından ötürü Hıristiyanlığı kabul etmediklerini; baskılar sebebiyle vaftiz olup şeklen Hıristiyanlığı kabul edenlerin de yine bu güçlü kültürel bağ sebebiyle İslamî değerlerden uzaklaşmadığını ortaya koymuştur. Bundan dolayı Rus devleti, misyonerlik faaliyetlerinin başarılı sonuç vermesi için, her şeyden önce Tatar halkını kendi kültürlerinden uzaklaştırmak gerektiğini anlamıştır.²⁴⁵ Bunun da ancak eğitim yoluyla yapılabileceğini düşünmüşlerdir. Fakat eğitimin önceki yüzyıllarda olduğu gibi Tatar halkının iyi bilmedikleri Rus diliyle değil, kendi ana dilleri ile verilmesi gerektiğini kabul etmişlerdir. Bundan dolayı 1797 yılında Hıristiyanlığı kabul eden halklar için kendi dillerinde eğitim verecek okulları denetleyecek Köy Bakanlığı (Udel'noye Vedomstvo) kurulmuştur.²⁴⁶ Bu bakanlığın asıl hedefi Tatar köylülerinin eğitimini kontrol etmek olmuştur. Yerel halkların dillerini bilen güçlü misyoner kadroların hazırlanması için de 1798 senesinde Kazan Ruhani Akademisi açılmıştır. Böylece Rus devleti yeniden eğitim yoluna başvurmaya karar vermiştir.

²⁴³ Devletşin, *a.g.e.*, ss. 20-24.

²⁴⁴ Rorlich, *a.g.e.*, ss. 92-93; Devletşin, *a.g.e.*, ss. 17, 20-21.

²⁴⁵ Devletşin, *a.g.e.*, s. 17-18.

²⁴⁶ Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 252-253.

d. XIX. Yüzyılda ve XX. Yüzyıl Başında Misyonerlik Girişimleri

XIX. yüzyıla kadar Kilise ve Rus hükümeti, ekonomik ve idari tedbirleri kullanarak Kazan Tatar halkını bir bakıma şeklen de olsa Hıristiyanlaştırmayı başarabilmiştir. Ancak şeklen Hıristiyanlığı kabul eden bu Tatar halkı, kendi geleneklerini gizlice sürdürmeye ve ibadetlerini Müslümanca yapmaya devam etmişlerdir. Nitekim XIX. yüzyılda Hıristiyanlığı benimseyen Tatar halkının tekrar eski inançlarına döndükleri görülmüştür.²⁴⁷ Bazı misyonerler bu durumu yalnızca Tatar halkının güçlü kültürel bağlar ile İslam dinine bağlı olmalarına bağlamamıştır. Tam tersine bunu Hıristiyanlığı yüzyıllar boyunca şiddet, baskı ya da rüşvet kabilinden tanınan ayrıcalıklarla yayma girişiminde görmüşlerdir. Bu misyonerlere göre şiddet ya da teşvikler sebebiyle şeklen Hıristiyan olan kişiler hiçbir zaman gerçek anlamda Hıristiyanlığı kabul etmemişlerdir. Bu düşüncenin etkisiyle XIX. yüzyılda Kilise ve Rus devleti, Tatar halkını Hıristiyanlaştırma hedeflerine ulaşabilmek için, eskiden uyguladıkları yolları yeniden gözden geçirmiştir. Bunun sonucunda bir takım değişikliklerin yapılması gerektiğine karar vermişlerdir. Bu yüzden ilk başta Hıristiyanlaştırılmış Tatarlar'ın kendi kültürlerinden uzaklaştırılması ve Ruslar'la yakınlaştırılması gerektiğine karar vermişlerdir.²⁴⁸ Bunun için misyonerler girişimlerini değiştirmeye ve Hıristiyan olanların sayısını değil, Hıristiyanlaşanların kalitesini yükseltmeye başlamışlardır.²⁴⁹ Yani eskiden olduğu gibi hiç yararı olmayan baskı ve idari yöntemlerle değil, yumuşak ve ince metotlar içeren eğitim yollarıyla faaliyetlerini yürütme kararı almışlardır.²⁵⁰ Bu eğitim yolunun başarılı olabilmesi için de yeni açılacak misyonerlik okullarındaki eğitimin Tatarca yapılması gerektiği ileri sürülmüştür.²⁵¹ Bu eğitimi verecek kalitede misyonerlerin yetiştirilmesi için de çeşitli teşkilatlar kurulmuş, özel okullar açılmıştır.²⁵²

²⁴⁷ 30 Kasım 1802 yılında hazırlanan misyoner raporlarına göre, daha önce Hıristiyanlaştırılmış bazı Tatar köylerindeki halkın, baskının azalmasıyla birlikte tekrar, Müslümanlığa döndüğünü belirtilmiştir. İslayev, *Pravoslavniye*, s. 115; Ayrıca Maşanov M., *Zametka O Religiozno- Nravstvennom Sostoyanii Kretşennih Tatar Kazanskoy Gubernii Mamadışskogo Uezda*, Universitetskaya Tipografiya yayımları, Kazan, 1875, ss. 5-6, 9, 14-21, 26-28, 60,70; E. Malov, *Missionerstvo Sredi Muhammedan i Kretşennih Tatar*, Tipolitografiya İmperatorskogo Universiteta yayımları, Kazan, 1892, ss. 166, 197, 208, 212, 217, 329-331, 336, 346.

²⁴⁸ Devletşin, *a.g.e.*, s. 17-18; Ayrıca bkz. Rorlich, *a.g.e.*, s. 92; Arık, *a.g.e.*, s. 198.

²⁴⁹ Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 258; Ayrıca bkz. Maşanov, *a.g.e.*, ss. 29-31; Malov, *Missionerstvo*, ss. 199, 331-332, 334-336; Yusipova, a.g.t, s. 72.

²⁵⁰ Devletşin, *a.g.e.*, ss. 17-18; Ayrıca bkz. Arık, *a.g.e.*, s. 198; Rorlich, *a.g.e.*, s. 92; Maşanov, *a.g.e.*, ss. 31-32, 58.

²⁵¹ Grigor'yev, *a.g.e.*, ss. 257-258.

²⁵² Yusipova, a.g.t., s. 72.

(1) Misyoner Eğitimi ve Çeviri Faaliyetleriyle Yürütülen Misyonerlik Girişimleri

Yukarıda da belirtildiği gibi, XIX. yüzyılda Kilise ve Rus hükümeti, Rus olmayan halkları Hıristiyanlaştırmak için eğitimin Rusça değil, bu halkların kendi dillerinde yapılması gerektiğini kabul etmiştir.²⁵³ Devlet, bu tedbirlerin kontrollü ve planlı yapılabilmesi için, 1802 senesinde Eğitim Bakanlığı kurmuştur.²⁵⁴ Eğitim Bakanlığı, bir sene sonra “Milli Eğitimin Ön Kuralları” isimli bir önerge bastırmıştır. Sinod’un isteği üzerine de Rus olmayan halklara, Ortodoksluk eğitiminin ana dilleriyle verilmesini kabul etmiştir. Bu yüzden aynı senede Arap harfleriyle Tatarca yazılmış Hıristiyan ilmiyal kitapları (katehizis) bastırmıştır. Özel okulların açılması işi ise Köy Bakanlığı’na verilmiştir.²⁵⁵ Ancak hükümet bu iş için Köy Bakanlığı’na para vermediğinden okul açılmamıştır.

Yetenekli papazlar yetiştirebilmek için de, 1804 yılında İdil bölgesinde Kazan Üniversitesi açılmıştır. Bu bölgenin eğitim kurumlarının idaresi de üniversiteye devredilmiştir.²⁵⁶ 1811 yılında Kazan Üniversitesi’nde misyoner eğitmek için özel bir okul komitesi kurulmuştur. Bu komite köylerde kilise okullarının sayısını arttırmaya destek olmuştur.²⁵⁷ Fakat bu girişimler yetersiz kalmış ve 1811 yılında Kazan ve Nijegorod vilayetlerinde Hıristiyanlaştırılmış Tatar halkının büyük kısmı Hıristiyanlıktan ayrılmıştır.²⁵⁸ Bu okullarda ise Rus olmayan halklara Hıristiyanlığı öğretebilmeleri için Hıristiyan inancı ile ilgili kitapların bu yerel halkların anadillerine çevrilmesi gerektiği kararı alınmıştır. Rus hükümeti, işin sistemli ve kontrollü ilerleyebilmesi için de 1813 senesinde “Kitabı-Mukaddes Topluluğu”nu (Bibleyskoe Obtsestvo) kurmuştur.

(a) Kitab-ı Mukaddes Topluluğu

Rus hükümeti ve Kilise, XIX. yüzyılın başından itibaren yeni vaftizlilerin Hıristiyanlığını pekiştirmeye yönelik tedbirler alınmasını gerekli görmüştür. Böylece Hıristiyanlığa ait dini literatürü İdil bölgesindeki halkın diline çevirmeye ve yayınlamaya

²⁵³ Muhammetşin, *a.g.e.*, s. 19.

²⁵⁴ Arık, *a.g.e.*, s. 211.

²⁵⁵ Grigor’yev, *a.g.e.*, ss. 251-253, 258.

²⁵⁶ Arık, *a.g.e.*, s. 212; Ayrıca bkz. Grigor’yev, *a.g.e.*, s. 257; Devletşin, *a.g.e.*, ss. 38-40.

²⁵⁷ Arık, *a.g.e.*, s. 212.

²⁵⁸ Devletşin, *a.g.e.*, s. 38

başlamıştır.²⁵⁹ 1812’de Rus Kitab-ı Mukaddes Topluluğu kurulmuş, 1818’de de bu topluluğun Kazan şubesi açılmıştır. Bundan sonra İdil bölgesinde yaşayan Tatarlar’ın ve diğer yerel halkların dilinde Hıristiyan dini literatürünün yayınlanması yönündeki faaliyetler artmıştır. İleriki dönemlerde bu topluluğun Kazan dışında 15 şubesi daha açılmıştır. Bunlar da buldukları yerde aynı amaçla hizmet etmeye başlamıştır.²⁶⁰

Kitab-ı Mukaddes Topluluğu, Kitab-ı Mukaddes’in ve diğer kilise literatürünün yerel halkın diline çevrilmesini ve yayınlanmasını öncelikli hedef olarak almıştır. Bu kurumun ilk işi 1814 yılında İncil’i Kazan Tatarcası’na çevirmek olmuştur. Aynı zamanda dinî kitaplar Arap harfleriyle edebî Tatarca’ya çevrilmiştir. Ancak bu çeviri kitaplar, yerli halkın konuşma dilinden uzak olduğu için, Hıristiyanlaştırılan Tatarlar bu kitapları anlayamamıştır. Misyonerler de istedikleri sonuçları elde edememişlerdir. Özellikle Tatar dilini yeterince bilen papazları olmadığı için de bu cemaatin girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Kaynaklara göre, kurumun bu faaliyetleri neticesinde yalnızca bir Tatar Hıristiyan olmuştur.²⁶¹

Kilise ve Rus hükümetinin Tatar halkını eğiterek Hıristiyanlaştırmak için uygulamış olduğu bu girişim, değişik şiddet uygulamaları sebebiyle Hıristiyan olan Tatarlar üzerinde yeteri kadar etkili olamamıştır. Hatta Tatarlar bu eğitim faaliyetlerinin ilerlemesiyle birlikte Hıristiyanlaştırma politikasında şiddetin yerini yumuşamanın almasını fırsat olarak görmüştür. Dolayısıyla halk toplu halde Hıristiyanlıktan ayrılarak Müslümanlığa dönmeye²⁶² başlamıştır.²⁶³ Rus hükümetinin bütün uğraşlarına ve polislerin tehditlerine rağmen, onları Hıristiyanlıkta tutma çabaları başarısız olmuştur. Bu vaziyet diğer Tatarları da cesaretlendirmiştir. Vaftiz olanlar Müslümanlığa dönme müsaadesi almak için kitle halinde devlet makamlarına başvurmaya başlamışlardır. Nitekim 1827 yılında, Kazan vilayetinin 97 köyünde ve Simbirsk vilayetinin 41 köyünde yaşayanlar kendilerine yeniden Müslümanlığa dönme müsaadesi verilmesi için doğrudan Çar I. Nikolay’a başvurmuşlardır. Onların dilekçelerini onaylamayan Çar, Sinod’la beraber Kazan şubesine,

²⁵⁹ Arık, a.g.e., s. 269; Ayrıntılı bilgi için bkz. K. Prokopyev, *Perevodı Hıristiyanskiĥ Knig Na İnorodcheskie Yazıkı v Pervoy Polovine XIX v.*, Tipo-litografiya İmperatorskogo Universiteta, Kazan,1904.

²⁶⁰ Denisov, a.g.e., s. 245.

²⁶¹ Grigor’yev, a.g.e., s. 258-259.

²⁶² Nitekim 1827 yılında yazılan misyonerler raporlarında Hıristiyanlaşmış olan otuz bir bin yüz kırk beş Tatar arasından on üç bin yedi yüz yetmiş yedi kişinin eski dinine dönmek üzere olduğunu bildirmiştir. Grigor’yev, a.g.e., s. 257; Mojarovskiy, *İzlojeniye*, ss.116-117.

²⁶³ Devletşin, a.g.e., s. 37.

Hıristiyanlaştırılmış olanların dilekçelerini kabul etmediğini bildirmiştir. Hatta izinsiz olarak Hıristiyanlıktan ayrılanların en ağır şekilde cezalandırılacakları tehdidinde bulunmuştur. Bu kitlesel dönme hareketlerini engellemek amacıyla zorla Hıristiyanlığı kabul edenlerin yeniden Müslümanlığa dönmeleri konusunda onları ikna etmek üzere papazlar özel olarak görevlendirilmiştir. Bu özel görevli papazları tayin eden Kazan Piskoposluğu misyonerlere yardımda bulunmasını isteyerek valiye de başvurmuştur. Böylelikle misyonerler vaftiz edilenleri ikna etmeye çalışmıştır. Öte yandan polisler de misyonerlere destek için göreve çağrılmaya başlanmıştır.²⁶⁴

Yukarıda belirttiğimiz gibi Rus hükümeti ve Kilise, Tatarları eğiterek gerçek birer Hıristiyan haline dönüştürmek için kısa süreliğine de olsa şiddet girişimlerini terk etmiştir. Fakat ortaya çıkan tablo Ruslar'ın tahmininin tam tersi bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu yüzden Rus hükümeti yumuşama politikasını terk ederek klasik şiddet politikasına geri dönmüştür. Alınan kararlara göre,

- Önceki dönemlerde Hıristiyanlığı kabul eden fakat yeniden İslam'a dönmek isteyenlerin, Tatar halkı arasından çıkarılarak Ruslar'ın bulunduğu köylere göç ettirilmesi ya da manastırlara kapatılması,
- Bu yöntemlere rağmen Hıristiyanlığı terk etmekte ısrar edenlerin askere alınması;²⁶⁵
- Bu girişimlere önderlik edenlerin ise Sibiryaya sürgün edilmesi gerektiği ön görülmüştür. Böylelikle Rus hükümeti, 1827 yılında eski şiddet politikalarına geri dönmüştür.²⁶⁶

(b) Yeniden Baskı Yöntemlerine Dönülmesi

Rus hükümetinin şiddete dayalı Hıristiyanlaştırma politikalarını azaltması neticesinde önceki dönemlerde Hıristiyanlaşan bir kısım Tatar'ın Hıristiyanlıktan ayrılması ve İslam'a geri dönmesi, Rus devleti ve Kilise'nin onları Hıristiyanlıkta tutabilmeleri için uyguladığı yöntemlerin başarısız olduğunu göstermiştir. Bu durum devlet ve Kilise'yi telaşlandırmış ve eski baskı yöntemlerine geri dönülmesine sebep olmuştur. Böylelikle resmi mercilerin ve Ortodoks Kilisesi'nin yeni baskı ve şiddet devri başlamıştır. Bu doğrultuda Ruslar,

²⁶⁴ Devletşin, *a.g.e.*, s. 37; ayrıca bkz. Malov, *Missionerstvo*, ss. 173, 182,202, 206, 214, 216-218.

²⁶⁵ Devletşin, *a.g.e.*, ss. 38-39; Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 259.

²⁶⁶ Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 259.

Hıristiyanlıktan dönenleri manastırlara hapsedmeye başlamıştır. Buna rağmen isteklerinde ısrarcı olanları da Rusya'nın farklı bölgelerine sürgün etmiştir. Bu acımasız uygulamalara maruz kalan birçok Tatar zor şartlara dayanamayarak hayatını kaybetmiştir. Vaftiz edilenleri Müslümanlığa dönmeye teşvik ettiklerinden şüphe edilen kişiler ise çeşitli cezalara çarpıtılarak Sibirya'ya sürgün edilmiştir.²⁶⁷

Tatar halkına karşı bu şiddetlerin yeniden hayata geçirildiği devirde tahtta bulunan ve eski baskı metotları taraftarı olan Çar I. Nikolay, Kitab-ı Mukaddes Cemaati'ni kapatarak Kilise'yi kontrol altına almıştır. Hıristiyanlık dışındaki inançlara karşı da sıkı bir mücadele başlatmıştır. 1827 senesinde Hıristiyanlık dışındaki dinleri kabul etmek kanuni olarak suç sayılmıştır. 1828'de, önceki dönemde vaftiz edilmiş Tatar köylerinde halka Hıristiyanlığı benimsetecek ve devlete sadık insanlar yetiştirecek ilköğretim okullarının açılması²⁶⁸ ve bunun dışında başka bir eğitim kurumuna da izin verilmemesi karara bağlanmıştır.²⁶⁹ Aynı maksatla Rus Kilisesi de 1830 senesinde Kazan Başpiskoposluğu içerisindeki şehirlerde Hıristiyanlığı kabul edenlerin Hıristiyanlıktan dönmemelerini sağlamak ve Hıristiyan olmayan halkları Hıristiyanlaştırmak için özel bir misyoner teşkilatı kurmuştur. Bu teşkilatın Hıristiyanlaştırma faaliyetini sistemli bir biçimde yerine getirilebilmesi için de İdil bölgesindeki yerel halkların nüfus sayımı yaptırılmıştır.²⁷⁰ Bu teşkilat, Hıristiyan törenlerini uygulamaya ve Rus olmayan halkların geleneksel dini törenlerini de yok etmeye çalışmıştır. Bunun için teşkilatların papazları, yerli halkların geleneksel dini törenleri ile kendi törenlerini yakınlaştırmaya çalışmışlardır. Bu yüzden İdil bölgesinin halkları kendi geleneksel bayramlarını kutlarken, papazları onların arasına girerek kendi ibadetlerini yapmıştır.²⁷¹

Daha sonra, 1832 senesinde köy mektepleri de açılmaya başlamıştır.²⁷² Ancak bu mektepler, eğitim dilinin Rusça olmasından dolayı arzu edilen düzeyde başarı sağlayamamıştır. Tatar halkı arasında eğitimin Rus diliyle verilmesinin Hıristiyanlaştırmada işe yaramadığını iyice idrak eden devlet, anadilin önemini anlamış ve

²⁶⁷ Devletşin, *a.g.e.*, s. 57.

²⁶⁸ Grigor'yev, *a.g.e.*, ss. 255, 259.

²⁶⁹ 1830 yılında köy ve yüksek okulların projesi kabul edilmiştir (Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 255; Arık, *a.g.e.*, s. 213).

²⁷⁰ Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 259.

²⁷¹ Arık, *a.g.e.*, s. 203.

²⁷² Bu okullar 1832'de Tatar Kreşin Yukaçı köyünde, 1842'de Abdi, 1845'te Çura köyünde açılmıştır. (Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 255-256).

papazların misyonerlik faaliyetini halkların anadilleriyle yapmalarını daha uygun bulmuştur. Tatarca'yı bilen misyonerlerin hazırlanması için de, 1834 senesinde papazlar için Tatar dili grameri yayınlamıştır.²⁷³

Dolayısıyla, yerel halkların anadilleri ile eğitilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu doğrultuda 1847 senesinde Kazan Ruhani Akademisi bünyesinde Çeviri Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun asıl işi dini kitapları yerel halkların dillerine tercüme etmek olmuştur. Bu komisyonun başına Kazan Ruhani Akademisi görevlilerinden Nikolay İl'minskiy atanmıştır.²⁷⁴ Önceki bölümde belirttiğimiz gibi bu komisyon, daha önceki kurumlar gibi dini metinlerin tercümesini edebi Tatarca'ya yaptıkları için, Hıristiyanlaştırılan Tatar halkı bu tercümeleri de anlayamamıştır. Böylece onların Hıristiyanlıkta kalmasını sağlayamayan devlet, Hıristiyanlaştırma faaliyetini gerçekleştirmek için başka metotlar aramaya başlamıştır. Sonunda bu yeni yöntemleri Nikolay İl'minskiy sisteminde bulmuştur.²⁷⁵

(2) N. İ. İl'minskiy (1822 – 1891) ve Eğitim Sistemi

XIX. yüzyılın birinci yarısında, Hıristiyanlaştırılan Tatarlar üzerindeki baskılar yumuşamaya başlamıştır. Bu ise onların kültürel kimliklerine tekrar sahip çıkmaya başlamasına ve yeniden İslam'a dönme hareketlerinin artmasına sebep olmuştur. Bu durum, Ortodoks misyonerlerinin Tatarları Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma yolunda yeni tedbirler aramasına yol açmıştır. Bu süreçte İl'minskiy Tatarlar'a yönelik yeni bir yöntem önermiştir. İdil halklarının dilini, tarihini ve yaşam tarzını bilen İl'minskiy, bu halkların eğitim ve öğretime duyduğu isteği göz önünde tutarak onların bu isteğinden Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma faaliyetlerinde yararlanılabileceğini düşünmüştür.²⁷⁶ Misyonerlik faaliyetlerinde baskı metotlarının yarar vermeyeceğini de anlamıştır.²⁷⁷ Dolayısıyla Tatar halkını Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma mücadelesinin ancak eğitim ve kültür sahasında yapılması halinde başarılı olacağını söylemiştir.²⁷⁸

²⁷³ Grigor'yev, a.g.e., s. 252, 256.

²⁷⁴ İl'minskiy (1822-1891) Kazan Din Akademisi'ni bitirerek sonraki on beş yıl boyunca (1846-1861) Kazan ve Kahire'de İslamiyet'i ve doğu dillerini incelemiş, sonra da Kazan din Akademisi ile Kazan Üniversitesi'nde profesör olarak çalışmıştır. Grigor'yev, a.g.e., s. 261; Devletşin, a.g.e., s. 57; Ayrıca bkz. Muhammetşin, a.g.e., s. 19;

²⁷⁵ Grigor'yev, a.g.e., s. 260.

²⁷⁶ Arık, a.g.e., s. 315.

²⁷⁷ Grigor'yev, a.g.e., s. 267.

²⁷⁸ Devletşin, a.g.e., ss. 17-18; Yusipova, a.g.t., s. 78.

Nikolay İvanoviç İl'minskiy (1822–1891) bir rahibin oğlu olarak Rusya'nın Penza şehrinde dünyaya gelmiştir. Kilise ortamında yetişerek misyonerlik eğitimi alan İl'minskiy, Penza İlahiyat Semineri'ni bitirmiş, daha sonra da Kazan İlahiyat Akademisi'nden mezun olmuştur. Kazan Üniversitesi ve Kazan İlahiyat Akademisi Türk Dilleri Profesörü olan İl'minskiy, daha çok Rus İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Rus olmayan halklar (inorodtsy) için geliştirdiği eğitim sistemi ile ün kazanmıştır.²⁷⁹

İl'minskiy'nin temel amacı, bu yerli halkların yerel dillerinde²⁸⁰ bir Ortodoks Hıristiyan kültürü oluşturmaktır. Onun çalışmalarına iki prensip rehberlik etmiştir:

1. Yerlilere kendi dillerini öğretmek (bu doğrultuda Tatar metinlerinin Kiril Alfabeti'nde okunmasına yönelik bir fonetik yöntem geliştirmiştir)
2. Yerli öğretmenleri ve yerli Ortodoks rahipleri eğitmek.

İl'minskiy'e göre, Hıristiyanlaştırma politikası iki kademededen oluşmalıydı. İlk kademedede, Hıristiyanlaştırılan Tatarlar, Müslüman Tatarlar'dan kültürel açıdan farklı olmalıydı. İkinci kademedede ise vaftiz edilen Tatarlar, kültürel olarak Ruslar'a yakınlaştırılmalıydı. Bu yüzden Tatar halkına yönelik misyonerliğin Tatar asıllı misyonerlerin kendi dili ile yapılması gerektiğini öne sürmüştür.²⁸¹ Açıkçası yerel halk ve misyonerler arasında bir güvenlik bağı kurulmasını istemiştir. Yerli halkın, misyonerlere karşı güven duyduktan sonra ancak onların sözlerini dinleyeceklerini düşünmüştür. Aynı zamanda Tatar halkını kendi ana dillerinden uzaklaştırmak için de onlara Rus alfabesinin kabul ettirilmesi gerektiğini savunmuştur. Yani o, Tatarlar'ı Hıristiyanlaştırmaya yönelik kitapların Rus harfleriyle Tatar dilinde basılması ve ayrıca konuşma dilinde bastırılması gerektiğini öngörmüştür.²⁸² İl'minskiy'e göre bu dil olmadan yabancıların ahlaki, dini ve bilimsel bir anlayış elde etmesi ve onların iç dünyalarında ve manevi anlayışlarında herhangi bir etkide bulunulması mümkün değildir.²⁸³ Bu yüzden dini kitaplar ve ders

²⁷⁹ Kolçerin, "N.İ. İl'minskiy (1822-1891) - Pegoviçeskaya Deyatel'nost' i Missionerskoe Sluzhenie v Povolj'e", Vıpusk 4 (53), Vestnik, Sankt Peterburg, 2013, ss. 83-89.

²⁸⁰ Bu okullarda okuma, yazma ve eğitim ana dilde verilmiştir. Daha sonra öğrenciler yavaş yavaş Rusçaya geçmiştir. İl'minskiy'nin yardımcısı M. Maşanov bu okullardaki eğitimle ilgili şunları söylemiştir: "*Bütün kardeşlik okullarında yabancı çocukların eğitimi dini nitelikli ve çocukların kendi anadillerinde başlıyordu... Bu uygulamaların ihmal edildiği çok nadirdi, bu durumda hemen dikkat çekilerek durum düzeltilirdi*" Maşanov M., *Obzor deyatel'nosti Bratstva Svetogo Guriya Za 25 let Ego Suştetstovaniya*, Tipo-Litografiya İmperatorskogo Universiteta, Kazan, 1862, s. 63 – 61.

²⁸¹ Muhammetşin, *a.g.e.*, s. 19.

²⁸² Grigor'yev, *a.g.e.*, ss. 261-262.

²⁸³ Arık, *a.g.e.*, s. 280.

kitapları öğrencilerin ana dilinde, ancak Rus harfleriyle basılmıştır.²⁸⁴ Böylece İl'minskiy, savunduğu bu yöntemle hükümetten farklı yol seçmiştir. Nitekim daha önce Hıristiyanlıkla ilgili kitaplar Arapça harflerle edebi Tatarca'ya çevrilmiştir.²⁸⁵

İl'minskiy 1862 yılında Hıristiyanlaştırılmış Tatarlar'a yönelik hece kitabını (Bukvar'ı)²⁸⁶ yazmıştır. O, bu kitapta Rus harflerinden oluşan ve temelde Tatar halkının konuşma diline dayanan bu alfabeği tanıtmayı hedeflemiştir. Nitekim bu yeni yazı ile İl'minskiy, Arapça yazı dilinde eğitim gören Müslüman Tatarlar ve Hıristiyanlaştırılmış Tatarlar arasındaki kültür ve din konusundaki bağları koparmaya;²⁸⁷ diğer taraftan da Kreşinler ile Ruslar'ı yakınlaştırmaya çalışmıştır.²⁸⁸

Rus Kilisesi ilk başlarda İl'minskiy'nin planına karşı çıkmıştır.²⁸⁹ Elde edilen bilgilere göre Kilise'nin karşı çıkışının asıl sebebi, papazların Hıristiyanlaştırma işinden elde ettikleri paraları kaybetme korkusu olmuştur. Fakat İl'minskiy, Kilise'nin bu itirazlarına²⁹⁰ rağmen, 1863 yılında Kazan'da "Hıristiyanlaştırılmış Tatarlar Merkez Öğretmen Okulu"nu açmıştır. Bu okul onun planı doğrultusunda misyoner eğitim kurumları için papaz ve öğretmenler hazırlama maksadını taşımıştır. Hıristiyanlaştırılan Tatar halkı için açılan özel misyoner okullarında dini kitaplar ve ders kitapları hazırlanırken Rus alfabesi kullanılmıştır. Ancak öğrencilerin kolay kavrayabilmeleri için anadillerine göre uyarlanmıştır. Böylelikle öğrenciler, ilk başta kendi ana dillerinde, daha sonra ise Rus dilinde öğrenim görmeye başlamışlardır.²⁹¹ İl'minskiy'nin bu planı, Sovyet rejimi tarafından da benimsenmiştir.²⁹²

İl'minskiy'nin projesi doğrultusunda daha çok Tatar çocuklarının Hıristiyanlaştığı görülmüştür. Bu çerçevede vaftiz edilen Tatarlar'ın Merkez Öğretmen Okulu'nda 1863'ten 1913'e kadar geçen elli yıllık süre içerisinde 6339 (4454'ü erkek ve 1885'i kız) öğrenci okutulmuştur. Bunlardan 636'sı erkek öğretmen, 260'ı bayan öğretmen, 167'si kilise

²⁸⁴ Muhammetşin, *a.g.e.*, s. 19.

²⁸⁵ Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 262.

²⁸⁶ Ek 2

²⁸⁷ Muhammetşin, *a.g.e.*, s. 19; Ayrıca bkz. Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 262.

²⁸⁸ Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 262.

²⁸⁹ Grigor'yev, *a.g.e.*, ss. 263-264.

²⁹⁰ Tatarları kültürel açıdan geliştireceği ve onları ayrımcılığa daha fazla yönlendireceği iddiası.

²⁹¹ Muhammetşin, *a.g.e.*, s. 19; ayrıca bkz. Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 262; L. F. Kerimova, *Yazuda Kereşen Tatarları Söylemen Çağıdır (Tarihi Aspektta)*, Uçeniye Zapiski/Gıyl'mi Yazmalar, Tatarskiy Gosudarstvennyy Gumanitarniy İstitut yayınları, Kazan, 1998, s. 76.

²⁹² Devletşin, *a.g.e.*, ss. 58-59.

papazı, 30'u diyakoz (Kilise papaz yardımcısı), 45'i ise mezmur okuyucusu olmuştur. Okul 1917 senesinde kapatılıncaya kadar yaklaşık olarak 120 öğretmen daha mezun etmiştir.²⁹³

İl'minskiy, *Hıristiyanlaşmış Tatar Öğretmen Okulu'nu* açtıktan bir müddet sonra, Tatarlar'a yönelik eğitim faaliyetini daha ileri bir düzeye taşımıştır. O, Hıristiyanlaştırılan Tatar köylerinde de mektepler açmıştır. Temmuz 1866 senesinde Kreşin Tatarları'nın ikamet ettiği Nikiforovka, Arnyaş gibi köylerde açtırmış olduğu mektepler kısa zamanda yerel halk tarafından kabul görmüştür. Böylelikle İl'minskiy, önerdiği metotların Kilise'nin uyguladığı veya tavsiye ettiği yöntemlerden daha etkili olduğunu ıspatlamıştır.²⁹⁴

İl'minskiy, eğitim alanında sürdürdüğü bu Hıristiyanlaştırma girişimlerini Tatar halkına karşı başka kültürel yayınlar ve faaliyetlerle desteklemiştir. Nitekim 1867 senesinde, hem bölgede açmış olduğu mekteplerde hem de diğer Hıristiyanlaştırılmış Tatarlar'a okutulmak maksadıyla Hıristiyanlığın ibadet ve inanç değerleriyle ilgili çeşitli kitapların Tatarca'ya tercüme edilmesini sağlayacak "Sen Guri Kardeşliği" (Bratstvo Svyateyşego Guriya) teşkilatının kurulmasına da önayak olmuştur. Bu teşkilat, Hıristiyanlıkla ilgili kitapları Tatarca'ya tercüme etmenin yanısıra mektepler açmak ve Hıristiyanlığı kabul edenleri bu dinde tutmak gibi faaliyetlerle de ilgilenmiştir.²⁹⁵

Hükümet, İl'minskiy'nin uyguladığı sistem sayesinde Hıristiyanlaşanları Hıristiyanlıkta tutabilmiştir. Böylece onları İslâm dininden ve Müslüman Tatar halkının kültüründen uzaklaştırmayı başarmıştır. Bütün bu Hıristiyanlaştırma yöntemleri sayesinde XIX. yüzyılda iki yüz bin Tatar vaftiz edilmiştir.²⁹⁶

İl'minskiy'nin açtığı Kreşin okullarının başarısını gören devlet, uzun tartışmalardan sonra onun bu yöntemini kabul etmiştir. 26 Mart 1870 senesinde yayınladığı "Rusya'da Yaşayan Tatarlara Yönelik Eğitim Yolunda Tedbirler" adlı kararnameyi hazırlamıştır.²⁹⁷ Ancak devlet Ruslar dışındaki halkların Hıristiyanlığı kabul etmelerinin yanında biran önce

²⁹³ Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 269; Yusipova, a.g.t., s. 80; ayrıca bkz. Arık, *a.g.e.*, s. 316.

²⁹⁴ Maşanov, *a.g.e.*, s. 60.

²⁹⁵ Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 264; Yusipova, a.g.t., s. 81; ayrıca bkz. Devletşin, *a.g.e.*, s. 57-58, Bayzitova, *Govori*, ss. 8, 30.

²⁹⁶ Grigor'yev, *a.g.e.*, ss. 264, 272.

²⁹⁷ Grigor'yev, *a.g.e.*, ss. 263-264; Devletşin, *a.g.e.*, ss. 58-60.

Ruslaşmalarını da istemiştir. Bundan dolayı Müslümanları Ruslaştırmak amacıyla Tatar-Rus okullarında ve Tatar mektep ve medreselerinde Rus sınıfları açtırmıştır.²⁹⁸

Rus hükümeti, İl'minskiy'nin eğitim modelini resmen kabul ederek teşvik de etmiştir. Böylece Kazan ve civarında Hıristiyanlık eğitimi verecek okullar açmaya başlamıştır. Nitekim 1872 senesinde Kazan şehrinde “Öğretmen Semineri” okulu açılmıştır.²⁹⁹ Fakat bu okulda yalnızca Tatar halkına değil Mari, Udmurt, Çuvaş gibi farklı soylardan gelen gençlere de eğitim verilmiştir. Bu okullar, eski dönemlerde olduğu gibi şiddet yolu ile öğrenci almak yerine gönüllü ailelerin çocuklarını alarak eğittiği için halkın da beğenisini kazanmıştır. Böylece hükümet, İl'minskiy'nin isteği doğrultusunda büyük ölçüde başarılı olmuştur.³⁰⁰

Bu okullarda okuma–yazma ve dini eğitim genelinde halkların kendi dillerinde yapılmıştır. Bununla beraber Rusça da öğretilmiştir. Kazan Öğretmen Semineri'nde değişik halkların çocukları eğitim aldığı için, bu okulda Rus diline daha çok ağırlık verilmiştir. Bu okuldan mezun olanlar kendi halkları arasında Kilise'nin istediği gibi başarılı bir şekilde misyonerlik yapmıştır. Devlet onlara yüksek maaşlar ödediği için, bu okullara girmek isteyenlerin sayısı sürekli artmıştır. Mesela Kazan Öğretmen Semineri, 1872 senesinden 1904 senesine kadar toplam olarak 954 öğretmen mezun etmiştir. Bunlardan Kreşin Tatarları'nın sayısı 104'dür. 1918 senesine kadar da toplam 455 ile 520 civarında öğretmen mezun edilmiştir.³⁰¹

Rus hükümetinin baskılarıyla önceleri zorla Hıristiyanlaştırılan daha sonra da İl'minskiy vb. misyonerlerin sistematik kültür asimilasyonuna maruz kalan Tatar halkının

²⁹⁸ Rus–Tatar okulları hükümet tarafından, mektepler ve medreselerdeki Rus sınıfları ise, Müslüman halklar tarafından finanse edilmeliydi. Bu okullarda ve sınıflarda çalışacak öğretmenlerin hazırlanması için, 1876 yılında “Tatar Öğretmen Okulu” açılmıştır. Fakat Tatarlar, çocuklarının bu okullarda Hıristiyanlaşacağı korkusuyla, çocuklarını göndermek istememişlerdir. Yerli halkların çocuklarını bu okullara göndermesi amacıyla hükümet, imam olmak isteyenlerin dahi Rusça bilmeleri gerektiği gibi şartları getirmiştir. Fakat bunun gibi tedbirler bile bu okullara yeterince itibar kazandıramamıştır. İl'minskiy dahi, Tatarlar Rusçayı öğrenip, hükümete karşı olan Rus kitlelerle birleşebilirler korkusuyla bunun gibi Rus-Tatar okullara karşı çıkmıştır. (Grigor'yev, *a.g.e.*, ss. 267-268; Rimma Gil'meyeva, “Sozdat' Svyaz' mejdu Tatarskim i Russkim Naseleniyem na počve Kul'turenih Otnoşeniy”, *Gasılar Avazı/ Eho Vekov*, S. III-IV, T.G.J.İ. yayınları, Kazan, 2000, s. 221; ayrıca bkz. Al'ta Mahmutova, “P. A. Stolipin: Napravit' “Ser'yezniye Usiliya k Preseçeniyu Natsional'no–Tatarskogo Natiska”, *Gasırlar Avazı/ Eho Vekov*, S. III IV, Kazan, 1998, s. 69-70).

²⁹⁹ Grigor'yev, *a.g.e.*, ss. 264, 267; Yusipova, *a.g.t.*, s. 81; ayrıca bkz R. İ. Nafıgov, “N. İ. İl'minskiy–Kto On Na Samom Dele?”, *İslamo–Hristiyanskoye Pogranıç'ye*, Kazan, 1999, s. 126.

³⁰⁰ Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 268.

³⁰¹ Grigor'yev, *a.g.e.*, ss. 269-270.

bir kısmı zamanla bu kültür asimilasyonunun etkisinde kalarak kendi milli benliklerini kaybetmişlerdir. Bundan dolayı kendilerini farklı bir millet olarak görmeye başlamışlardır. Fakat tüm bu asimilasyon politikalarına ve Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine karşı Kreşin Tatarları, Müslüman Tatar halkından tamamen ayrı bir duruma getirilememiştir. Bundan dolayı da baskıların azaldığı dönemlerde Kreşinler arasından yeniden İslam'a geçişler olmuştur. Mesela XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında Kreşinler'in bir bölümü yeniden İslam'a geçmiştir.³⁰² Rus hükümeti ve Kilise yöneticileri bu geçişleri zorla durdurmayı bir süreliğine başarmış olsa da,³⁰³ Nisan 1905 tarihli "*Dini Hoşgörünün Temellerini Sağlama*" kararnamesinin yayımlanmasından sonra, Hıristiyanlaştırılmış 38.000 Tatar Ortodoksluk'tan ayrılmış ve İslam'a dönmüştür.³⁰⁴ Kreşinler'in XIX. yüzyılın sonunda başlayan Müslümanlığa dönme hareketi neticesinde, 1907 senesine kadar yaklaşık olarak elli binden fazla Kreşin Hıristiyanlıktan dönmüştür. 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra da birçok Kreşin Tatarı İslam'a dönmüştür. Kilise'nin yüzyıllarca şiddete dayalı bu Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma girişimine karşı Kreşinler kendi kimliklerini belli ölçüde korumuşlardır.³⁰⁵

(3) Vaftiz Edilmiş Tatarlar İçin Açılan Merkez Okulu

(Tsentral'naya Kreşçeno-Tatarskaya Şkola)

1863'de Kazan'da, Vaftiz Edilmiş Tatarlar için Merkez Okulu açılmıştır. Bu okul Kazan bölgesindeki gayri Rus unsurlar için misyoner-öğretmen hazırlamak amacıyla kurulmuştur. Aynı zamanda İdil bölgesindeki misyonerlik faaliyetlerinin de merkezi olmuştur. İl'minskiy'nin yardım ve desteğiyle kurulmuş olan bu okulda bir Hıristiyan Tatar olan Vasiliy Timofiyev³⁰⁶ görev almıştır.

³⁰² Flera Saidovna Bayzitova, *Govori Tatar-Kryaşen V Sravnitel'nom Osvetşenii*, Akademiya Nauk SSSR Kazanskiy Filial İnstytut Yazıka, Literaturı İ İstorii im. G. İbragimova, "Nauka" yayınları, Moskva, 1986, s. 7; Yusipova, a.g.t., s. 82.

³⁰³ Nadir Devlet, "İdil-Ural Ekspedisyonu: Tatarlar -Başkurtlar -Çuvaşlar", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü yayınları, Ankara, 1997, ss. 71-72; Muhammetşin, a.g.e., s. 8; "Dvijeniye Kretşeniñ Tatar Za Vozvratşeniye V Musul'manstvo", *Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar*, s. 167.

³⁰⁴ Devletşin, a.g.e., s. 26, 60.

³⁰⁵ Devlet, *İdil*, s. 71-72; Muhammetşin, a.g.e., s. 8, 26.

³⁰⁶ Vasiliy Timofeev, 1836'da Nikoforovo (Çiyabaş) köyünde, "eski vaftizli" Tatar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. 1856 senesinde evini terk etmek zorunda kalmış, Kazan'daki İoanno-Predteçenskom Manastırına girmiş ve idealist bir Hıristiyan olarak yetişmiştir. (Vasiliy Temofeev, "Missionersko-Pedagogiçeskiy Dnevnik Starokreşenago Tatarına", *Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşeniya*, Kazan, 1868, ss. 209-240).

İl'minskiy'ye göre, öğretmen olan Timofiyev ailesi ile beraber öğrencilerle aynı evde kalacak ve onlara kararlı bir denetim sağlayacaktı. İl'minskiy ve Kazan İlahiyat Akademisinin'de Anti-İslam Bölümü'nden arkadaşı olan E. Malov okulun müfettişleri olacaktı. Ailelerde, öğrencilerin yiyecek ve giyeceğini temin etmekle sorumlu olacaktı. Yönetmelikte özel bir eğitim programı yer almadığı gibi, kayıt için bir ön şart, hatta yaş sınırlaması bulunmayacaktı. İl'minskiy ve Timofiyev, öğrenci çekmesi için bilinçli şekilde bu okulu devlet okullarından farklı yapacaklardı. Veliler çocuklarını istedikleri zaman getirebilecekleri gibi istediklerinde de evlerine götürebileceklerdi. Açıkçası okulun öğrencilerinin artması için her türlü yönteme başvurulmuştur.³⁰⁷ Nitekim İl'minskiy'nin okulda sağladığı gayri resmi atmosfer, onun çok yakın ilgisi ve öğrencilerin ana dilinde eğitimi öğrenmeyi kolaylaştırmış ve insanları çok memnun etmiştir.³⁰⁸

1866'da İdil bölgesinde Hıristiyanlıktan ayrılanların sayısı çok artmıştır. Buna Aleksandr II'nin reformları sebep olmuştur. Mesela Kazan bölgesinde Hıristiyan Tatarlar'ın yaşadığı altı papazın ruhani bölgesinde halk tekrar İslam'a dönmek için dilekçe vermiştir. Resmi kayıtlarda 1866'da 9.000 Hıristiyan'ın din değiştirdiği yer almıştır.³⁰⁹

Kazan Valisi Rozov, 1866 senesinde, Tatarlar'ın kiliseden ayrılmalarına onay vermediğini söylemek için onların yaşadıkları bölgelere bizzat kendisi gitmiştir. İl'minskiy de Rozov'a bu yolculukta arkadaşlık etmiştir. İl'minskiy zaten Tatarlar'la ilgili konuların uzamanıydı. Rozov'un İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporu da İl'minskiy hazırlamıştı. Dolayısıyla İl'minskiy'nin okulları, kiliseden ayrılmayı durduracak tek çözüm olarak görülmüştür.³¹⁰

Kazan'da açılan bu merkez, İdil bölgesindeki misyoner faaliyetlerinin yeni merkeziydi. Bu kurumun asıl amacı: Hıristiyanlığı savunan sağlam bir çekirdek nesil yetiştirmektir. İl'minskiy, ana dilinde çocuklara Hıristiyanlığı benimsettikten sonra onların din kardeşleri

³⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. N.İ. İl'minskiy, *Eşe škola dilya pervonaçal'nago obuçeniya detey kreşçenih Tatar*, Kazanskaya Tsentral'naya Kreşçeno-Tatarskaya Şkola, Kazan, 1887, ss. 83-105.

³⁰⁸ Kısa sürede çoğu öğrenci ana dilinde yazıp okuyabilmiş, kolayca bilgilerini ortaya koyabilmişti. Yeni yaklaşımla elde edilen sonuçlar halkın bu okula karşı ilgisini artırmıştır.

³⁰⁹ Gerçek rakamların ise bundan daha yüksek olduğu belirtilmiştir.

³¹⁰ Arık, *a.g.e.*, s. 289.

olan Ruslar'a yaklaşmayı isteyeceklerini ileri sürmüştür. Bu okul kısa sürede diğer okullar için de model haline gelmiştir.³¹¹

Okulda Tatar ve diğer gayri Rus halklar için misyoner öğretmenlerin yetiştirilmesi planlanmıştır. Bu doğrultuda ilk yıllarda sadece vaftizli Tatarlar eğitim görmüştür. Zaman geçtikçe bölgedeki Çuvaş, Mari, Udmurt gibi diğer halkların çocukları da eğitim görmüştür. Aralarında Hıristiyanlığı benimseyenler papaz olarak hayata devam etmiştir. Bazıları da okullar üzerine denetim yapmakla görevlendirilmiştir. Bölge ve bölge dışındaki tüm okullar İl'minskiy sistemindeki dini eğitime göre yapılmıştır. İl'minskiy'e göre bu okullar gayri Rus olan aileler için çok önem taşımıştır. Nitekim çocuklar üzerinde yetersiz kalan Hıristiyanlık eğitiminin tamamlanması ve giderilmesi düşünülmüştür.³¹² Okulun müfredatını:

- Din Dersi (Zakon Bojij)
- Dualar
- Kutsal Tarih
- Kısa İlmihal
- Kilise şarkıları oluşturmuştur.

Bu okulun mezunlarının asıl görevi: misyonerlik yapmak ve İslam ve geleneksel dinlerle mücadele etmektir. Nitekim İl'minskiy'nin misyoner okulu mezunlarının yaptığı işler Kazan Piskoposluğu raporlarında şöyle değerlendirilmiştir; *“Gayri Rus halkın çocuklarının eğitimi ve terbiyesiyle uğraşan bu öğretmenler aynı zamanda bu halkın hayatını, dini-ahlaki gereksinimlerini, dini hayatlarının şartlarını, adetlerini ve geleneklerini, vaftizli olmayan yabancılarla, Müslümanlarla, milli dinlerini muhafaza edenlerle ve Hıristiyanlıktan ayrılanlarla ilişkilerini ve onlarla çatışmalarını öğreniyordu; vaftizli olmayanların veya Hıristiyanlıktan ayrılanların vaftizlilere etkisini ve Hıristiyan olan gayri Rus halkın arasında İslam propagandasını gözlemliyordu. Kazan'a geldiklerinde gereken yerlere bilgileri aktarıyor, böylece vaftizli gayri Rus halkın dini ihtiyaçları hakkında en doğru bilgilerin öğrenilmesine yardım ediyor, İslam'ın etkisine karşı nerede ve nasıl tedbir alınması gerektiğini, İslam propagandasının içeriğini,*

³¹¹ Arık, a.g.e., s. 290.

³¹² N. İl'minskiy, *İzbrannie mesta iz pedagogičeski soçineniy*, İzadnie popeçiteley pokoyogo, Kazan, 1892, ss. 46-47.

Hıristiyanlığa hangi konularla saldırdıklarını ve vaftizlileri nasıl kandırdıklarını bildiriyorlardı."³¹³

Netice itibariyle belirtmek gerekirse, Vaftiz Edilmiş Tatarlar için açılan Merkez Okulu İslam'ın ve geleneksel dinin ortadan kaldırılmasını ve bu bölgede yaşayan tüm gayri Rus toplulukları Hıristiyanlaştırmayı hedefliyordu.

(4) Kazan Öğretmen Okulu

Yukarıda da bahsedildiği gibi, İl'minskiy sistemini uygulamaya koymak için Kazan'da 1866 yılında özel bir komite kurulmuştur. Bu komite Rus olmayan bütün halkların okullarına İl'minskiy sisteminin uygulanmasını önermiştir. Milli Eğitim Bakanlığı Kurulu da İl'minskiy sistemini gözden geçirmiştir. Sonunda bu sistem "Rusya'da yaşayan yabancıların eğitimi hakkındaki tedbirler" adlı bir rapor ile kanunlaştırılmıştır. Bu kanuna göre, her halkın ilköğretimi kendi anadilinde gerçekleşecektir. Bu okulların öğretmenleri gayri Ruslar arasından yetiştirilecektir. Bu öğretmenler her üç dili (Rusça, Tatarca, Kreşince) çok iyi bilmelidir. Öğretmen Rus olduğu takdirde aralarında faaliyet göstereceği halkın dilini de çok iyi öğrenmesi gerekecektir.

Bu nitelikleri taşıyan öğretmenleri yetiştirmek için de Kazan'da "Kazan Öğretmen Okulu"nun açılması önerilmiştir. Bu okuldaki öğrencilerin yarısının Ruslar'dan, diğer yarısının ise vaftiz edilmiş Tatar, Çuvaş, Mordva, Mari ve Udmurtlar'dan oluşturulması kararlaştırılmıştır.³¹⁴

Kazan Öğretmen Okulu İl'minskiy'nin idaresinde 1872 yılında açılmıştır. İl'minskiy yönetim işlerinden hiç hoşlanmamasına rağmen bu görevi kabul etmiştir. Nitekim ona göre bu kurum çok önemlidir. İl'minskiy burada kalmak için İmparatorluğun Akademi Bilimleri'ne üye seçilmeyi reddetmiştir. Bu görev yanında İl'minskiy'nin Kazan okul bölgesindeki yerel okulları denetleme ve kontrol etme görevi de vardı.³¹⁵

İl'minskiy sürekli olarak Rusya'da bu okulu tanıtmıştır. Bu tanıtım sayesinde Kazan Öğretmen Okulu birçok gözlemciyi kendisine çekmiştir. Mesela Altay Misyonu'ndan Rahip Makariy, Trans-Baykal Misyonu'ndan Peder Meleti gözlem yapmak için bir süre bu okulda bulunmuşlardır. İmparator, 1981 Ağustos'unda bu okulu bizzat

³¹³ Maşanov, *a.g.e.* s. 107; Arık, *a.g.e.*, s. 292.

³¹⁴ Arık, *a.g.e.*, s. 292.

³¹⁵ Arık, *a.g.e.*, s. 293.

ziyaret etmiştir. Burada toplanan velilere “çocuklarınızın burada okumasından memnunum ve eminim onlar buradan iyi birer Hıristiyan olarak ayrılacaktır” demiştir. Buna rağmen, Çarlık Rusya’sı 300 yıldan fazla bir süre boyunca işgal altında tuttuğu İdil-Ural bölgesindeki Türk topluluklarını başvurduğu hiçbir yöntemle asimile edememiştir.³¹⁶

Kazan Öğretmen Okulu çeşitli halktan öğrencilere eğitim vermiştir. 1872’den 1905 yılına kadar bu okulda 473 Rus, 126 Çuvaş, 104 Tatar ve Başkurt, 88 Mari, 75 Mordva, 17 Yakut, 9 Kırgız, 7 Kalmık, 4 Altaylı, 2 Arap, 1 Abaza ve 1 Estonya’lı eğitim görmüş ve mezun olmuştur. 1914 yılında bu okulun 154 öğrencisi mevcut olup bunlardan 33’ü mezun olmuştur.³¹⁷

İl’minskiy okullarında genellikle ana dilin kullanımını yasaklayan ve gayri Rus olanlara kötü davranan görevliler görevden alınmıştır. Kazan Öğretmen Okulu gayri Rus unsurlardan Hıristiyanlığı bilen elemanların yetişmesini sağlamıştır. Bu sebeple İl’minskiy’nin okulları Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma faaliyetlerinde kullanılan en etkili araçlardan biri olmuştur.³¹⁸

(5) *Guriy Kardeşliği, Kardeşlik Okulları ve Çeviri Faaliyetleri*

Kazan’ın ilk piskoposu Guriy’nin aziz hatırasını yaşatmak için 1867 yılında “Guriy Kardeşliği” kurulmuştur. Bu kuruluş Ortodoks Hıristiyan din anlayışının halk arasında yerleşmesini sağlayacaktı. Bu yeni teşkilatın kuruluşunda Kazan’ın seküler ve ruhani üst düzey idarecileri yanında çeşitli kesimden ileri gelen insanlardan oluşan 18 kişi yer almıştır. Bunlar arasında, başta Kazan İlahiyat Akademisi Öğretmenlerinden İl’minskiy ve Malov olmak üzere Kazan Vali Yardımcısı Rozov, Başkeşiş V. Vişnevskiy, Eğitim Bölge Sorumlusu P. D. Şestakov, Çuvaş Okulları Müfettişi N. İ. Zolotnitskiy, Çeboksarı Başkeşişi Guriy, Kazan İlahiyat Akademisi Başrahibi İnnokentiy, Kazan İlahiyat Semineri Başrahibi Varsonofiy, P. Artsıbaşev, Kazanlı tüccar P. Şetinkin, Y. Sokolov, P. Pribitkov ve diğer bazı kimseler yer almıştır.³¹⁹

İl’minskiy bu yeni teşkilatın fikir babası ve en önemli üyesi olmuştur. O, Guriy Kardeşliği’nin maddi desteğini almıştır. Böylece Guriy Kardeşliği’ni kurmakla

³¹⁶ Arık, *a.g.e.*, s. 293.

³¹⁷ Arık, *a.g.e.*, s. 294.

³¹⁸ Arık, *a.g.e.*, s. 295.

³¹⁹ Maşanov, *a.g.e.*, ss. 16 -18; Arık, *a.g.e.*, s. 295.

Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma sisteminin daha geniş alanlara yayılması mümkün olmuştur. Guriy Kardeşliği'nin hedefleri arasında:

- Vaftiz edilen halklar arasında kiliseler kurmak
- Onların ana dilinde kitaplar yayınlamak
- Çocuklarına kendi okullarında eğitim vermek suretiyle Hıristiyanlığı güçlendirmek
- Müslüman ve geleneksel inanışı sürdürenler arasında Hıristiyanlığın yayılmasını desteklemek, onları eğitmek, aydınlatmak ve kilise üyesi olmalarını temin etmek
- Gayri Rus halk arasındaki kilise üyelerinin ihtiyaçlarına azami dikkat göstermek gibi hususlar yer almıştır.³²⁰

Kazan Üniversitesi Profesörü İ. N. Smirnov, Guriy Kardeşliği hakkındaki düşüncelerini belirtirken İl'minskiy sistemini de övmüş ve şunları söylemiştir: *“Piskoposluk idarecileri (Başpiskopos Antony), Bölge Eğitim Başkanı (P. D. Şestakov), Kazanın yerel temsilcileri, tüccarlar ve ruhaniler Guriy Kardeşliği sancağı altında birleşmişler, bu sancakta yabancılar için Ruslaştırma yerine yabancılar için Hıristiyanlık yazmıştır. Guriy Kardeşliği'nin kurulmasıyla piskoposluk ve eğitim bölgesinin yöneticileri her şeyden önce Hıristiyan olmayanları Hıristiyan yapmak gerektiği kanaatine ulaşmışlar, daha sonra böyle kimselerin kendiliğinden Ruslaşacağını düşünmüşlerdir...”*

Smirnov, gayri Rus olanları Ruslaştırma konusunda Çarlığa kendi programını önermiş ve şu sonuca varmıştır: *“Yabancıların Ruslaştırılması tarihin kaçınılmaz ve tabii bir sonucudur, Yabancılara karşı uygulanan normal politika bunu kendi hedefleri arasına almalıdır. Hükümetin kendi amaçlarına ulaşmak için başarılı biçimde kullanacağı bu araçları tarih göstermiştir. Bunlar, Rus kolonisi ve Rusça ile birlikte halkın dilinin kullanılacağı okullardır.”*³²¹

Böylece Çarlık tarafından bu *“koloni problemi”* artık çözülmüştür. Şimdi ise ikinci problemin çözümü bulunmuştur. Bu çözümü de İl'minskiy önermiştir. Guriy Kardeşliği'nin idarecileri bu defa hata yapmamak için çok titiz davranmışlardır. Bu doğrultuda ilk önce

³²⁰ Maşanov, a.g.e., s. 19.

³²¹ Arık, a.g.e. s. 334-335.

gayri Ruslar'ın yaşadığı kilise bölgelerindeki papazları kullanmaya karar vermişlerdir. Rus olmayan vaftizli halkın dini-ahlaki durumu bunlar vasıtasıyla araştırılacak, Hıristiyanlaştırılmalarında kullanılacak en etkili tedbirlerin neler olacağı öğrenilebilecekti.³²²

İl'minskiy sistemine dayalı olarak faaliyet gösteren bu teşkilat Hıristiyanlığı öğreten misyoner okulları ve kitapları üzerine yoğunlaşmıştır. İlk toplantısında kardeşlik dini ile ilgili kitapların çevirisi üzerinde durulmuştur. Her köyde misyoner okulların açılmasını öngörmüştür. Bu okullar da "Guriy Kardeşlik Okulları" adını almıştır. Böylece Guriy Kardeşliği, misyonerlik faaliyetlerinin önemli bir aracı olmuş ve İdil-Ural bölgesinde vaftiz olan Tatarlar arasında da hızlı okul artışı sağlanmıştır.³²³

Okulların çoğu Tatarlar'ın ve Çuvaşlar'ın yaşadığı bölgelerde açılmıştır. Nitekim bu iki halk sürekli kendi dinlerine geri dönmek istemiş ve daima İslam'ın etkisi altında kalmıştır. Bu etkiyi ortadan kaldırmak için Kardeşlik Okulları genellikle Çuvaşlar'ın Tatarlar'la komşu olarak yaşadığı Tsivilsk, Teteş, Çistopol gibi yerleşim birimlerinde açılmış; Tsivilsk ilçesinin Teneyev, Urmarı, Musırma, Kovalı köylerinde; Teteş ilçesinin ise Keçe Yalçık, Baygıçe, Temyaş köylerinde misyoner okulları ortaya çıkmıştır.³²⁴

Söz konusu bu okullar iki veya dört yıllık eğitim dönemini içermiştir. Okulun müfredatında: aritmetik, geometri, coğrafya vb. dersler yanında daha çok Kutsal Kitap, dualar, kutsal tarih ve kateşizm gibi dersler yer almıştır. Bu okullar İl'minskiy'nin sistemine göre kurulduğu için dini derslere daha çok önem verilmiştir. Fakat bu okullarda ders veren çoğu öğretmen yetersiz bilgiye sahip olduğundan, aynı okullarda eğitim gören öğrencilerine eğitimi de yetersiz olmuştur.³²⁵

Guriy Kardeşliği Misyoner Teşkilatı 1867'de okul faaliyetinde bir canlanmaya yol açmıştır. 1870'te İdil bölgesinde 62 Kardeşlik Okulu mevcut olup bu okullardan 39'u vaftizli Tatarlar, 10'u Çuvaşlar, 11'i Mariler, biri Udmurtlar, biri de Ruslar için açılmıştır. Vaftizli Tatarlar arasında açılan Kardeşlik Okulları'nın sayısı 1891-1892 yılı itibariyle 61'e ulaşmıştır. Bu okullarda ilk yıllardan itibaren öğrenci sayısı artmış, 1891-1892 eğitim

³²² Maşanov, *a.g.e.*, ss. 32-33; Arık, *a.g.e.*, s. 335.

³²³ Arık, *a.g.e.*, s. 336.

³²⁴ Arık, *a.g.e.*, s. 337.

³²⁵ Arık, *a.g.e.*, s. 238; Maşanov, *a.g.e.*, s. 77.

öğretim yılında Kardeşlik Okulları'nda eğitim gören toplam öğrenci sayısı 4658 olmuş, bunlardan 2133'ünü Vaftizli Tatarlar, 1399'unu Çuvaşlar oluşturmuştur. Ancak Kardeşlik Okulları genellikle zor ve eğitim açısından uygun olmayan imkânlara sahip olmuştur. 1904 yılı raporlarına göre 153 Kardeşlik Okulu'ndan 59'u özel evlerde, 8'i kiliselerin bekçi kulübelerinde, 86'sı ise kiralık dairelerde faaliyette bulunmuşlardır.³²⁶

Ruslar'ın yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerini desteklemek için Hıristiyanlığa ait literatürü almamalarını sağlamak gerekiyordu. Bu doğrultuda daha önce çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Fakat bu yöntemler yeterli olmamıştır.³²⁷

Hıristiyanlığı anlatan literatürün çok az ve yetersiz olması yanında, dilini de anlayan olmamıştır. Bu yüzden İl'minskiy çeviri kitapların halkın konuştuğu dilde olmasını ileri sürmüştür.³²⁸ Nitekim 1875 yılında Rus Ortodoks Misyoner Teşkilatı, Guriy Kardeşliği bünyesinde "çeviri komisyonu" kurmuştur. Bu komisyonun başkanlığına İl'minskiy atanmıştır. Çeviri komisyonunun ilk çeviri kitapları dini içerikli olmuştur. İl'minskiy 1883'te bir Çuvaşça ayin kitabının (litürji) basımına nezaret etmiş, iki Tatarca kitap üzerinde çalışmış, bir Yakutça dua kitabını yayına hazırlamış ve Altay çevirileri üzerinde çalışmaya başlamıştır.³²⁹

Kazan çeviri komisyonunun yayınları genellikle ya ücretsiz ya da çok az bir ücret karşılığı dağıtılmış, Rusya'da en uzak bölgelere ulaştırılmıştır. İl'minskiy'nin kitapları, onun sisteminin uygulanmadığı okullara bile girmiştir. Kazan çeviri komisyonu 1870'in ilk yıllarında birçok dini kitabı ve kilise törenlerindeki duaların büyük kısmını çevirmiştir. Kutsal Kitab'ı Sibirya, Türkistan ve Kafkas halklarının dillerine de çevirmişlerdir.³³⁰

³²⁶ Arık, *a.g.e.*, s. 239; Maşanov, *a.g.e.*, ss. 73-75.

³²⁷ Arık, *a.g.e.*, s. 300.

³²⁸ İl'minskiy'in bu konudaki bütün görüşleri "Ob obrazovanii in orodtsev posredstvom knig, perevedennih na ih radnoy yazık" (Ana dillerine tercüme edilen kitaplarla yabancıların eğitimine dair) isimli makalesinde ortaya konulmuştur. Hıristiyanlığın onlar arsında yayılması için Rus olmayan halkların dilinden yararlanmanın gerektiğini gösterirken o bu makalede, tercüme edilecek dini literatürün saf konuşma diline dayalı olarak yapılması gerektiğini vurgulamış, bu çevirilerin yalnızca kelime ve gramer olarak konuşma dilinde olmayıp bunun yanında onların dil mantığının göz önünde bulundurulması ve herkesin anlayabileceği nitelikte olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bkz. N.İ. İl'minskiy, *Ob obrazovanii inorodtsev posrcdstvom knig perevedennih na ih rodnoy yazık Kazanskaya kreşçnotatarskaya škola, materiyalı dilya istorii Hıristiyanskogo prosveşeniya kreşçenih Tatar*, Kazan, 1887, s. 3-8.

³²⁹ Arık, *a.g.e.*, ss. 301-302.

³³⁰ Arık, *a.g.e.*, s. 304.

Kazan çeviri komisyonu, İ. Ya. Yakovlev, N. F. Katanov, V.V. Katarinskiy ve İl'minskiy'nin diğer öğrencilerinin katılımıyla birçok dilde çeviriler yapmıştır. Komisyon 1904 yılında 23 ayrı ulusa yönelik faaliyet gerçekleştirmiştir. XIX. yüzyıl sonunda bölgesel çeviri komisyonları Samara, Vyatka, Tobolsk gibi şehirlerde ve Sibirya'da kurulmuştur. Bu komisyonlar Kazan'dakini örnek alarak faaliyet göstermiştir. Komisyon XX. yüzyıl başında maddi zorluklarla karşılaşmış, hazırlanan bazı metinler parasızlıktan yayınlanamamıştır. Bu komisyon 1914'ten sonra faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır.³³¹

Guriy Kardeşliği raporlarının bildirdiğine göre, 1900'lü yılların başında Kardeşlik Okulları'na karşı ilgi azalmaya başlamıştır. Bu okullardaki öğrencilerin bir kısmı dini içerikli eğitim vermeyen okullara geçmiştir. 1914 yılında Kardeşlik Okulları hemen hemen bütün eski ve misyonerlik faaliyetlerinde tecrübeli olan öğretmenlerini kaybetmiştir. İl'minskiy'nin fikirleri doğrultusunda gayri Rus milletler için açılan bütün okullar ve yapılan çeviriler yalnızca çocukların Hıristiyanlık ruhu üzerine eğitilmesini değil, aynı zamanda yetişkinlerin de Hıristiyanlığını pekiştirmeyi hedeflemiştir.³³²

³³¹ Arık, *a.g.e.*, s. 304.

³³² Arık, *a.g.e.*, s. 302-304.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEŞİTLİ YÖNLERİYLE KREŞİNLER

A. KREŞİNLERİN KİMLİK, ETNİK YAPI VE NÜFUSLARI

1. Kreşinlerin Kimliği

Tatarlar kendi milli şuurlarını ve dinlerini korumalarına rağmen tarihin çeşitli dönemlerinde onlar arasında Hıristiyanlık da yayılma fırsatı bulmuştur. Rus Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Tatarlar'ın bu kesimine Kreşin adı verilmektedir. Kreşin kelimesi Rusça'da "vaftizli" ya da "vaftiz edilmiş"³³³ anlamlarını taşımaktadır.³³⁴ Kreşin sözü yalnızca İdil-Ural bölgesinde Tatar Türkçesi ile konuşan Hıristiyanları ifade etmek için değil, aynı zamanda bölge sakinlerinden vaftiz olmuş, Hıristiyanlaşmış Çuvaşlar ile Mari, Mordvin ve Udmurt gibi Fin kavimleri için de kullanılmıştır. Bu yüzden "Kreşin" sözcüğü baskı ve çeşitli metotları içinde barındıran bir sözcüktür. Dolayısıyla Kreşinler denildiği zaman sonradan Hıristiyanlaşan ve Hıristiyanlık anlayışları vaftiz olmanın ötesine geçmeyen kimse ve gruplar kastedilmektedir. İdil-Ural bölgesinde "Tatar" adı etnik bir kimliği ifade ederken, Tatarlar aynı zamanda dini bakımdan İslam'ın bölgedeki güçlü

³³³ A. G. Şarafutdinova'ya göre "Hıristiyanlaştırılmış" ya da "Vaftiz edilmiş" sözleri sadece tatarlara ayıt sözlerdir. Nitekim bu kelime günlük kullanımda hiç yoktu. Tarihçiler Hıristiyanlaştırma faaliyetlerin kimlere yapıldığı hakkında kesin bilgi bilmemektedir. Bu bağlamda Kreşin sözcüğün anlamı krest (haç) ve kreşenie (vaftiz etmek) sözleriyle hiç bağlantısı yoktur. Nitekim kresheny (Vaftiz edilmiş) ve kryaşen sözlerinin kökeni farklıdır. A.G. Şarafutdinova, *İndoevropeskie Antetsdentı Kra-, Krs-En, Gruz, Krazana Kaak Arhetipı Tyurskogo Etnonima Kryashen*, Problemi Vostokovedeniye, S 3, Moskova, 2016, s. 74.

³³⁴ A. G. Şarafutdinova'ya göre bu tanımlama yanlıştır. Nitekim Gürcistanlı Tarihçi G. A. Melikşvili Kra-boynuz, krs-en-şerşen, krazana şerşen ise insanın psikolojik ve ruh halini anımsatan bir hal olduğunu ileri sürmüştür. Bu yüzden *Kreşen* sözcüğünün ortaya çıkışı hakkında bilgi verirken Kreşin toplumunda Eşek arısına benzeyen eşya, obje olup olmadığını öğrenmek lazım. Bu bağlamda bu dönemde insanlarda Eşek arısı davranışı diye bir kavram olmuş mudur? Bunu öğrenmek için tarihçiler 1990 yıllarında Kreşinlere sormuşlar. Onlar Eşek arısına benzeyen eşyanın olduğunu söylemişlerdir. Bu çocukların giydiği şapkadır. Bu şapkayı çocuklara kötü ruhlardan korunmak için giydirmektedirler. Günümüzdeki Kreşin çocukları halen bu şapkayı kullanmaktadırlar. Ayrıntılı bilgi İçin bkz. G.A. Melikşvili, *K voprosu o drevneyshem naselenii Gruzii, Kavkaza i Blijnego Vostoka*, Tbilisi, 1965, ss. 217-218, 222; A.G. Şarafutdinova, *a.g.e.*, s.76.

temsilcileri olarak da görülmektedir. Tatar kimliği Müslüman kimliği ile aynı niteliği taşımaktadır. Bundan dolayı "Kreşin" sözü ile "Tatar" adının "Kreşin Tatarları" şeklinde yan yana kullanılması Kreşinler tarafından pek hoş karşılanmamaktadır. Tarih boyunca Kreşinler'i ifade etmek için "Kreşin Tatarları" denilmesinden çok, yalnızca "Kreşinler" adının kullanılması tercih edilmiştir. Günümüzde Tatar adının etnik bir gurubu belirtiyor olmasından dolayı, Kreşinler kendilerini "Kreşin Tatarları" (Rusça Tatarı Kryaşeni; Tatarca Kryaşen Tatarları) olarak adlandırmakta bir sakınca görmemektedirler.³³⁵

"Kreşin Tatarları" şeklindeki kullanım tarihi süreçte Kreşinler'in İslam'la ilgilerinin bulunduğu anlamını taşımaktadır. Ancak Kreşinler'in Hıristiyanlıkla ilgi ve ilişkilerinin sorgulanmasına da zemin oluşturmaktadır. Bu ilişki ise Kreşin ve Tatarlar'ın sahip oldukları kültürel özelliklerin büyük oranda ortaklığını göstermektedir. Aynı zamanda Kreşin ve diğer Müslüman Tatarlar'ın, tarihin belli dönemlerinde aynı etnik kökene ve dini görüşlere sahip oldukları da ileri sürülmektedir. Dolayısıyla bu konu Müslüman Tatarlar'la Kreşinler arasında tartışmalara yol açmıştır.

Nitekim Tatarlar, Kreşinler'in kendileriyle aynı etnik kökene sahip olduklarını iddia etmektedirler. Kreşinler ise, Rus politikaları neticesinde Hıristiyanlığı seçtikleri şeklindeki iddiaların doğru olmadığını söylemektedirler. Ancak Türk kökenli bir etnik grup olduklarını ve kendi tarihlerinin İdil-Bulgar Devleti dönemine kadar gittiğini ileri sürmektedirler. Günümüzde Rus yönetimi ve Kilise de bu ikinci görüşü desteklemektedir. Aynı zamanda Kreşinler'in Tatarlar'dan ayrı bir etnik grup olarak tanınmalarına da destek vermektedirler.³³⁶

2. Kreşinlere Göre Kreşin Kimliği

Kreşinler'in Tatarlar'dan ayrı bir halk olduklarını iddia eden misyonerler Il'minskiy'nin metodunubenimseyenlerdir.³³⁷Tarihçi Kandaratskiy, ilk defa 1889 yılında, Kreşinler'in Bulgar Devleti zamanından beri ayrı bir millet olarak yaşadıklarını ileri sürmüştür. Daha sonraki dönemlerde bu iddia misyonerler tarafından iyice yayılmaya başlamıştır.

³³⁵ Durmuş Arık, "Türk Kültürünün Farklı Bir Boyutu Olarak Kreşin-Hıristiyan Tatarların Dini İnanışları", A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, C 47, S I, Ankara, 2006, s. 68.

³³⁶ Durmuş Arık, "Tatar Türkleri Arasındaki Hıristiyanlar: Kreşinler", A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, C XLIX, S II, Ankara, 2008, s. 59.

³³⁷ Grigor'yev, *a.g.e.*, s. 273.

İl'minskiy, XIX. asrın 60'lı senelerinde daha önce hiç Müslüman olmayan ve putperestliği benimseyen bir Türk grubu ile tanışmıştır. Çalışmalarında onlardan şöyle bahsetmiştir: “Onlar kendilerine *Kreşin* diyorlar. Ruslar ise *Kreşonami*...”.³³⁸

Kreşinler'in hangi etnik gruptan olduklarına dair farklı görüşler vardır. Buna göre, Kreşinler'i Tatarlar'la aynı etnik gruptan gören ilim adamları şunlardır: Yulduz Muhametşin (1937–2006), Flera Bayazitova, Damir İshakov, Rafael' Hakimov, Radik İshakov ve Tataristan Bilimler Akademisi'ndeki diğer âlimler. Kreşinlerin ayrı bir etnik grup olduklarını ileri sürenlerden: İvan Maksimov (1903-1981), Maksim Gluhov (1937-2003), Sergey Sakalov, Anatoliy İvanov, Arkadiy Fokin, İgor' Alekseev, Rais Süleymanov, Aleksey Kolçerin, Dmitriy Sizov ve Japon araştırmacı Akira Sakurama. İvan Sevast'yanov ve İrek Atnagulov'un ise eserlerinde orta yolu seçtikleri görülmektedir. Nitekim onlar Kreşinler'i Hıristiyanlaştırılmış Tatarlar olarak görmüyor ve ayrı bir etnik grup olduklarını da söylemiyorlar.

Rus Ortodoks Kilisesi bugün Kreşinler'in ayrı bir millet olduklarını hala ısrarla savunmaktadır.³³⁹ Kreşinler'in bu konu ile ilgili fikirlerini öğrenmek için, 2016 Eylül ve 2017 Şubat aylarında Kazan'a yaptığım seyahatte, kütüphanelerde ve arşivlerde Kreşinler'le ilgili yazılı kaynakları toplarken kendilerini de buldukları yerde görme imkânım oldu. Ayrıca, Kreşinler'in sadece önde gelenleri ile değil halkı ile de görüşmeye gayret gösterdim.³⁴⁰

Anlaşıldığı kadarıyla Kreşinler'in kimliği hakkında kesin bilgi mevcut değildir. Onların etnik kökenlerini araştırmacılar Keraitler'e; bazıları İdil Bulgarları'na; diğerleri Mişerler'e bağlamaktadırlar. Maksim Gluhov'a göre: “ Kreşinler'in babaları Keraitler'dir. Kerait adlandırması kerçin (Sanskritçe “ker”- dağ, Çince “çin” - kişi) anlamından gelebilir. Kısacası dağ insanı” demektir.³⁴¹

Keraitlerde o dönemde Hıristiyanlığı benimsemişlerdir. Onlar Hıristiyanlığın Nasturi Mezhebine bağlıdırlar. A. Gordeev, Keraitler hakkında şunları yazmıştır:

³³⁸ Kazanskaya tsentral'naya kretşeno-tatarskaya şkola: Materialı dlya istorii hristiyanского prosvetşeniya kretşennih tatar, Kazan 1987, s. 9.

³³⁹ Muhametşin, a.g.e.,s. 11; ayrıca bkz. Fayzrahmanov, Nekotoriye, s. 115.

³⁴⁰ Bu görüşmelerden dikkat çeken biri Tikhvin Kilisesi papazı Pavel Pavlov ile yaptığım görüşmedir. Bu görüşmenin çözümlenmiş halini EK'te sunulmuştur.

³⁴¹ Gluhov Maksim, Tatarika: Ensiklopediya, Vatan İzdatel'stvo, Kazan, 1997, s. 39

“Keraitler eğitimli bir topluluktur. Onların eski Uygur hattına dayalı kendi yazı şekilleri mevcuttu. Cengiz Han’ın imparatorluğunda yüksek mertebelerde yer alırlardı”. Cengiz Han’ın annesi ve eşi de Kerait’ti.³⁴²

A. Zhuravskiy’a göre: “Kreşinler, dil ve kültürleri birbirine yakın olan, İdil Türkleri’dir. Fakat etnik kökenleri ve antropolojik karakterleri farklıdır. Aynı zamanda Kreşinler’in çoğu Hıristiyan’dır.”³⁴³

Dil ve kültür benzerliği olan bu iki millet arasındaki farklılıkları N. Vorob’ev araştırmıştır. Ona göre farklılıklar şunlardır:

1. Kreşinler hiçbir zaman ticaretle uğraşmamıştır. Kazan Tatarları’nın geçim kaynağı ise ticaret olmuştur.
2. Kreşinler ziraata çok önem vermişlerdir. O yüzden onlar ibadetlerini kırsal kesimlerde gerçekleştirmişlerdir.
3. Kreşinler’de şehir hayatı olmamıştır. Onlar sürekli köylerde yaşamıştır. Köylerde geçerli mesleklere sahip olmuşlardır. Bu yüzden onlar kuyumculuk gibi işlerle hiç tanışmamışlardır.
4. Kreşinler’in evlerinde evin başköşesinde ikona asılı olmuştur.
5. Kreşinler sadece kendi yetiştirdikleri ya da elde ettikleri gıdalarla beslenmiştir. Kazan Tatarları ise dışarıdan da almıştır.
6. Kreşinler’in ve Tatarlar’ın kıyafetleri aynı olmuştur. Sadece zengin Tatarlar doğuyu anımsatan botlar giymişlerdir.
7. Etnik kültür farklılığını ise dil taşımaktadır. Nitekim Kreşinler’in dilinde Farsça ve Arapça kelimeler hiç yoktur.
8. Şarkı söyleme kültürleri de farklıdır. Kreşinler’de toplu şarklı söyleme kültürü vardır.³⁴⁴

T. Trofimova da Kreşinler’in antropolojik karakterlerini incelemiştir. Ona göre, Kreşinler’in sakalları daha koyu, saçları daha açık renkli ve boyları daha uzundur.³⁴⁵

³⁴² Gordeev A.A., *İstoriya Kazakov*, Chast’ Pervaya, Moskova, 1992, s. 55

³⁴³ Zhuravskiy A. V. *Missionerskaya deyatel'nost' v Kazani na rubezhe XIX-XX vv.*, Nauchno-bogoslovskiye trudy po problemam pravoslavnoy missi, Belgorod 1999, s. 80-82.

³⁴⁴ Vorob’ev N.İ., “Kryaşeni i Tatarı: Nekotrie Dannie Po Sravnitel’noy Harakteristiki Bita” Trud i Hozyaystvo, № 5. Moskva, 1929, s.12.

Meşhur bilgin L.N. Gümelov kendi eserinde Kreşinler hakkında şöyle bir ifade kullanmıştır: “Başka din, başka millet”. Nitekim günümüzde Kreşinler ayrı millet olduklarını ileri sürmeye devam etmektedirler.³⁴⁶

3. Kreşinlerin Yaşadıkları Bölge ve Etnik Yapıları

Kreşinler, yoğun olarak Tataristan’da yaşamakta, geri kalan kısmı ise Başkurdistan (Bakalin ilçesinde), Çuvaşistan, Udmurt (Grahovsk ilçesinde), Mariyel (Mari-Tureksk ilçesinde) gibi komşu özerk Cumhuriyetler’de ve Kirov (Kil’mezsk ve Malmıjsk ilçelerinde), Samara, Orenburg, Çelyabinsk gibi eyaletlerde (Oblast) varlıklarını sürdürmektedirler.

Kreşin Tatarları: Eski Kreşinler (Rusça Starokreşeniye) ve Yeni Kreşinler (Rusça Novokreşeniye) olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.³⁴⁷ Eski Kreşinler, XVI. ve XVII. yüzyılda vaftiz olanların neslinden gelenlerdir. Yeni Kreşinler ise XVIII. yüzyıl ve sonrasında vaftiz olanlardır. Bu ikinci gruptakilerin tamamına yakını XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyılın başlarında İslam’a geri dönmüşlerdir.

Kreşinler dil bakımından, Molkeev, Çistopol, Batı-Kam, Elabuge, Mengel, Bakalin ve Nogaybek olmak üzere yedi guruba ayrılmaktadırlar. Kreşinler’in temel kültür özellikleri birçok yönden Kazan Tatarları ile benzerlik arz etmektedir. Kreşinler ile diğer Tatar grupları arasında önemli farklılıklar bulunmamaktadır. Ancak İdil boyundaki Fin-Ugor halkları ile yakın ilişkileri görülmektedir. Özellikle Rus Hıristiyan geleneğinin güçlü tesiriyle Kreşin Tatarları’nın kültüründe onları diğerlerinden ayıran gelenek ve âdetlerin olduğu da bilinmektedir. Kreşinler Tatar dilinin batı ve orta şivesini kullanmaktadırlar. Onların çoğunlukta olduğu kiliselerde vaazlar genellikle Tatarca olarak verilmektedir. Yayınları da bu dilde çıkmaktadır.³⁴⁸

Kreşinler yaşadıkları bölge bakımından da:

- Kuzeydoğu Tataristan’da yaşayan Kreşinler grubu.
- Doğu Tataristan’da yaşayan Kreşinler grubu.

³⁴⁵ Trofimova T. A., *Etnogez Tatar Povoljya v svete dannih antropologii, Trudi İnstituta etnografii, İzdatel’stvo Akademii Nauk, Novaya Seriya, T XII, Moskova, 1949, ss. 51-74.*

³⁴⁶ Vorob’yev N.I., *Kazanskiye tatarı, Tatgosizdat, Kazan 1953.*

³⁴⁷ Rorlich, *a.g.e.*, ss.132, 137

³⁴⁸ Arık, “Türk Kültürünün...”, s. 69.

- Batı ve Kuzeybatı Tataristan’da yaşayan Kreşinler grubu şeklinde üç ana gruba ayrılmaktadır.

a. Kuzeydoğu Tataristan’da Yaşayan Kreşinler Grubu

Kreşinler’in en eski grubunun Kuzeydoğu Kreşinleri olduğu bilinmekle birlikte kökenleri Fin-Ugor halklarına ve Tatarlar’a dayanmaktadır. Bunlar Kazan bölgesinin Mamadış, Laişev, Elabuga vb. ilçelerinde yaşamaktadırlar. Mesela Alawedino, Zyuri, Mamli, Nansıvar, Yantsıvar vs. köylerinde Tatar asıllı Kreşinler yaşamaktadır. Durga, Çepya, Yumya gibi köylerde ise Udmurt asıllı Kreşinler yaşamaktadır. Çüra ve Malaya köylerinde de Mari kökenli Kreşinlerin yaşadığı bilinmektedir. Arşiv belgelerinde bu grubun 1926’da yaklaşık 40774 kişilik bir nüfusa sahip olduğu ve XVI. yüzyılda Hıristiyanlaştırıldıkları bilgisi kaydedilmiştir.³⁴⁹

b. Doğu Tataristan’da Yaşayan Kreşinler Grubu

Tataristan Cumhuriyeti’nin Men’zelinsk şehri çevresindeki köyler, Çistopol’ şehrinin güneyindeki köyler, Başkurdistan’ın Bakalı bölgesindeki köyler, Rusya’nın Çelyabinsk bölgesindeki köyler Doğu Tataristan’da yaşayan Kreşinler grubunu oluşturmaktadır. Günümüzde bu grup mensupları Nalim, Böcer, Illek, Yana Bal, Burçay, Acmi, Uktar gibi köylerde; Nagaybatsk ve Çebarkul’sk ilçelerinin köylerinde yaşamaktadırlar.³⁵⁰ Elde ettiğimiz bilgilere göre bu grup XVI-XVIII. yüzyıllar arasında buraya göç eden ya da ettirilen Kreşin Tatarlar’dan meydana gelmiştir.³⁵¹ 1926 yılı nüfus sayımına göre Men’zelinsk şehri etrafındaki köylerde yaşayan Kreşinler 19709, Çistopol şehrine bağlı köylerde yaşayanlar 6000, Çelyabinsk bölgesinde yaşayanlar ise 11200 kişilik bir gruptan oluşmaktaydı.³⁵²

c. Batı ve Kuzey Batı Tataristan’da Yaşayan Kreşinler Grubu

Tarihçilerin Mol’keevsk Kreşinler grubu olarak da adlandırdıkları bu grup Çuvaşistan Cumhuriyeti sınırı ile Volga’nın sağ kıyısında kalan bölgede yaşamlarına devam

³⁴⁹ Muhammetşin, *a.g.e.*, ss. 21 -24; Yusipova, *a.g.t.*, s. 88.

³⁵⁰ Muhammetşin, *a.g.e.*, ss. 21-24; “Nagaybaki”, *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar’*, ss. 383-384; Yusipova, *a.g.t.*, s. 89.

³⁵¹ Muhammetşin, *a.g.e.*, ss. 22-23; “Kreşeniyeye Tatarı”, *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar’*, s. 299, Yusipova, *a.g.t.*, s. 88.

³⁵² Tarihçiler, Çelyabinsk bölgesinde yaşayan Kreşinleri Nagaybaklar olarak da adlandırmaktadır. (“Nagaybaki”, *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar’*, ss. 383-384).

etmektedirler. Bunlar kendilerinin 1740–1762 yılları arasında zorla Hıristiyanlaştırılmış Hıristiyanlar olduklarını kabul etmektedirler. Bu yüzden diğer Kreşin topluluklardan farklı bir yapıya sahiptirler.³⁵³ 1926 yılında yapılan nüfus sayımının sonucuna göre 7400 kişilik bir grup oldukları ortaya çıkmıştır. Kökenleri Tatarlar’a ve Çuvaşlar’a dayanan Kreşin grubu Mişer Tatarlarıyla aynı dili konuşmakla birlikte bu grup gelenekleri açısından Çuvaşlar’a benzemektedirler. Günümüzde bu grup Tataristan’ın dokuz köyünde yaşamaktadır. Bunlardan Molkeevo (Melki), Staraya Bua (İske Kırbaş, İske Bua), Polevaya Bua (Yanga Bua) köylerinde yaşayanlar yeni Kreşin Tatarlar; Hozesanovo (Hozesan), Yansurinskoe (Soravil), Nizhniy Kırbaş(Tuben Kırbaş), Staroe Tyaberdino (İrim Terbet), Bol’şoe Tyaberdino (OlıTerbet), Baymurzino (Baymorza, Ere) köylerinde yaşayanlar ise yeni Kreşin Çuvaşlar olarak bilinmektedir.³⁵⁴

4. Kreşinlerin Nüfusu

“Kreşin Meselesi” siyasi olarak Tataristan’da 1917’den sonra ortaya çıkmıştır. 1917-1920’de Kreşinler’e özerklik verilmesiya dabaşka Tatarlarla birleşmeleri gündeme getirilmiştir. Sonunda orta yol bulunmuş ve Kreşinler’e “kültür özerkliği” verilmiştir. Daha sonra Sovyetler Birliği döneminde devlet ateizme dayalı bir siyaset yürüttüğünden, Kreşinler’in özelliklerini olduğu gibi korumaları mümkün olmamış ve kendilerine has mabet, öğrenim ve kültür kurumlarından yoksun bırakılmışlardır. 1920 ve 1926 yıllarındaki sayımlarda Tatarlar’ın bu kesimi, “Kreşinler” adıyla ayrı bir halk olarak kaydedilmiş ve sayıları yaklaşık 120000 olarak tespit edilmiştir. Sonraki sayımlarda Kreşinler Tatar grubuna dâhil edilmiş, ayrı bir etnik grup olarak kabul edilmemişlerdir. 2002 yılında yapılan nüfus sayımında da ayrı bir grup olarak kaydedilmeyen Kreşinler’in sayısı, Rusya Bilimler Akademisi Etnoloji ve Antropoloji Enstitüsü’nün verdiği bilgilere göre 300000 civarında olup 200000’inin Tataristan’da yaşadığı kaydedilmektedir.³⁵⁵

B. KREŞİNLERİN GELENEKSEL DİNİ İNANISLARI

Kreşinler geçmişte putperest halklardan ya da İslam’ı fazla tanımamış Tatarlar’dan oluşmuştur. Ancak günümüzde yaşayan Kreşinler’in kültüründe İslam ve Hıristiyanlık

³⁵³ Muhammetşin, *a.g.e.*, s. 8; D. M. İshakov, “Mol’keevskiye Kryaşeni: Problema Formirovaniya i Demografiçeskoye Razvitiye v XVIII-naçale XX vv”., Mol’keevskiye Kryaşeni, Akademiya Nauk Tatarstana İstitut yazıka, literaturii İstorii im. G. İbragimova yayınları, Kazan, 1993, s. 4; “Kreşeniye Tatari”, *Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar*, s. 299; Yusipova, *a.g.t.*, s. 89 – 90.

³⁵⁴ İshakov, *Mol’keevskiye*, s. 5-6; Yusipova, *a.g.t.*, s. 90.

³⁵⁵ Arık, “*Türk Kültürünün...*”, s. 70.

öncesine ait Türk kültür özelliklerine ve geleneksel Türk dinî inanışlarının izlerine rastlanabilmektedir. Bunun yanında Kreşinler Müslüman Tatarlar'dan ayrıldıkları için İslam kültürüne ait bazı unsurları da yaşatmaktadırlar. Kreşin Tatarların dini inanışlarını, geleneksel Kreşin dini inanışları şeklinde ve İslam ve Hıristiyanlıkla bağlantılı olarak incelemek mümkündür.

Genel olarak bütün Türkler, evrensel dinlerden birini kabul etmeden önce geleneksel Türk dini inanışlarına sahipti. Türkler'in, içinde totemizm, animizm ve Şamanizm gibi unsurların da yer aldığı inanç sistemine sahip oldukları bilinmektedir. Günümüzde bütün Türk topluluklarında olduğu gibi Kreşin Tatarları'nda da bu inanışların izlerine rastlamak mümkündür.³⁵⁶

Rus misyonerlerinin gayretleri sonucunda Kreşinler bugün Ortodoks Mezhebine mensuptur.³⁵⁷ Kreşinler, Hıristiyanlıktan teslis inancını almış olmakla birlikte, geleneksel inanışlarını ve eskiden beri uygulayageldikleri geleneklerini günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Fakat Kilise her zaman Kreşinler'i bu inanışlarından uzaklaştırmak istemiştir. Nispetende olsa başarı elde etmiştir. Kilise'nin yapmış olduğu zorlamaların neticesinde, günümüzdeki Kreşinler inanışlarının büyük kısmını unutmışlardır. Fakat onlar, her türlü baskıya rağmen kendi dini inanışlarından kaynaklanan uygulamalarını örf ve adetleri ile birleştirerek kendilerine özgü bir Ortodoks Hıristiyanlığı anlayışını devam ettirebilmişlerdir. Bu inanışlar günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Ancak bunlar dini içeriğe sahip olmaktan çok folklorik özellikler taşıyan inanışlar olarak varlıklarını devam ettirmektedirler.³⁵⁸

1. Gök Tanrı İnancı (Tengricilik)

İnsanlar tarih boyunca tabiatüstü güçlere inanmışlardır. Coğrafi konuma ve toplum yapısına göre bu güçlerin isimleri ve konumları farklı olmuştur. Bu farklılık da zaman içerisinde değişik inanç sistemlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mesela çok Tanrı veya Tengricilik inancı, tarihi Türk topluluklarının hemen hepsinde rastlanan bir inanç sistemidir.³⁵⁹ Oğuzlar'ın Seyhun Nehri çevresindeki yurtlarından X.yüzyılda geçen İbn Fazlan bu konuda: "İçlerinden biri (Oğuzlar) zulme uğrar veya sevmediği bir şey görürse,

³⁵⁶ Arık, "Türk Kültürünün...", ss. 70-71.

³⁵⁷ "Kreşeniyeye Tatarı", *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar*, s. 299.

³⁵⁸ Yusipova, a.g.t., s. 90.

³⁵⁹ Aydın, a.g.e. s. 258.

başını semaya kaldırıp bir Tanrı der. Bu Türkçe Allah demektir...”³⁶⁰ şeklindeki açıklamasıyla, Oğuzlar’da da Gök Tanrı inancının mevcut olduğuna işaret etmiştir. Gök Tanrı inancı yazılı bir kaynağa dayanmayıp bir toplumun kendi iç kültürel dinamiklerinden doğan bir inançtır. Bu inanç kuşaklar boyunca aktararak günümüze kadar ulaşan, gelenek ve göreneklerle şekillenmiş inanç ve pratikler bütünüdür.³⁶¹ Dolayısıyla Türkler’in geleneksel dinlerinin merkezinde Tanrı inancı bulunmaktadır. Eski Türkler’de tanrı inancının esasları Çin kaynaklarından, Orhun Yazıtları’ndan ve diğer kaynaklardan tespit edilmiştir. Bu kaynakların tespitine göre: “Tanrı yardım eder, takdir eder, yaratır, her şeyi bilir, ebedidir, yaşam ve ölüm O’nun iradesine bağlıdır, kendisine karşı gelinemez, cezalandırır ve adına yemin edilir, gece ile gündüzü yaratır ...”.³⁶² Buradan da Tanrı’yı gökle ilişkilendirdikleri ortaya çıkmaktadır.³⁶³

Kreşinler’de Tengri inancı ayrı bir yer tutmuştur. Kreşinler tanrılarını “Alla”(Allah) diye ifade eden kimselere küserek kendi Tanrılarının varlığını itiraf etmişler ve adının “Tengere” (Tengri) olduğunu söylemişlerdir. Kreşinler’in Tanrı inancı Çuvaşlar’daki Tura, Mariler’deki Yumo, Udmurtlar’daki İnmar, Mordvalar’daki Nişke/Şkaylara (Mordvalar’ın Tanrı’ya verdikleri ad)inancına daha yakındır.

Kreşinler genellikle Tengri’yi uzun sakallı yaşlı bir dede olarak tasvir etmişlerdir. Aynı zamanda Tengri Mavi Gökyüzü olarak da bilinegelmiştir. Tengri yerleri ve gökleri yaratandır ve her yerde bulunmaktadır. Fakat Kreşinler’de put yapmak kesinlikle yasaktı. Sadece kutsal ağaç Tengri sembolü olarak kabul edilmiştir. Bu ağacın yanında topluca dua edip kurban kesmişlerdir. Kreşinler Tengri kelimesini fazla kullanmamış ve onun yerine Göklerin Padişahı veya Huday kelimesini kullanmışlardır. Bazı törenlerde de Tengri kelimesini kullanmak yasaklanmıştır.

Kreşinler’de Tanrı yıldırım düşüren olarak bilinmiştir. Gök gürültüsünü de Tengri’nin şeytan ile kavga etmesi şeklinde anlamışlardır. Tengri ile şeytan kavga ederken veya savaşırken insanların, çocukların sessiz durmaları; evden çıkmamaları, pencereleri

³⁶⁰ Fazlan, *a.g.e.*, s. 31.

³⁶¹ Harun Güngör, *Geleneksel Türk Dininden Anadolu’ya Taşınanlar*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s.2.

³⁶² P.W. Schimidt, “Türklerin Dini”, (çev. S. Buluç), İstanbul Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul, 1966, ss. 70-71; İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ankara 1977, s. 259-260; Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (çev. A. Kazancıgil), İstanbul, 1994, ss. 90-99; Arık, *a.g.e.*, s. 37.

³⁶³ Arık, *a.g.e.*, s. 38.

kapatmaları, yemek yememeleri ve gülmemeleri gerektiğine inanmışlardır.³⁶⁴ Dolayısıyla tabiatla olup biten her olayın Tengri'nin elinde olduğuna inanılmıştır. Aynı zamanda gök gürültüsü esnasında çocuklara, “Bakınız Tengri Dede geziyor”, “Tengri Dede yapıyor” diyerek, gök gürültüsünün Tanrı'dan kaynaklandığını belirtmek istemişlerdir. Kreşinler'de alevi söndürmek için beyaz inek sütü gerektiğinden, yıldırım çarpmış evlerin alevini su ile söndürmek mümkün değildir.³⁶⁵

2. Kreşinlerde Tanrı İnancı

Günümüzde Ortodoks Kreşinler'in çoğu, Baba-Oğul-Kutsal Ruh'tan oluşan teslis inancını benimsemişlerdir. Böylelikle, üç unsurdan oluşan bir Tanrı tasavvur edilmiştir. Teslis'teki Baba yaratıcı ve düzenleyici tanrısal güç; Oğul kurtarıcı ve yargılayıcı tanrısal güç, Kutsal ruh ise, Oğul'u destekleyici güçtür. Aynı zamanda Kutsal Ruh'un kişileri bireysel imana ulaştıran Tanrısal güç olduğu kabul edilmiştir.³⁶⁶

Kreşinler'in, tarihi süreçte olduğu gibi XX. yüzyıl başlarında bile hâlâ Hıristiyanlık şuur ve bilincini tam olarak kazanamadıkları Rus kaynaklarınca da her zaman itiraf edilegelmiştir. Buna rağmen günümüzde Rus Ortodoks Kilisesi Kreşinler'e büyük önem vermeye ve onlarda Hıristiyanlık bilincini güçlendirmeye devam etmektedir. Her şeye rağmen Kreşinler'inyaşamında Hıristiyanlık, öğretileriyle de ahlaki özellikleriyle de tam olarak yer alabilmiş değildir. Hatta Kreşinler Hıristiyanlıktaki Tanrı anlayışını dahi tam olarak kavrayamamışlardır. Diğer bir ifadeyle, Hıristiyanlıktaki “teslis-üçleme inancı” onlar tarafından anlaşılmasız kalmıştır. Aynı şekilde İsa Mesih hakkında da-ismi dışında Hıristiyanlığın öğrettiği bilgilere sahip olamamışlardır. Hatta Hz. İsa'yı bir peygamber olarak kabul etmişlerdir. Yani bu konuda Müslüman Tatarlar arasında yaygın olan bilgilere sahip olmuşlardır. Kreşinler'in Hıristiyanlıkta Tanrı inancı konusundaki bilgi düzeyleri onların genellikle kilise görevlilerine, kiliselerdeki ikonlar hakkında: Acaba bunlar tanrı mıdır? şeklindeki sorularından anlaşılmaktadır. Bunun yanında, mesela başka Hıristiyanları

³⁶⁴ Bu yasaklar değişik hikâyelerle desteklenmiştir. Örneğin, Bir adam varmış. Bir gün çok güçlü gök gürültüsü olmuş. Adamda o esnada yemek yemeye oturmuş. Eşi ona demiş ki, “Bak kocam, Tengri çok kızacak sana, bırak yemeği, sonra yersin”. Fakat adam eşinin sözlerine hiç kulak asmamış. Yemeğini yemeğe devam etmiş. Yemeğini bitirmeden yıldırım onu çarpmış ve adam ölmüş. İshakov, *a.g.e.*, s. 90.

³⁶⁵ İshakov, *a.g.e.*, ss. 90–91.

³⁶⁶ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi yayınları, Ankara, 1998, s. 169.

heyecanlandırıcı ve Mesih'e, havarilere ve azizlere duyulan sevgiyi harekete geçiren bilgi, rivayet ve hikâyeler Kreşinler'de aynı etkiyi göstermemiştir.³⁶⁷

3. Kreşinlerin İnandığı Bazı Ruhlar

Kreşinler'in bazı ruhsal güçlere inandıkları da görülmektedir. İnanişlarına göre Tanrı'nın emrinde hazır bulunan ve tabiat olaylarını düzenleyen ruhlar mevcuttur. Bu ruhlar, bütün dünya insanların hayatlarına ve kaderlerine de etki etmekte ve yön vermektedirler. Söz konusu ruhlar arasında insanların can ve mal güvenliğini sağlayan, evlerini, hayvanlarını koruyanlar da bulunmaktadır. Türlü hastalıklar, doğa olayları ve hatta ölümün bile bu ruhların faaliyetleri yüzünden gerçekleştiği düşünölmektedir. Bu inanişına göre, kendisine kötü ruhun musallat olması ile hastalanan insan bu hastalık sonucunda ölebilir. Geleneksel inanişlarının da sürdüröen Kreşinler, bu ruhları öfkelenlendirmekten korkarlar. Bu ruhların kötölüklerinden korunmak için onlara çeşitli hediyeler vererek, kurbanlar sunarak, adaklar adayarak, onlar adına törenler düzenleyip dua ederek merhametlerini kazanmaya çalışmışlardır. Ruhların birçoğunun çeşitli kılıklarla yeryüzüne yerleştiklerine de inanılmaktadır. Bu ruhlardan bazılarının isimleri aşağıdaki şekildedir:

a. *Tukatmış*

Tukatmış kötü bir ruh olarak bilinmektedir. Kreşinler Tukatmış'ın bazen büyü yapan bir kadına, dışarıda ise kaz, koyun ya da domuz gibi bir hayvana dönüşebileceğine hatta onun nefesiyle onlarda bir hastalığa sebep olabileceğine ve zarar verebileceğine inandıkları için ondan ciddi anlamda korkarlar. Onun felaketlerinden korunmak için, mesela bira içtikleri esnada içkiye küçük parmaklarını batırmak gibi bazı uygulamalarda bulunur ve böylece ondan korunacaklarına inanırlar.³⁶⁸

b. *Abzar İyase (Ahır Ruhı)*

Genellikle iyi bir ruh olarak bilinen Abzar İyase (Ahır Ruhı) erkek bir ruhtur. Kreşinler, onun yaşamını ahırda atlara bakarak sürdürdüğüne inanırlar. Bundan dolayı, bazı Kreşinler'de Abzar İyase At İyase (At Ruhı) olarak da bilinir. Bu ruhun sevmediği

³⁶⁷ Arık, "Türk Kültürünün Farklı...", s. 81.

³⁶⁸ Flera S. Bayazitova, *Traditsionniye Obryadi narodniye Verovaniya Mol'keyevskih Kryaşen na Fone Dialektogo Yazıka*, Mol'keevskiye Kryaşeni, red. D. M. İshakov, Akademiya Nauk Tatarstana İstitut Yazıka, Literatırı İ İstorii im. G. İbragimova yayınları, Kazan, 1993, s. 152; Yusipova, a.g.e., s. 93.

atlaraeziyet edip onlarıdövdüğüne, sevdiği atlara ise şefkat göstererekonların yelesini ördüğüne inanırlar.³⁶⁹

c. *Kırsut*

Kırsut, ev kadınıruhu olarak kabul edilen bir ruhtur. Kreşinler onu iyi ruh kategorisine koyarak, onun beyaz elbise giymiş genç bir bayan olduğunu kabul etmiş ve aynı zamanda sobanın yanında yatıp evi koruduğuna inanmışlardır. Ev sahibinin evden ayrıldığında bu ruhun evi ile birlikte hayvanlarına da baktığı düşünülür.³⁷⁰

d. *Kiremet*

Kreşinler Kiremet adını verdikleri yerlerde birçok kötü ruhun var olduğuna inanırlar. Kiremet'teki ruhların birçok kaza ve hastalığa sebep olabileceklerine inandıklarından bu yerden korkarlar. Birisi hastalandığı zaman ona bu hastalığıbu kötü ruhların gönderdiğidüşünülür. Bu ruhların insanlara zarar vermemesi veya hastalandırdığıinsandan uzak durmasıiçin onlara hediyeler sunulur.Aynı şekilde onların yaşadığına inanılan bölgelere gidilerek, oradaki ağaçların dallarına para asılır, toprağına un serpilir ve hatta kurban verilir.³⁷¹

C. KREŞİNLERDE HALK İNANIŞLARI

Kreşin Tatarları'nın geleneksel dinlerinin temelinde arkaik inanma şekli vardır. Geleneksel Kreşin inancının temel unsurları dikkate alındığında bunlarınateş kültü, su kültü, güneş kültü, Gök Tanrı inancı veölümlebağlantılı olduğu görülmektedir.

1. Ateş ve Ocakla İlgili İnanışlar

Ateş İnanışı,³⁷² Türk kültürü ve mitolojisinde de önemli yer almaktadır. Genel olarak bütün Türkler'de olduğu gibi Kreşinler'in geleneksel inançlarında da ateş inanı, yani tabiat unsurlarının kutsallaştırılması inancı vardır. Ateş inanı arkaik olmasına

³⁶⁹ Bazı Kreşinler Abzar İyase'ni sadece İye (Ruh) olarak adlandırır (bkz. Bayazitova, *Traditsionniye*, s. 152; Yusipova, a.g.e., s. 93).

³⁷⁰ Bayazitova, *Traditsionniye*, s. 152; Yusipova, a.g.e., s. 93.

³⁷¹ Farklı köylerde kiremet, farklı şekillerde yorumlanır. Onu bir ağaç, ya da bir pınar olarak kabul eden insanlar da vardır. Bu ağacı kesen insanın öleceğine inanılır (Bayazitova, *Traditsionniye*, s. 151; Yusipova, a.g.e., s. 94).

³⁷² Kazan Tatarlarının folklor malzemelerinde ateş, kadın imgesine bürünmüştür. Ateşin gözüne girmek için Kazan Tatarları, Kreşinler ve Çuvaşlar ona kurban sunarlardı. Ateş, kötü ruhlara, ayrıca kocaman yılanlar ve ejderhalarla mücadele aracıydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gamirzan Davletşin, *Türk Tatar Kültür Tarihi*, (çev. Albina Tuzlu), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s. 34-35.

rağmen Kreşinler’de bu kült XX. asra kadar devam etmiştir.³⁷³Ateş inancının en önemli ayinlerinden biri “Ateş Bulma Töreni”dir. Bu törenin ana konuları:

- Yeni bir hayat döngüsünün başlangıcı
- Tabiatın ve insanların kötü güçlerden ve ruhlardan temizlenmesi
- Dünyanın yenilenmesidir.

Kreşinler yaz döneminin belirli bir gününde ateşe su dökerlerdi ve böylece o gün bütün evlerde ateş olmazdı. Bu ayinin sembolik anlamı sadece “eski” ateşi yok etmek değil, aynı zamanda negatif olgulardan da temizlenmektir. Ayin esnasında erkekler belirli tepelerde geçit kazarlar ve bu geçitten yerleşim yerindeki bütün insan ve hayvanların geçmesi gerekirdi. Geçitlerden geçmenin anlamı ise temizlenme ve yeni hayata başlama sembolüdür. “Temizlenme” töreninden sonra “yeni ateşi” çakmak taşıyla tutuştururlardı. Bu tören için özel kanlı kurban töreni uygulanır ve bu kurbanın (inek, nadiren koyun) etinden “yeni ateş”te yemek yapılır ve oradaki insanlara dağıtılırdı. Yemek bittikten sonra ise herkes evine “yeni ateş”ten bir parça götürürdü.

XIX. asrın ikinci yarısından sonra bu tören sadece doğal afetlerden sonra yapılmaya başlanmıştır.³⁷⁴ Nitekim bu afetlerin ateşin “eski” olduğundan dolayı ortaya çıktığı düşünülüyordu. Bu yüzden de ateşin “yenilenmesi” şarttı.³⁷⁵

Kreşinler’de kutsal ateş inancı önem taşımaktadır. Bu inancın anlamı kötü ruhlardan ve hastalıklardan temizlenmektir. Mesela Paskalya³⁷⁶ bayramından önce her evin avlusunda samandan büyük ateş yakılırdı. Herkes o ateşin üzerinden, “Çirem–çorım kitsen” yani “*hastalığım–mastalığım geçsin*” diyerek atlardı. Bazı Kreşinler’de bu tören güneş doğmadan önce yapılır ve “*ateşten geçmek*” diye adlandırılırdı. Yeni evlenen çiftler de bu törene katılmak zorundaydı. Evlilik dönemi ancak bu töreni yaptıktan sonra başlardı. Hastalıklardan kurtulmaları için ilkbahardahayvanlar da bu ateşin dumanından geçirilirdi. Ateşin sembolik olarak kötü güçlerden korunması uygulaması, *Kış Gün*

³⁷³ Radik İshakov, Oçerki İstorii tradisionnoy kulturi i religioznosti Tatar-Kryaşen (XIX-naç. XX vv.), İstitut İstorii im. Ş.Mardžani Akademii Nauk RT, Kazan, 2014, s. 67.

³⁷⁴ İshakov, a.g.e., s. 67 – 69.

³⁷⁵ Tatar-Müslümanlarda bu tören İslam’ı kabul ettikten sonra hemen iptal edilmiştir. Benzer törenler İdil-Ural bölgesindeki diğer toplumlarda da görülmektedir. Mesela, Çuvaş, Mordova, Udmurt ve aynı zamanda Kavkaz bölgesindeki Karaçay Çerkezlerde de görülmektedir.(Ayrıntılı bilgi için Bkz. İshakov, a.g.e., s. 67-69)

³⁷⁶ Hz. İsa’nın çarmıha gerilerek mezara konuluşunun üçüncü günü dirilmesi anısına yapılan yortudur. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, a.g.e., s. 599-600).

*Dönümü–Nardugan*³⁷⁷ bayramında icra edilirdi. Bu bayramın önemli unsurlarından birisi köy yakınındaki tepelerde ateş yakmaktı. Kreşinler’in ateş inanınin ilkel unsuru olarak “*Ut Tuydiru*”, yani “*Ateşi Doyurmak*” töreni sayılabilir. Bu tören esnasında yemek pişirilen ateşin içine yağ, bira yapılanıacak sobanın üzerine bira dökülürdü. Aynı zamanda ateşi kutsallaştırmanın yanında bazı yasaklar da konulurdu.³⁷⁸ Mesela ateşle oynamaya, onu kirletmeye, ateşe tükürmeye ve ateş içine keskin metal eşyaların atılmasına müsaade edilmezdi. Ateşinolağanüstü varlık olduğuna inanıldığı için, “*Ut İyasi*” yani “*Ateş İyesi*”³⁷⁹ nin varlığına inanılırdı.³⁸⁰

Kreşinler’deki ateş inancı ile Zerdüştlük³⁸¹teki ateş inancı arasında bazı benzerliklerin olduğu göze çarpmaktadır. İngiliz araştırmacı Boy’n’a göre Zerdüştlük en eski dindir ve insan uygarlığını görünür biçimde etkilemiştir. Eski İran’ın dini bayramı

³⁷⁷ İleri ki sayfalarda ayrıntılı bilgi verilecektir.

³⁷⁸ İshakov, a.g.e., s. 69-70.

³⁷⁹ İye (Tatarca: Ия veya İyä, Çuvaşça: Ийе, Yakutça: Иччи, Türkmençe: Eýe, Kazakça: Ие, Tuvaca: Ээ, Özbekçe: Ega, Kırgızca: Ээ, Osmanlıca: يٰ veya يٰ, Rusça: Ийе) - Türk, Altay ve Tatar mitolojilerinde koruyucu ruh. Değişik Türk dillerinde Yiye, Ege, İçi, Is, Ez şeklinde de söylenir. Moğolcada Ezen, Ejen, Eçen, Edin olarak bilinir. Genel ve özel olmak üzere iki anlamı vardır. Genel Anlamı: Sahip, koruyucu, yani bir şeyin maliki. Özel Anlamı ise: Bir şeyin koruyucu ruhudur. Bir varlığın içindeki gizli güçtür. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Celal Beydili, Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, (Çev. Eren Ercan) Yurt Yayınevi, Ankara, 2004, s. 270 – 276).

İye, nesnelere içinde var olan, olağanüstü doğasını aktaran gizli güçtür. Onun koruyucusudur. Ayrıca iyiliksever ruhlara verilen isimdir. Türk mitolojisinde pek çok doğa unsurunun özellikle de belirli bir anlamı ve değeri bulunanların mutlaka bir İyesi vardır. Dağ İyesi, Ağaç İyesi, Su İyesi gibi... Bağ İyesi üzüm bağına korur. İnsanlardan kendilerine yani korudukları şeye karşı saygılı olmalarını beklerler. Öyle olmadığında kızarlar. Bunun dışında zararsızdırlar. Bu ruh her bir unsurun her üyesi için ayrı ayrı mevcuttur. Ve onun ayrılmaz bir parçasıdır. Örneğin her ocağın kendi koruyucu ruhu vardır. Hatta İslam sonrası Mescit (Meçet) İyesi adı altında Cami ve Mescitlerin bile koruyucu ruhları olduğuna çok uzun süre inanılmıştır. Hatta Tatarlar arasında bugün bile yaygın olarak bu inanış yer almaktadır. İyeler buldukları yerin temizlik ve güvenliğine çok önem verirler, hatta insanlara örnek olsun diye bunları bazen kendileri gerçekleştirirler. Ayrıca Altay Ezi (Altay Dağının koruyucusu) gibi özel adlarla oluşturulmuş iye adları da vardır. Türkçedeki İssız tabiri Koruyucu Ruh olmayana yerler için kullanılırdı. Bu varlıklar korudukları yerin dışında güçsüzdürler, o yüzden oraları terk etmezler. Hemen her şeyin iyisi olabilir örneğin: Taş İyesi veya Çekiç İyesi... Bu anlayış İslam dinindeki, her nesnenin ve her varlığın başında en az bir melek bulunur anlayışı ile de paralellik göstermektedir. Örneğin her insanın sağ ve sol omzunda günah ve sevaplarını yazan melekler (Kiramen ve Kâtibin) bulunmaktadır. Türklerle komşu bir kavim olan Yenisey Ostyaklarında Eç (Es) adlı bir Gök Tanrısı vardır ve göğün yedinci katında yaşar. Yakutlar İye için bazen Küdegen tabirini kullanırlar. Teleüt Türklerinde Dünyanın başından beri var olan İyezi adlı bir ruh bulunur ki belki de Baş İye olarak tanımlamak uygun olacaktır. İyeler bazen Bekçi olarak da adlandırılır. Etrüsk yazıtlarında İe olarak yer alır. İyeler iki ana sınıfa ayrılır.

1. Kök-Kalığ (Gök-Hava) İyeleri: Gök cisimlerinin koruyucu ruhlarıdır. Her bir gök cisminin kendi iyisi vardır. Bir görüşe göre sayıları 19 tanedir.

2. Yar-Sub (Yer-Su) İyeleri: Yerle ve sularla ilgili bulunan varlıkların iyeleridir. Her bir varlığın kendi iyisi bulunur. Bir görüşe göre sayıları 17 tanedir. Dağların eteklerinde, nehirlerde, pınarlarda, ormanlarda otururlar. Hakaslar bu İyeleri sadece iki tane düşünürlerdi. Dağ Ezi ve Su Ezi. Bkz. Deniz Karakurt, <http://herkete.com/wp-content/uploads/2014/11/turk-mitoloji-ansiklopedisi-deniz-karakurt.pdf> e-kitap

³⁸⁰ Müslüman Tatarlarda da hala bu inanç mevcuttur. Müslüman olmalarına rağmen “*Su İyesi*”, “*Ateş İyesi*”, “*Ev İyesi*”, “*Yol İyesi*”ne dua edilmektedir.

³⁸¹ Zerdüş’tün dini prensiplerindeki Ahiret inancında kötüler ateşle cezalandırılacak. Bkz. Aydın, a.g.e., s. 60

olarak bilinen Kış Gündönümü Harramruz³⁸² bayramınındaki ateş inancı ile de anlam bağlantısı kurulabilir.³⁸³

2. Su, Pınar ve Nehir İle İlgili İnanışlar

Her dinde kutsal sözlerle takdis edilmiş veya kutsallaştırılmış birtakım nesnelere temasta olan temizleyici sular³⁸⁴ mevcuttur. Bu sular temizler, takdis eder, iblisleri kovar ve yeni bir hayat bahşeder. İşte dinlerdeki abdest, su serpmeye, banyo yapma gibi pratiklerin anlamı da budur.³⁸⁵

Türk topluluklarının genelinde su kaynakları, göl, pınar ve nehirlerle ilgili inanış ve uygulamalar var olagelmıştır.³⁸⁶ Kreşinler'in dini inanışları içinde yer alan su inanışı da önem arz etmektedir. Kreşinler'de ırmak ve pınarlar kutsal yerler olarak bilinmektedir. Su halk hekimliğinde kullanılan önemli unsurlardan sayılmaktadır. Nitekim kötü güçlerden kurtulmak için su ayinleri yapılmaktadır. Güneşin doğuşundan önce üç kaynaktan alınan suyun büyüleyici özellikler taşıdığına inanılmaktadır. Bu suyun (tan su) hastalığı kendi içine aldığı düşünülmektedir. Aynı zamanda su, büyüleyici koruma rolünü de üstlenmiştir. Nazardan ve kötü ruhlardan koruma özelliğine de sahiptir.³⁸⁷

Eski Kreşin inanışına göre doğru hayat sürdürmeyen ve büyü yapan kadının (Ubırlı, ubırlı karçık) kötü ruhundan korunmak için mezarına 40 kova suyun dökülmesi gerekirdi. Bazen yağmur yağmadığı zamanlarda da aynı ayin yapılırdı.³⁸⁸ Suyun koruma özelliğine inanıldığı için eski mezarlıklar da nehir veya çukurların yanında yapılırdı.³⁸⁹ Nehir bu dünya ile öbür dünya arasında bir bölünme olarak kabul edilirdi. Genellikle çoğu efsane ve masalarda geçen bir kahramanın, maddi olmayan dünyaya geçmek için önce su engellerini geçmesi gerekirdi. Nehrin “ölüler dünyası” ile bağlantısının bulunduğu inancı Kreşinler'in

³⁸² Eski İran'da da ateş kültü önem arz eder. İran Mecusiliği ateş kültünün üstünde yükseliyordu. Eski İran'dan “ateşgede” denilen tapınaklar vardı. Burada ateş söndürülmeden yanmaktaydı. Ateş, İran dini inancında çok önemli Ahuramaz'danın nuru olarak kabul edilmiştir. Bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 60.

³⁸³ İshakov, *a.g.e.*, s. 70-71.

³⁸⁴ Müslüman Tatarlarda bir bütünü ifade eden “jir-su”(“yer-su”) ve birbirine aykırı olan ve kontrol altında tutulamayan iki afeti temsil eden “utsu”(“ateş-su”) tabirleri hala kullanılmaktadır. Doğanın bu iki gücü de yalnızca Tanrıya tabiidir. “Ut belen su, Allah kulında” (Su ile ateş Allah'ın elindedir) şeklindeki atasözü bunu teyit etmektedir. Bkz. Devletşin, *a.g.e.*, ss. 36-37.

³⁸⁵ Aydın, *a.g.e.*, s. 703.

³⁸⁶ Arık, *a.g.e.*, s. 161.

³⁸⁷ İshakov, *a.g.e.*, ss. 70-71.

³⁸⁸ Günümüzde Tataristan'daki bazı Müslüman köylerinde bile bu tören yapılmaktadır.

³⁸⁹ Su, koruyucu ve temizleyici güç olarak sayılmıştır. Kreşin ve Müslüman Tatar mezarlıkları genellikle akarsu ya da nehirin arkasında olmuştur. Böylece onlar, kötülük yapabilen ölümlerin ruhlarından evlerini kurumaya çalışmışlardır. (Devletşin, *a.g.e.*, s. 38).

fal bakma merasimlerinde de göze çarpar. Bu merasim ilkbahar ve yaz gün dönümünde yapılır. Gençler nehir yanında toplanır ve nehrin akışına kumaş parçası bırakırlar. Böylece kumaşın akışına göre insanın ölüp-ölmeyeceğini ya da ne kadar yaşayacağını belirlemeye çalışırlardı. Evlenme merasiminde gelin kız da “Su İyesi”³⁹⁰ne kurban sunardı. Düğünden sonra (yeni aile içine girdikten sonra) ilk defa su kaynağına (mesela ırmağa) giderken oraya gümüş para bağışlanırdı. Bazı bölgelerde ilk su kaynağı ziyaret edilirken kumaş parçası ve ip kurban olarak sunulurdu.³⁹¹ İlk kez nehre veya ırmağa gelen herkesin Su İyesi’ne bir şey sunması gerekirdi. Mesela kadınlar saç tellerini, erkekler de sakal telini sunarlardı.³⁹² Hastalıklardan kurtulmak içinde su kıyılarına kumaş parçaları ve tuz götürülürdü. İlkbaharda toplu ayinler yapılırdı. Uyuz hastalığı akıp gitsin diye Su İyesi’ne dua edilirdi.³⁹³ Ateş inanişindagörüldüğü gibi su inanişindada, mesela suya tükürmek, çöp atmak ve ırmaklarda kirli çamaşır durulamak gibi belirli yasaklar mevcuttu.

3. Güneş, Ay ve Yıldızlarla İlgili İnanışlar

Güneşe hayat sembolü olarak saygı duymak hemen hemen bütün toplumlarda mevcuttur. Bu anlayışın etkisini Kreşinler’in maddive manevi kültürlerinde de görmek mümkündür. Mesela güneşin simgesi evin dış kısmında yer almaktadır. Kreşinler’in geleneksel kıyafetlerinin rengi de beyaz ve kırmızıdan (güneş renginden) oluşmaktadır. Elbiselerindeki desenlerde de güneş simgesi vardır. Güneşi anımsatan gümüş takılarda Kreşinler’de önemli aksesuardır. Güneş simgesinin daha çok alanda kullanılmasına Nardugan Bayramı’nda rastlanır. D.R. Sharafutdinova’ya göre: “*Nardugan Bayramı’nın temelinde Güneş Tanrı’ya tapma vardır*”.

Doğu (güneşin doğduğu taraf) Kreşinler’de kutsal sayılmaktadır. Geleneksel ibadetlerini yaparken o tarafa yönelirler. İbadetlerin yapılabilmesi için de az bulutlu, bulutsuz veya güneşli bir havanın olması şarttır. Dua da güneşe bakılarak yapılır. Güneş inanişına göz hastalıklarının tedavisinde de rastlanır. Bu hastalığa yakalandıktan sonra beyaz bir ördeğe yiyecek verilir ve: “Güneş anası, güneş atası, kendi aydınlığını bana ver” denilir. Bazı bölgelerde, mesela (Kazan vilayetinin) Laiş bölgesinde olduğu gibi, göz

³⁹⁰ İyelerin en önemlisi Su İyesi’dir. O suda yaşar. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Beydili, *a.g.e.*, ss.270-271).

³⁹¹ Benzer tören Müslüman-Tatar köylerinde de yapılmaktadır.

³⁹² Müslüman Tatarlar ise üzerindeki elbiseden ip koparıp sunarlar.

³⁹³ İshakov, *a.g.e.*, ss. 71-72.

hastalığı olan kimsenin Güneş Tanrısı adına beyaz bir tavuk kesmesi ve kesilen hayvanın etinin hepsini hastanın yiyip bitirmesi gerekirdi.³⁹⁴

Günümüze kadar oluşan efsane ve mitlere göre Kreşinler’de beyaz at kurbanı çok yaygın olarak icra edilmiştir. XIX. asırda yemekle ilgili yasaklar uygulandığında “at eti” de yasak yemekler listesinde yer almıştır. XX. asırda ise tamamen kalkmıştır.³⁹⁵

Kreşinler’de güneş inanişyanında ay ve yıldızlarla ilgili inanişlarada rastlanmaktadır. Ay simgesi antropomorfik özelliklere sahiptir. Bu özellik Nardugan Bayramı’nda fala bakan bayanların fal bakışlarında da göze çarpar. Kreşin inanişlarına göre gökyüzü insan hayatı ile bağlantılıdır ve insan hayatını etkiler. Yıldızlar da yeryüzünde yaşayan ruhlarla ilişkilidir. Mesela gökyüzünde bir yıldızın kayması yeryüzünde bir insanın ölmesi anlamına gelir.

4. Tabiat, Orman ve Ağaçla İlgili İnanışlar

Kreşinler’in geleneksel inancında tabiatla olan ilişkilerde çok sıkıdır. Mesela, medeniyetin beşiği olarak kabul edilen ağaca ve ağaç sevgisine çok önem verirler. Bu ağaçlar arasında özellikle kayın, çam, kavak, ardıç ve çınar önemli tutar.

Kreşinler’de ağaçla ilgili bazı inanişlara da rastlanır. Mesela Tatar mitolojisinde dünya modeli “dünya ağacı”³⁹⁶ etrafında kurulur. Kreşin inancına göre bu ağacın imgesini yalnız başına duran meşe ağacı verir. Aynı şekilde ağaçlar kutsal sayılır ve kurdukları zaman bile onlara dokunmak yasaktır. Çünkü Kreşin inancına göre ölümlerin ruhları ağaçların içine yerleşirdi. Kısır kadınlar da, kutsal kayın ağaçları yanında dua ederek çocuk isterlerdi.³⁹⁷

³⁹⁴ İshakov, a.g.e., ss. 72-74.

³⁹⁵ Rus Ortodoks Kilisesi tarafından uygulanmıştır.

³⁹⁶ “Mitolojik dönem Türk düşüncesinde kutsal (mübarek) ağaç, Tanrı’ya ulaşmanın yoludur. Yani Tanrıyla insan arasında bir vasıta. İnanca göre kutsal dağlar gibi kutsal ağaçların da başları insan gözüyle görülmeyecek şekilde göğe doğru uzanmakta ve Türk düşüncesine göre gökte olduğu farz edilen ve bir ışık âleminden ibaret olan Cennet’e ulaşmaktadır. Cennet de Türk düşüncesinde esas itibarıyla ‘mekândan münezzeh’ olarak kabul edilen Tanrı’nın dünyayı ve insanları idare ettiği mekândır. Kutsal ağaçlar, zamanla bu konumdan uzaklaşarak Türkün düşüncesinde Tanrı’nın somut bir görüntüsü olarak algılanmaya başlamış ve “tanrısallık” kazanmıştır. Dağ ve Hakanla birlikte bir nevi Tanrı’nın yeryüzündeki izdüşümü olarak görülür hale gelmiştir. Tanrı değil, fakat tanrısallık olarak kabul edilen kutsal ağaç, Türk düşüncesinde ileriki dönemlerde Tanrı’yi sembolize etmeye başlamıştır. Kutsal ağaç artık mitolojinin sözcüklerinde Tanrı’nın ve dünyadaki tanrısallığın sembolü haline gelmiştir”. Bkz. M. Ergun, “Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları”, Millî Folklor, S 47, Ankara, 2000, ss. 22-30.

³⁹⁷ Davletşin, a.g.e., s. 28

Türk halklarında o dönemde yüksek ağaçlar ve dağlar Tengri kültü ile çok yakından ilişkilendirilmişlerdir. Mesela Kaşgarlı Mahmud'a göre, İslam'ı henüz kabul etmemiş olan Türkler bile yüksek dağları ve yüksek ağaçları Tengri adıyla adlandırmışlardır.³⁹⁸

Kreşin inanışında kutsal ağaçlar Gök Tanrı'nın sembelleri arasında yer almıştır. Bu ağaçlar gökte bulunan ve Tanrı'nın yaşadığına inanılan cennete kadar yükselmektedir. Fakat bütün ağaçlarda kutsal değildir. Kutsal kabul edilen ağaçların belli özellikleri vardır.³⁹⁹ Bir ağacın kutsalkabul edilebilmesi için mutlaka aşağıdaki vasıflardan en az birisine sahip olması gerekir:

1. Ağaç yalnız olmalıdır.
2. Yapraklarını yaz-kış ya hiç dökmemeliveya çok az dökmelidir.
3. Etrafındaki ağaçlardan daha uzun, daha heybetliveya daha gösterişli olmalıdır.
4. Meyvesiz olmalıdır.
5. Etrafındaki ağaçlardan daha yaşlı olmalıdır.
6. Geniş ve koyu gölgeli olmalıdır.⁴⁰⁰

Kreşinler'e göre aynı zamanda ağaç bir gücü temsil eder. O, yıkılmazlık ve devamlılık, düzenli olarak tekrar ortaya çıkış gibi özellikleriyle hayatın düzeni içinde kendisini kutsalın gücü olarak gösterir.⁴⁰¹ Ağaçlar yeni doğan çocukların da koruyucusudurlar. Doğumu kolaylaştırır ve toprağın yaptığı gibi çocukların hayatlarını korurlar. Ağaçlara dokunmak, yaklaşmak, insanlar için hayırlı ve yararlıdır. Böylece kuvvet kazanan kadının verimliliği ve doğurganlığı artar.⁴⁰² Ağaç, mağara kültürüne benzer biçimde anne rahmi, çoğalma, üreme anlamlarına da gelir. O, kutsal nitelikli törenlerde de kullanılır. Mesela şeytan ya da kötü ruhları kovma, güneşin batışını engelleme, rüzgârı estirme ya da durdurma, ay tutulmasını engelleme gibi tabiat olaylarını yönlendirme, sağaltma, defin, suyun

³⁹⁸ Mahmut Kaşgari, *Divan-ü Lugat-it Türk*, (hazırlayan Fuat Bozkurt), Salon Yayınları, İstanbul, 2007, s. 418.

³⁹⁹ İshakov, *a.g.e.*, s. 76.

⁴⁰⁰ Ergun, *a.g.e.*, ss. 23-24.

⁴⁰¹ Mircea Eliade, *Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)*, (çev. Mustafa Ünal), Serhat Kitabevi, Konya, 2005, ss. 317-321.

⁴⁰² Eliade, *a.g.e.*, ss. 363-364.

kaynağını bulma, çocuk sahibi olma, doğan çocuğu yaşatmave bereketi artırmak için yapılan mevsimlik törenlerde vazgeçilmez unsurlardan biri de ağaçtır.⁴⁰³

Kreşinler’de, sebepsiz yere ağaç kesmek, israf etmek vb. gibi tabiatla bağlantısı olan tabular (yasaklar) da mevcuttur. İnsan tabiattan ihtiyacı kadar alabilir. Mesela evin karşısındaki ağacı kesmek ailenin mutluluğunu sona erdirmek anlamını taşır. Kreşinler ibadetlerini arsalarda, ormanlarda, göl kıyılarında ve kutsal ağaç yanlarında yaparlardı. Böylece kişi kendisini tabiatla bütünleşmiş olarak hissedirdi. Eğer insan tabiata zarar verirse tabiatın da insana (hastalık, kuraklık vb.) zararlar verebileceği düşünülürdü. Kreşinler’in eski dinlerinde totemizm⁴⁰⁴, animizm⁴⁰⁵ gibi inançların kalıntılarına da rastlanmaktadır.

5. Hayvanlarla İlgili İnanışlar

Az önce de ifade edildiği üzere Kreşinler’in halk inanışlarında animizm, totemizm ve natürizme ait bazı unsurlar yer almaktadır. Bunun yanında çeşitli hayvanlara da değer vermektedirler. Mesela Kreşinler’de aile soylarını simgeleyen “tamga” (damga)⁴⁰⁶ bulunmuştur. Damga üzerinde çeşitli hayvanlar çizilmiştir. Böylece büre (kurt), tukran (ağaçkakan) ayu (ayı), baka (kurbağa) vb. damgalarıyla soylarını belirlemişlerdir.

Kreşinler hayvanları iyi ve kötü olarakkiye ayırmışlardır. Kötü ruhlardan korunmak için de ölü hayvanın başını kırlara ve evin yanına asmışlardır. Böylece nazardan ve kötü ruhlardan korunacaklarına inanmışlar ve hala da inanmaktadırlar. Kargalar⁴⁰⁷ ise kötü kuşlardan sayılmıştır. Nitekim yangın esnasında kargaların ateşi bir yerden başkabir yere taşıdıklarını düşünmüşlerdir. Böylece, kendilerine zararı dokunan her hayvan veya kuş kötüler listesinde yer almıştır.

Kreşinler, yağmurun yağmadığı dönemlerde horozun yağmur yağdırabileceğine inanmışlardır. Bunun için horozu nehre götürüp suya birkaç defa batırmışlardır.

⁴⁰³ D. Kaya, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, ss. 533-534.

⁴⁰⁴ Nadir çam ağacı (Tengri ağacı).

⁴⁰⁵ Animizm kelimesi, geniş anlamda bir “hayati güç” veya “Ruh”a inanmayı belirten bir inançlar bütünüdür. Bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 30.

⁴⁰⁶ Üzerinde kazılı bulunan bir işareti, yazıyı, nişanı bir yere basmakta kullanılan araç.

⁴⁰⁷ Kazan Tatarlarında karganın hava durumu bildirici özelliği olduğuna inanılır. Kargalar toplu halde ve ses çıkartarak uçarlarsa, yağmurun yağacağına ya da havanın bulutlu olacağına inanılır. Aynı zamanda karga içeriye doğru bakacak olsa, pencerenin sahibi olan evden bir kimsenin öleceğine inanılır. (Yaşar Karafat-Betül Güngör, *Türk-Tatar İnançları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s. 99).

Köpeklerin⁴⁰⁸ de geleceği bildiklerine inanmışlardır. Nitekim yolculuğa çıkan bir kimse köpeğin havlamasını duyarsa geri dönmesi gerekmektedir. Çünkü onun havlaması kötüye işaret olarak kabul edilmiştir⁴⁰⁹. Böyle bir durumda kişi, evine döndükten sonra dua edip yeniden yola çıkmalıdır. Kreşin masallarında hayvanlarakutsallık atfedildiğine ve onlara doğaüstü yeteneklerin verildiğine dair anlatımlara da rastlamak mümkündür.

Kreşinler’de güvercin aileye, ana vatana haber taşıyıcı olarak bilinmiş ve makbul bir hayvan olarak görülmüştür. Güvercinin eti de yenir. Yengecin de tedavide şifa verici özelliğine inanılmıştır. Ayrıca yengeç haşlanarak çocukların parmak rahatsızlıklarında ilaç olarak kullanılmıştır.⁴¹⁰

6. Fal İle İlgili Bazı İnanışlar

Falcılık Türk halk inançlarının başlıca unsurlarındandır. Eski Türkler’de fal veya falcılıkla ilgili gelenek diğer milletlerde olduğu gibi tarihin derinliklerine kadar uzanır. Kreşinler’de de fala bakan kimsenin ayrı bir yeri vardı. Onlara göre falcı dini ritüellerin vazgeçilemez bir figürüydü. Herkes falcıya inanmış ve dediklerini yapmıştır. Falcı rolünde genelde yaşlı bir kadın figürü göze çarpmaktadır. Hastalık ya da gelecek hakkında bilgi edinmek isteyen herkes falcıya müracaat etmiştir. Falcı her bir ritüel için ayrı söz, dua ve törenler uygulamıştır.

Kreşinler hastalıkları kötü ruhların gönderdiklerine inandıkları için doktordan önce falcıya başvurmuşlardır. İçlerine yerleşen kötü ruhları ancak falcıların çıkarabileceklerine inanmışlardır.⁴¹¹

Ortodoks Misyoner İ. Soviyskiy, 1870’li yıllarda falcının yaptığı işleri araştırmış ve büyüü (tedavi, iyi etme) aşağıdaki türlere ayırmıştır:

- Büyünün:
- Oçan imneü (çocuk hastalığını iyi etme, karın şişmesi);

⁴⁰⁸ Kazan Tatarlarında köpek kurt sesi gibi ses çıkarırsa ya da kurt gibi ularsa, bu sesi ya da ulamayı duyan kadının kosacının öleceğine inanılır. Aynı zamanda köpeğin ulamasından duaların kabul olup olmadığına da anlaşılır. Eğer köpek kurt gibi uluyorsa duaların kabul edilmeğine işaret eder. Köpek huzur bulmayan ölü ruhunu da görebilmektedir. Köpeğin ulaması da daha çok dua edin anlamına gelir. (Karafat-Güngör, a.g.e., s. 98).

⁴⁰⁹ Benzer tören İdil Bulgarlarında da olmuştur. İbn Fazlan’a göre, Bulgarlar gelecek yılın iyi veya kötü geçmesini köpeklerinin avlamasından belirlemişlerdir. Fazlan, a.g.e., ss. 53-64.

⁴¹⁰ Karafat-Güngör, a.g.e., s. 99.

⁴¹¹ İshakov, a.g.e., ss. 82-84.

- Arpa imneü (arpacık, hordeum) tedavisi);
- Kayrak imneü (set tümör tedavisi)
- Bizek, şom imneü (nöbet tedavisi)
- Öşkerü (üfleme; İslam'da olduğu gibi)
- Sızlauk öşkerü (kañıbanı tedavisi)
- Kiskenne öşkerü (yara tedavisi)
- Öndeü (razı etmek)
- Kot öndeü (kediye razı etmek)⁴¹² gibi türleri vardır. Ayrıca falcının “özel dil” bildiğine ve kötü ruhlarla o dilde konuştuğuna da inanılmıştır.

Falcı büyü (tedavi, iyi etme) yaparken deri ayakkabı, süpürge vb. gibi değişik eşyalar kullanmıştır. Ağrıyan kısma tedavi esnasında deri ayakkabı, üzerine de süpürge konulmuşve sihirli sözler söylendikten sonra eşyalar giriş kapısına atılmıştır. Ağır hastalıklarda ise canlı örümcek⁴¹³ kullanılmıştır. Fakat örümceği kapının girişine atmayıp çocuğun göbek bağının içinde ezerek öldürmüşlerdir. Bunu yaparken de: “Nasıl örümcek ezilerek yok oluyorsa hastalık da o şekilde kaybolsun. Nereden geldiyse oraya gitsin” şeklinde bir ifade kullanmışlardır.⁴¹⁴

Falcı, arpacığı tedavi ederken arpa tanesi ve erkek ya da kadın iç giyimi; sert tümör tedavisi için bileme kullanmıştır. Nöbet tedavisi için ise değişik renkli kumaşlardan kukla yapmıştır. Bu kukla hasta kimsenin baş uçundan üç defa geçirilmiş ve: “Huday! (Tanrı) hasta olan...nın (ismi) bu hastalığını bu kuklaya geçir” denilmiştir. Falcı bunu yaptıktan sonra bu kuklayı yol kavşağına bırakır. Falcının kuklayı götürürken ve geri gelirken yolda hiç kimse ile konuşmaması gerekir. Göz hastalıklarını tedavi ederken de yumurta sarısına şeker tozudökerek bir karışım hazırlardı. Sabah güneş doğarken dua eder ve bu karışımı hasta kimsenin gözüne dökerdi. Üfleme esnasında ise hiçbir eşya kullanılmaz; sadece sihirli sözler söylenir ve hastaya üflenirdi.⁴¹⁵

⁴¹² Sofiyskiy İ., *Zagovori i zaklinaniya kretşennih tatar Kazanskogo Kraya (leksiya v Kazanskom missionerskom priyute)*, Kazan, 1878, s.5.

⁴¹³ Tedaviden önce evin içinde dolaşan örümceği tutmuşlar.

⁴¹⁴ Sofiyskiy, *a.g.e.*, s. 12.

⁴¹⁵ Kazan Tatarları ise üfleme için şu ifadeyi hala kullanmaktadırlar:

“Bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz toprağa gitsin,

Bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz serpilip gitsin,

Bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi yere, yele gitsin

Bir, iki, üç, dört, beş, altı atamanlara gitsin,

Eski Türk inanışındaki tedavi de ayrı bir yere sahiptir. Nitekim Türkler’de kedi bir ruhtur. Bu tedavi birkimsenin korku hastalığı ortaya çıkınca yapılmıştır. Bu hastalığa yakalanan kimse halsizlik hissetmiş ve sonunda vefat etmiştir. Böyle hastalığı gören Tatarlar, “*Anın kotı çıkkan*” (*Onun kedisi çıkmış*) demişlerdir. Falcının bu hastalığı tedavi etmesi için “kediye geri dönmeye razı etmesi” lazımdır. Bunun için şu ifadeleri kullanmıştır:

“(Hasta kimsenin ismi) kedi çıktı

Gel kedi, gel kedi!

Gökyüzünde uçan güvercin gibi gel!

Yaban kazı gibi gel!

Gökyüzünde uçuşan beyaz ipek gibi gel

Gel kedi, gel kedi!”⁴¹⁶

Falcı bunu söyledikten sonra hasta kimsenin üzerine üflemiştir. Bu yöntem hastanın iyileşmesürecine göre üç beş defa tekrarlanmıştır.

Kreşinler tedavi esnasında kullanılan sözler arasında *Avıru tele (Hasta dili)* ifadesinde yer vermişlerdir. Flera Bayazitova, konu ile ilgili olarak günümüze kadar gelen pek çok “dil” bulmuştur. Bunlardan bazıları şöyledir:

- Jil tele (rüzgâr dili, yani rüzgâr vasıtasıyla gelen hastalıklar)
- Büser tele (fitık dili)
- Su tele (su dili)
- Üt tele (ateş dili)
- Elan tele (yılandili)
- Kan tele (kan dili)

*Bir, iki, üç, dört, beş bezerek gitsin,
Bir, iki, üç, dört gölge olsun
Bir, iki, üç uçsun gitsin
Bir, iki üzerimden gitsin
Bir birlikten dönsün
Benim gözün değil Ayşe-Fatma gözü”
ve sonunda şifası olsun diye üflenilir.*

⁴¹⁶ Sofiyskiy, a.g.e., s. 12.

- Arpa tele (arpacık dili).⁴¹⁷

Bu büyü ile tedavi yöntemlerinin farklılıkları yanında ortak tarafları da vardır. Mesela bütün tedavilere Huday, Tengri, Alla (Allah) sözleriyle başlanmış ve çift doğal sayıların kullanılması kesinlikle yasaklanmıştır. Genelde üç⁴¹⁸, yedi⁴¹⁹ ve dokuz⁴²⁰ sayıları kullanılmıştır. Bazı Kreşin grupları tedaviye başlamadan önce besmele çekmişlerdir. Katanova N. F.'ye göre besmele çekmelerinin sebebi bu büyüyü (üfleme) Müslüman Tatarlar'dan almış olmalarıdır. Bu çerçevede, "Benim sözüm değil Ayşe'nin, Fatma'nın sözü" ifadesini kullanmışlardır.⁴²¹

Kreşinler'de şamanist unsurlar, Sibiry'a'da yaşayan Türkler'deki kadar yaygın olmamıştır. Buna rağmen Kreşin falcıların, şamanların tatbik ettikleri yöntemleri tatbik etmedikleri de söylenemez. Nitekim onlar, şaman kültürünü benimseyen Kazak, Çuvaş, Udmurt, Mordva falcılarınınicra ettikleri törenleri de tatbik etmişlerdir.

Kreşinler büyücünün öbür dünya ile her daim iletişim halinde olduğunu ve bunu şeytanın yardımı ile yaptığını düşünmüşlerdir. Onlar büyücünün birkaç sihirli cümle ile hayvana veya kuşa dönüşebildiğine de inanmışlardır.⁴²²

Bilindiği üzere büyü iyi ve kötü diye ikiye ayrılmaktadır. İyi büyü tedavi amaçlı olarak, kötü büyü ise seven kimseleri ayırmak vb. için kullanılmıştır. Aynı zamanda gençler arasında fal bakmak da çok yaygın olmuştur. Fal bakmak için genelde ayna, su, ekmek kullanılmıştır. Bu eşyalar falcıya öbür dünya ile irtibata geçmesi için

⁴¹⁷ Bayazitova, *Govori*, s. 176.

⁴¹⁸ H.Avni, Şaman dininin esaslarına göre âlem üç bölümden meydana gelmiştir, deyip bunları: a) Yeryüzü (orta dünya) b) Yer altındaki karanlık dünya (aşağıdaki dünya) c) Gökteki nur âlemi (yukarıdaki dünya) biçiminde açıklamaktadır.(Ayrıntılı bilgi için bkz. Yüksel H. Avni, *Türk Folklorunda Sayılar*, Milli Folklor, Ankara, 1981); Ziya Gökalp de: "Şamanizm, yukarıdaki semayı önce üç kat tasavvur etmiştir. Oğuzun sağ kolu üç oktan oluştuğu için, yukarıdaki semanın üç oktan olması tabii olarak kabul edilmektedir. Yakutlardaki ateşin üç çeşitten olmasının sebebi de kâinatın üç bölümden meydana gelmesi yüzündendir." demektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, İstanbul, 1963, s. 107).

⁴¹⁹ Yedi sayısı Orta Asya Türk boylarından günümüze kadar Türk halk inançları ile günlük yaşamlarından en çok sözü edilen sayılardandır. Mehmet Yardımcı, "Geleneksel Kültürümüzde ve Âşıkların Dilinde Sayılar" Edebiyat Tarihi Çerçevesinde Âşık Edebiyatı Araştırmaları, Ankara 2008, ss. 83-96.

⁴²⁰ Türklerde kutsal sayılan sayılardan birisi de dokuz sayıdır. Bu sayıya geleneksel kültürümüzün her aşamasında rastlamak mümkündür. Altay Yaradılış destanına göre Tanrı yerden "dokuz dallı" bir ağaç bitirerek her dalın altında bir insan yaratmıştır. Bunlar dokuz insan cinsinin ataları olmuştur. Bu dokuz insana "Dokuz Dedeler" denmektedir. Bu durum destanda: Tanrı yine buyurdu:-Bitsin, dokuz dalı da! Dallar çıktı hemence, dokuzlu budağı da. Kimse bilmez Tanrı 'nın düşüncesi ne idi Soylar türesin diye şöylece emir verdi. Dokuz kişi kılınsın, dokuz dalın kökünden Dokuz oymak türesin; dokuz kişi özünden! biçiminde görülmektedir. Yrdımcı, *a.g.m.*, ss.83-96.

⁴²¹ İshakov, *a.g.e.*, s. 84.

⁴²² İshakov, *a.g.e.*, s. 85.

gereklilmiştir. Eğer fal esnasında hastalığın sebebinin kötü ruhlar olduğu öğrenilirse hasta kimsenin kurban kesmesi gerektiği söylenmiştir.⁴²³ Kreşinler'in büyü ve büyücü ile ilgili inanışları Hıristiyanlığı benimsedikten sonra ikinci plana itilmiş veya tamamıyla gündemden çıkmıştır. Zamanla büyücüler sadece masallarda ve mitlerde kalmıştır.

D. KREŞİNLERİN İBADETLERİ

Kreşinler, kendi inanışlarına ilavetendaha sonra Hıristiyanlığı da benimsemişlerdir. Günümüzde ise Ortodoks Kilisesi'nin ibadet ve ayinlerini icra etmektedirler. Bilindiği üzere Hıristiyanlıkta ekmek-şarap ayini (evharistiya), vaftiz, nikâh, rahip takdisi, günah itirafı gibi sakramentler; ayrıca Pazar günleri ya da dini bayramlarda kiliseye gitmek, vaftiz yürüyüşü yapmak ve sabah-akşam dua okumak gibi ibadetler mevcuttur.⁴²⁴ Kreşinler ise, Ortodoksluğu kabul etmelerine rağmen, bu ibadetlerin sadece bir kısmını yapmamaktadırlar. Bununla birlikte bazen kiliseye gitmeleri de dini nedenden dolayı değildir. Nitekim bazıları Kilise'ye, Müslüman Tatarlar'dan farklı olduklarını ıspatlamak için gitmektedirler.⁴²⁵

E. KREŞİNLERİN TÖRENLERİ

Kreşinler'in törenleri, (doğum, evlilik ve ölüm gibi) geçiş törenleri ve (yıl dönümleriyle ilgili olan bayram ve gelenekleri gibi) takvime bağlı törenler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Takvime bağlı törenlerini her sene belirledikleri bir zaman içerisinde yaparlar. Geçiş törenlerini ise, belli bir tarihe bağlı olmadan icra ederler.⁴²⁶

1. Geçiş Törenleri

Kreşinler'in geçiş törenlerini doğum, evlilik ve ölümlerle ilgili uygulamalar olarak üç gruba ayırabiliriz. Bu törenler fazla araştırılmadıkları için pek bilinmemektedir. İcra edilmişleride Kreşin gruplarına göre farklılık arz etmektedir. Bu törenler genelde aşağıda belirtildiği şekilde icra edilmektedir.

a. Doğum ve Doğum Sonrası İle İlgili İnanış ve Uygulamaları

İnsanlar, topluma yeni insanların katılmasına her zaman önem vermiş ve bu süreci sevinçle karşılamışlardır. Türk toplumu da doğumu genellikle sevinçle karşılamış ve bu

⁴²³ İshakov, *a.g.e.*, s. 86.

⁴²⁴ Gündüz, *a.g.e.*, s. 170.

⁴²⁵ Yusipova, *a.g.t.*, s. 94.

⁴²⁶ Yusipova, *a.g.t.*, s. 95.

yüzden çeşitli şenlikler düzenlemiştir. Dünyaya yeni gözlerini açan çocukla ilgili olarak da çeşitli inanış ve uygulamalar benimsemiştir.⁴²⁷

Dolayısıyla doğum Kreşinler'in hayatında da önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden, bebeğin doğumu esnasında ebe (kendek ebi) çağrılır. Ebe doğum sonrasında bebeğin göbeğini keser ve onu yıkar. Aynı günbebeğindünyaya gelişini kutlamak için bütün akraba ve komşular çağrılır ve “*bebi tue*” (*bebek düğünü*) ya da “*keçtine*” adı verilen şölen yapılır. Bu şölende, doğumu kutlamak için hamur işi ve lapa türü çeşitli yemekler yapılır ve gelenlere dağıtılır. Bebek ziyaretine gelenler bebek için kıyafetve bezebenzer hediyeler getirirler. Kreşinler'in icra ettikleri bu merasimi Kazan Tatarları da halen yapmaktadırlar.⁴²⁸ Aynı zamanda Kreşinler'in, çocuk doğduğunda tatbik ettikleri kendilerine özgü bir merasimleri daha vardır. Mesela ailede daha önce herhangi bir bebek ölümü gerçekleşiyse aile onu tekrar yaşamak istemediğinden yeni doğan bebeği için tedbir alır. Buna bağlı olarak kötü ruhları ondan uzak tutmak için “*bebeği satış töreni*” (“*Satukay*”/“*Satıy*”/ “*Satıbal*”) yapılır. Bunu gerçekleştirmek amacıyla aile içinden ya da dışından herhangi birisi bebeğin doğduğu evin penceresinden para vererek çocuğusatın alır. Bu törenden sonra çocukeyine kendi ailesine ait olur. Fakat halk arasında, satın alan kişinin çocuğu olarak kabul edilir. Böylelikle bu töreni uygulayan Kreşinler, çocuğun annesine musallat olan kötü ruhları doğan çocuğun bu kadına ait olmadığınıainandırdıklarınıdüşünerek bu ruhlarıkandırmaya çalışırlar. Bazı Kreşinler de aynısebepden dolayı, doğmuşçocuğa “*çöpte bulunan*”ya da “*çöp*” anlamına gelen Çuppi ismini verirler. Çocuk doğumdan bir hafta veyaon gün sonra ise ailesi tarafından, vaftiz edilmeküzere kiliseye götürülür. Kilisedeki vaftiz töreni için birvaftiz Rus anne (Urıs eni) ve bir vaftiz Rus babanın (Urıs eti) seçilmesiyle bu tören başlar. Vaftiz töreni Ortodoks Ruslar'daki gibi yapılır.⁴²⁹Çocuğun annesi ya da vaftiz annesi olacak kişi ibadetinyapıldığıesnada bebeğikiliseye götürür. İçinde berrak ve daha önceden ılıtılmış su olan bir kova getirilir. Bu berrak ve ılık su, kiliseye ait olan ve vaftiz için kullanılan oldukça geniş gümüşvaftiz leğenine dökülür. Vaftiz edilecek bebek papazınkucağına verilir. Papaz dini inanışlarıgereği bir kitap açarve bebeğin doğumu ile denk gelenHıristiyan azizlere bakarakonlardan bir ad seçer. Sonra bebeği suyun içine indirir ve

⁴²⁷ Arık, *a.g.e.*, s. 86.

⁴²⁸ Müslüman olan Tatarlar.

⁴²⁹ Bayazitova, *Kreşenner*, s. 131-133; Yusipova, *a.g.t.*, s. 95-96.

seçilen Hıristiyan azizin ismini zikrederek onu vaftiz eder. Bu merasimesnasında Ortodoks Hıristiyan dualarıokunur. Papaz, vaptiz edilen bebeği sudan çıkarıp babasına verir. Babası daonu bir battaniyeye sarar.⁴³⁰ Daha sonra papaz, vaftiz ettiği çocuğun doğum tarihini, adını-soyadını, anne-babasının isimlerini kendi defterine yazar. Böylece sonra tören sona erer ve ailesi çocuğu evlerine götürür. Bebek eve geldikten sonra bebeğin ailesi vaftiz anne ve babayı evine davet eder. Onlara zengin bir sofraya kurar. Yemek esnasında şarkılar söylenir. Vaftiz töreninin gerçekleşmesiyle birlikte çocuğun kendi ailesi ile vaftiz anne-babasibirbirlerine “kum” ve “kuma” derler.⁴³¹Artık vaftiz anne-babanında çocuğa karşı sorumluluğu vardır. Çocuk hayatı boyunca karşılaştığı her durumda onları da kendi ailesi gibi görerek yardım ister.⁴³²

b. Evlilikle İlgili İnanış ve Uygulamaları

Evlilik, kadın ile erkeğin yaşamlarını birlikte sürdürmelerini sağlayan ve temel amacı aile kurmak olan yasal ve toplumsal bir akitir.⁴³³ Hıristiyanlıkta Tanrı'nın insanı bir kadınla bir erkekten yaratmış olması evlenmenin ilk kaynağı olarak kabul edilmektedir.⁴³⁴Kreşinler için de aile çok önemli bir sosyal faktördür. Kreşinleraynı zamanda aileyi gelenekleri koruyan bir kurum olarak görmüşlerdir. Ayrıca ailenin insana konukseverliği, küçüklere ve yaşlılara, gelenek ve yasalara saygılı davranmayı öğrettiğine inanılmıştır.⁴³⁵ Ailelerin gelin seçerken göz önünde bulundurdıkları en önemli kriter de ahlaki nitelikler ve iffettir.

Kreşinler'de evlenme yaşı genellikle erkekler için 18–22, kızlar için ise 16–22'dir. Evlilik yaşına gelen kızlar değişik takı takar ve elbiseler giyerler. Evlilik yaşı geçen kızlara “evde kalan kız statüsü” (sazagan kız) verilir. Fakat böyle durumlar az olur. Genelde hasta olanlar evde kalır.⁴³⁶

⁴³⁰ Bayazitova, *Kreşenner*, s. 131-133; Yusipova, a.g.t., s. 95-96.

⁴³¹ Rusça olan kum – kuma kelimeleri, ruhani akraba anlamına gelir ve Kreşin kültürüne de Hıristiyanlık sayesinde girmişlerdir.

⁴³² Bayazitova, *Govori*, s. 142.

⁴³³ Ali Aslan Topçuoğlu, “Yahudilik-Hıristiyanlık ve İslâm Hukuku'na Göre Nikâh Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C 10, S 2, Samsun, 2010, s. 80.

⁴³⁴ Hıristiyanlıkta da iffeti korumanın ve nesli sürdürmenin yolu evlilikten geçmektedir. “Evlenen kadın kocasına, Rabb'ine tabi olduğu gibi tabii olacaktır. (Pavlusun Efesoslulara mektubu, V/22-23).

⁴³⁵ Odigitriyevskiy N. Kreshchonyye Tatarı Kazanskoy gubernii: Etnograficheskiy ocherk. Pechatnya A.I. Snegirovoy, Moskova 1895, ss. 52-53.

⁴³⁶ S. M. Matveev, *Svadebme obiçai i obryadı kreshennix tatar Ufimskey gubernii*, Tip-litografiya İmperatorskago Kazanskago Universiteta, Kazan, 1896, s. 1.

Evlilik genelde birbirini takip eden üç aşamalı bir törendir. Bu törenler dünürlük ile başlayan ve gelin ve damadın evinde gerçekleşen törenlerdir.⁴³⁷ Kreşinler’de düğün genellikle ekinler toplandıktan sonra gerçekleşir. Evlilik teşebbüsü ilk önce kızın ailesine dünür⁴³⁸ gönderilmesiyle başlar.⁴³⁹ Dünürler, damat olacak delikanlıyı yanlarında götürmezler.⁴⁴⁰ Bu aşamada asıl amaç kız tarafını bazı hediyelerle razı etmektir. Genelde kız isteme merasimi Pitrau (Petrov den’, Ruslar’ın bayram günü) gününde yapılır.⁴⁴¹

XIX. yüzyılın ortaları ve XX. yüzyılın başlarında dünürlük genelde şöyle gerçekleşirdi: Dünürlüğe genellikle dünür, damat adayın ailesi giderdi. Kız ailesinin rızasını aldıktan sonra kalım ve birne (kızın erkek tarafına vermesi gereken hediyeler) konuşulurdu. Kalım⁴⁴² konusunda taraflar anlaştıktan sonra düğün (tuy) zamanı belirlenirdi. Düğün 2-3 haftadan sonra yapılırdı. Kalım miktarı o dönemde 10 rubleden 80 rubleye kadar çıkardı.⁴⁴³ Düğünün ilk aşamasını düğün öncesi hazırlıklar şekillendirir; gelin, evinden çeyizi ile çıkardı.

Kreşinler’de aynı zamanda kız kaçırma âdeti de vardır. Bu törene “Kız urlay” (Kız kaçırmak) denilir. Kızı istenir de anne babası vermezse bazen kaçırlır. Genelde kızın haberi olur. Bu kız kaçırma işi gece damat adayı ve onun arkadaşları tarafından yapılır. Kızı kaçırdıktan sonra erkek onu akrabalarının ya da arkadaşlarının evine saklar. Damat adayı geceleri gelin adayı ile görüşmeye gelir. Bu hadiseden sonra kızın ailesi mecburen onay verir ve evlilik yapılır. Kaçırılan kız erkekle cinsel ilişkide bulunmamış olsa dahi baba evine dönemez. Eğer geri dönerse ailenin namusu kirlenmiş sayılır ve ileride onunla hiç kimse evlenmek istemez. Bazen bu eylem, düğün yapmaya maddi imkânı elvermeyen ailelerin izini ile de yapıldığı gibi, bazen de kızın izni olmadığı halde yapılır.

Kreşinler’de ailesiz ve çocuksuz bir hayat günah sayılır ve Tanrı’ya karşı saygısızlık olarak kabul edilir. Dolayısıyla anne-babalar çocuklarını zamanında evlendirmeye çalışırlar. Ancak, ailedeki küçükler evlilik yaşına gelseler dahi, abileri ve ablaları dururken evlendirilmezler.

⁴³⁷ Arık, *a.g.e.*, s. 89.

⁴³⁸ Tatarca, “dimçe”, “yauçı”, “başkoda”, “menderlerle kunak” diye ifade edilir.

⁴³⁹ Bayazitova, *Kreşenner*, s. 1.

⁴⁴⁰ V. Zingarov, “Kereşen Tue”, Kereşen Süze, Kamaz yayınları, Çallı, 1993, 12 Mart, s. 4.

⁴⁴¹ Bayazitova, *Govori*, s. 154.

⁴⁴² Kalımın miktarı kızın yaşına, güzelliğine, zenginliğine ve sağlığına bağlıdır.

⁴⁴³ S. Matveev’ göre XX. Yüzyılda Ufa guberniyasının Menzilinsk uezdında kalım miktarı 10 – 50 ruble, Belebeevsk da ise 80 rubleye kadar çıkardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Matveev, *a.g.e.*, s. 7.

Kreşin ailesi büyük ataerkil ailelerin tipik bir örneğidir. Onlarda aile teamül hukuku (gelenek ve göreneğe dayanan hukuk) ve kültürel geleneklere dayalı, belirli norm ve davranış kuralları içeren karmaşık bir sosyal organizmadır. Büyük aile küçük ailelerden oluşur. Ailenin reisi en yaşlı erkektir. Aile reisi büyük bir otoriteye sahiptir. İstedığı zaman çocuklarını ve torunlarını cezalandırabilir. Buna rağmen aile reisinin otoritesi sınırsız da değildir. Mesela o, asi oğlunu mirasından mahrum edemez.⁴⁴⁴

c. Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamaları

Evensel bir gerçek olan ölüm, kendisiyle müşahede veya düşünce planında karşılaşan her insanda belli bir tepkiyi açığa çıkarır. İlk bakışta ölüm insana tabii bir olay gibi görünse de, herkes böyle bir gerçek karşısında kendisini kolayca boyun eğmeye hazır hissetmez. Fakat ölümü inkâr eden de onu kabul eden de aynı şuardur. İnsan şuuru ölümü “yok olma” olarak inkâr edebilmesine rağmen, onu büyük ve önemli bir hadise olarak da kabullenmektedir. Ölümün anlamının bir kültürden diğerine, devirden devire nispi olarak değiştiği görülmektedir. Geleneksel kültürler ölümü bir son olarak değil, yeni bir hayatın başlangıcı olarak görmüşler; hayatı, daha sonra bir başka varoluş biçimiyle yer değiştirecek bir sürekliliğin parçası olarak kabul etmişlerdir.⁴⁴⁵

Ölüm ve ölüm sonrasıyla ilgili inanışlar belli ölçüde insanların dini anlayışlarını da yansıtır. Dolayısıyla, Kreşinler’in dini inanışlarında da ölüm ve ölüm sonrası ile ilgili inanışların önemli bir yeri vardır.

(1) Ölü İle İlgili İşlemler ve Cenaze Töreni

Kreşinler “Ecelsiz (nedensiz) ölüm olmaz”derler. Ölümün nedeni ise çoğu zaman hastalıktır. Ölüm yaklaştığı anda (ölüm saati–agoniya)ölmek üzere olan hastanın ağzına su dökülür. Bu işlem ruhun bedenden rahat ayrılabilmesi ve dua edebilmesi için yapılmaktadır. Aksi takdirde suyu şeytan verirşeklinde bir inanç vardır. Eğer hasta su içebilecek durumda değilse o zaman dudakları ıslatılır.⁴⁴⁶ Genel olarak ölmeden önce herkes dışarı (sokağa) çıkmak ister. Ölümü beklenen kişinin bu isteğini mutlaka yerine getirmek gerekir. Çünkü onun (hastanın) ruhu yaşadığı evi ile vedalaşmak ve son defa

⁴⁴⁴ R. R. Iskhakov, *Semeyne Otnosheniya i Semeynoye Pravo Kryashen (kreshchonykh tatar) Volgo-Ural'skogo Regiona v XIX-nachale XX v.*, Uçenie Zapski Kazanskogo Universiteta, Gumanitarnie Nauki, T 157, Kn 3; Kazan, 2015, s. 231.

⁴⁴⁵ Hayati Hökelekli, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, U.Ü.İ.F.D, Bursa 1991, C. 3, ss. 152–154

⁴⁴⁶ Bu merasimi Müslüman Tatarlar da uygulamaktadır.

aydınlığı görmek ister. Aynı zamanda hasta kimseyi dışarıya ellerde taşıyarak çıkarmak gerekir. Yoksa –inanişya göre- ruh bedenden ayrılmaz ve hasta birkaç gün daha ölüm acısı çeker.⁴⁴⁷

Ölen kimsenin ruhunu almaya, daha önce ölen ataları ve akrabaları mezarlıktangelir. Fakat onları hiç kimse göremez.⁴⁴⁸ Ancak ölen kimse onları her zaman görür ve onlara isimleri ile hitap eder. Onlarınbazen yürüyerek bazen de at ile geldiklerini söyler. Ruhu almaya gelindikten sonra ruh bedende uzun süre kalmaz. Ruh birkaç defa ağızdan çıkmak ister, fakat bedeni ve ağlayan yakınlarını bırakmaya korkar. Bu yüzden tekrar bedene döner. Sonunda bedenden hafif bir kelebek gibi ayrılır ve omuza konar. Fakat çocukların, bekâr erkek ve kadınların ruhu çok çabuk çıkar. Çünkü onların günahsız oldukları kabul edilir. Ruh bedenden ayrıldıktan sonra bir miktar daha evde kalır. Bedenine bakarak : “Ben nasıl bu büyük bir et parçasını taşıdım?” diye kendi kendine sorar.⁴⁴⁹

Kreşinler, geneldeölen kişiyi Hıristiyan inanişlarına göre defnederler. Cenaze törenlerinde yine Hıristiyanlık kurallarınıgeçerli olmasıyla birlikte farklı dini inanişların tatbik edildiği de görülmektedir. Farklı kültürlerin karışımıyla ortaya çıkanölü gömme geleneğine göre ölen kimse için ilk olarak bir tabut yapılır. Kişinin gerçekten öldüğü öğrenildikten sonra yıkanır. Üç kişi ölünün yıkanması için su getirmeye gider. Su getirmek için iki kişinin gitmesi durumunda o iki kişi üçüncü kişi içinde ellerinde bir kap götürür. Önce suyun içerisine haç şeklinde bir ip indirilir ve kovanınüçü de ağızına kadar su ile doldurulur.⁴⁵⁰Erkeği erkek, kadını kadın, çocuğu ise kim isterse (çoğu zaman kadınlar) yıkar.⁴⁵¹Ölünün yıkandığı su temiz yere dökülür. Ölü sonra kefene (kipen) sarılır, ancak hemen defnedilmez.⁴⁵²

⁴⁴⁷ Bu merasimi uygulamayınca çoğu zaman hasta kimsenin ruhu bedenden çıkamamıştır. Hasta sokağa çıkarıldıktan sonra ruh bedenden ayrılmıştır. Bu olaya “jan bülenu”, yani ruhun bedende tutulması derler.

⁴⁴⁸ Eskiden her köyde görülemeyen şeyleri görebilen bir kadın bulunurdu. Bu kadınlar bu ruhları görebildiklerine inanılır.

⁴⁴⁹ S. M. Matv’ev, *Pogrebal’nie i pominalnie obryady kreshennix tatar Ufimskoy gubernii*, İsvestiya Obwestva Arheologii, İstorii i Etnografii Pri İmperatorskom Kazanskom Universitete, Tom XV, Vıp, Tipo-litografiya İmperatorskago Kazanskago Universiteta, Kazan, 1899, ss. 243-245.

⁴⁵⁰ Bayazitova, *Kereşenner*, s. 133-142.

⁴⁵¹ Yıkayan kimseye ölenin elbisesi verilir. Aynı zamanda ölüyü yıkadığı zaman kullanılan bulaşığı da verirler. Eğer bu bulaşık verilmezse ölen kimsenin diğer dünyada bulaşığı olmayacaktır.

⁴⁵² Bayazitova, *Govori*, s. 163.

Yıkama işlemi bittikten sonra ilk anma töreni yapılır. Masaya beyaz veya farklı renkte temiz bir masa örtüsü serilir. Mayasız ballı hamurdan pide (elbe)⁴⁵³ yapılır. Herkes anma töreni esnasında masaya gelir ve ölen kimsenin ismini söyleyerek “teyabersen” (ruhun cennette olsun) der. Aynı zamanda bazıları ikona önünde mum yakar ve dua eder. Anma töreninden sonra bazı akrabaları gider. Kalanlar isecenazenin yanında nöbet tutar. Akşam olunca herkes ölen kimseye ayrı ayrı yaklaşır ve yüzüne bakar. Eğer yüz ifadesi sakin ve gözleri kapalıysa bu iyidir. Fakat gözleri açık ve yüz ifadesi korkulu ise bu yine bir ölümün gerçekleşeceğine anlamına gelir.⁴⁵⁴ Genelde cenazenin yanında üç gün boyunca nöbet tutulur. Bu üç gün içerisinde her akşam tabutun yanındageçilerek şarkısöylenir. Tabutun yanına balta yardımıyla üç daire çizilir. Daireler çizildikten sonra balta doğu tarafına doğru atılır. Sebebi henüz açıklanmamış olan bir uygulamaya göre bir tavuk yakalanır, ayakları birbirine bağlanır, sonra ölünün bulunduğu odada zıplatılır. Dahasonra tavuk, tek başına yaşayan yaşlı bir kadına hediye edilir.⁴⁵⁵ Bu üç günlük nöbet süresi içerisinde cenaze evine gelenler yukarıda bahsedilen pidenin çoğunu yer. Böylece ölen kimseyi de anmış sayılırlar. Pidenin kalan kısmı ölen kimsenin sol koltuk altına sıkıştırılır.⁴⁵⁶

Cenaze evden çıkarılmadan önce, tavada ekşi hamurdan ince ekmek yahut pide (lepeşka) pişirilir. Pişirilen ekmek veya pide beyaz bir bezin içerisine sarılarak üzeri ipe bağlanır. Cenaze mezara götürülürken bu pide ilk karşılaşılan kişiye verilir.⁴⁵⁷ Cenazemezara götürüldüğü esnada bir kişi de haç taşır. Bu haçın üzerine havlular asılır. Cenazeye katılanlar mezara gidene kadar topluca bazı ağıtlar okurlar. Havlular daha sonra cenazeye gelenlere hediye edilir.⁴⁵⁸ Kreşinler’de cenaze defnedildikten sonra eve dönen herkesin en az bir odunla gelme geleneği vardır. Cenazenin defnedildiği gün defin sonrası tavuk ya da başka bir hayvan kesilerek gelen misafirlere yemek olarak sunulur. Aynı zamanda Kreşinler’in bazı gruplarında yaygın bir gelenek olarak cenazeye katılanların hamama gidip yıkanması âdeti vardır. Ayrıca, “Urim salau” adı verilen ölünün yerini bulması töreni yapılır. Tören boyunca ağıtlar okunur. Aynı anda ölünün mezarı başında da

⁴⁵³ Bu pide sadece bu anma töreni için yapılmaktadır.

⁴⁵⁴ Matv’ev, *a.g.e.*, s. 247.

⁴⁵⁵ Bayazitova, *Kreşenner*, ss. 133-142.

⁴⁵⁶ Bayazitova, *Govori*, s. 164.

⁴⁵⁷ Bayazitova, *Kreşenner*, ss. 133-142; Bayazitova, *Govori*, s. 164; Matv’ev, *a.g.e.*, s. 250.

⁴⁵⁸ Matv’ev, *a.g.e.*, s. 250.

ağıtlar okunur. Bu ağıtların okunması üç gün boyunca gece gündüz devam eder. Bunun sebebi ise ölen kişinin ruhunun teselli bulduğuna inanılmasıdır.⁴⁵⁹

Kreşinler’de ölen kişi için ilk zamanlarda yapılan törenlerin dışında kırk gün⁴⁶⁰daha devam edecek nitelikte bazı törenler de yapılır. Buna bir örnek vermek gerekirse, mesela ölen kişinin öldüğü esnada üzerinde bulunduğu yatakyerinden kaldırılmaz hatta yatağın baş kısmına bir havlu bağlanır. Yatak, kendisine havlu bağlanmış şekilde kırk gün boyunca durur.⁴⁶¹ Ayrıca ölümün üç, dokuz ve kırkıncı günlerinde yine ölen kişi adına anma günleri düzenlenir.⁴⁶² Bu anma töreni, ölen kimsenin ölüm yıldönümünde de tekrar edilir. Bu törenlerde ölen kimse adınayemek ikram edilir ve yeniden ağıtlar yakılır.⁴⁶³ Kreşinler’in bulunduğu bazı yerlerde bu anma yemekleri ölen kimsenin mezarıyanında verilir. Bu çerçevede mezarın yanına yumurta, ekmek, börek ve başka yiyecekler konulur. Böyle yapmakla, mezara anmak için gelenlerin ölen kimseyi iyi sözlerle anmaları amaçlanır.⁴⁶⁴

(2) Anma Törenleri

Kreşinler’de ölüleri anma törenleri:

- Aile içindeki özel anma törenleri
- Özel durumlarda yapılan anma töreni
- Yıllık toplu anma törenleri olarak üçe ayrılmaktadır.

Kreşinler aile içinde de özel anma törenleri düzenlerler. Bu törenlerin ilki ölüyü gömdükten sonraki ilk gün yapılır. Ölümü takip eden üçüncü (öçöse-üçü), yedinci (cidese-yedisi), kırkıncı (kırkı) günlerde ve ölüm yıldönümünde de törenler düzenlenir. Kreşinler ölen kişinin arkasından icra ettikleri bu ölüm törenlerinden özellikle kırkıncı güne denk geleni çok önemserler. Kırkıncı güne denk gelen törende ikram edilecek yiyecekler arasında çeşitli yemeklerin yanı sıra kırk tane fincan tabağı boyutunda yuvarlak ekmek (gerde) hazırlanır.⁴⁶⁵ Yine ölen kişi için aynı gün içerisinde kan akıtmanın doğru olduğuna inanılır. Bu inançtan dolayı dua eşliğinde en az altı aylık dişi koyun kesilir. Kesilmek üzere ayrılan

⁴⁵⁹ Bayazitova, *Kereşenner*, ss. 133-142.

⁴⁶⁰ Kreşinlerde birisi ölünce bütün aynaların kapatılacağına inanılır ve ailesinden birisini kaybetmiş olan 40 gün aynaya bakmaz. (Karafat-Güngör, *a.g.e.*, s. 100).

⁴⁶¹ Kreşinler bunu, ölenin ruhunun kırk gün boyunca eve geldiğine inandıkları için yaparlar.

⁴⁶² Bazı yerlerde yedinci ve yirminci gün de anılır (Bayazitova, *Kereşenner*, ss. 133-142).

⁴⁶³ Bayazitova, *Kereşenner*, ss. 133-142.

⁴⁶⁴ Bayazitova, *Kereşenner*, ss. 133-142.

⁴⁶⁵ Bayazitova, *Govori*, s. 163, 165.

koyunda hiçbir izin bulunmaması ve beyaz renkli olması gerekir. Koyunun kemikleri ise mezara götürülür ve orada kimsenin görmeyeceği şekilde gömülür. Kreşinler’de, ölen kişi için hazırlananbu ikramlara, konukların yanısıra ölen kişinin ruhunu da davet edilir.*Jan çakıru* diye adlandırılan bu tören esnasında ellerde mindertaşınarak mezara gidilir.⁴⁶⁶Evlerine döndüklerinde, çağrılan ruhun da eve döndüğüne inanılır.Mezarlıktan dönerken ruhun minder üzerinde geldiğine inanıldığı için bunu ifade etmek üzere, “*döndü*” denilerekminderevin başköşesine konulur. Hazırlananmasa üzerine ölen kimsenin ruhu adına yemek (*gerde*) ve sandalye konulur. Yemeğin sona ermesi ile birlikte herkes ayağa kalkar ve uğurlama zamanı (“*vağıt jitte ozatırğa*”) geldi denilir. Bu aşamadan sonra evin içinde bulunan herkes evin bahçesine çıkar. Ölen kişinin üzerine oturacağına inanılan minder için bahçeye bir de sandalye çıkarılır. Ayrıcaölen kişinin ruhunun yiyeceğine inanıldığı içinminderüzerine yemekve bir bardak su konulur. Törene katılanlar yemeğin tadına bakar ve içlerinden “*bu cennet yemeği olsun, tok gezsın*” derler. Yapılanbu törene de, duaya da “*tebersen itü*” adıverilir.⁴⁶⁷Kreşinler, bu dualı töreni tamamladıktan sonra yemeği yüksekçe bir taşya da duvarın üstüne bırakırlar. Daha sonra dışarı çıkarıp, sokağın sonundaki ilk evin köşesine kadar ölen kimsenin ruhunu uğurlarlar. Ölen kimsenin ruhunun doğu tarafa doğru gideceğine inanıldığından, ruhuuğurlama esnasında herkesin doğu tarafa bakması istenir.⁴⁶⁸

Kreşinler, ölen kimsenin kırkıncı gününe denk gelen günde yaptıklarına benzerbüyük anma törenlerini ölüm yıldönümde de tekrarederler. “*Olı aşıtü*” veya “*aşbirü*” diye adlandırılan bu törenler ölen kimsenin birinci ölüm yıldönümünde yapılır.Bu günde büyük bir ölü yemeğiikram edilir. ÇuvaşasılıKreşinler ölen kimsenin birinci ölüm yıldönümünde

⁴⁶⁶ Bayazitova, *Kereşenner*, ss. 133-142.

⁴⁶⁷ Bazı Kreşin gruplarında ölen kişiyi anma uygulaması farklı şekilde yapılır. Bu farklı uygulamalarda ölenin ruhunu anmak için ölü evine gelenler, bu anma töreninde yenilecek yemekleri kendileri yaparak yanlarında getirirler. Bu yemekler arasında mutlaka ekşi hamurdan yapılan ince pide (tabikmek) veya ince mayasız ekmek (küzikmek), şeker ve kurabiye yer almalıdır. Daha önce bu törene katılan misafirler arasında yaşlı bir kadın seçilir. Bu kadın getirilen yemekleri üç tabağa ayırır. Bu tabakların ilkinden ölenin ruhu (“jan tabağı”), ikincisinden yetimler (“uşa tabağı”), üçüncüsünden ise yaşlılar (“kartlar tabağı”) yer. Yemeği tabağa hazırlama anlamına gelen bu törene “tabak jasau”denir. Yemeği katılanlar misafirler üçüncü tabaktaki yemeklerin tadına bakarak içinden tebersen duayı okurlar. Ölüünün ruhunun tabağı daha sonra evin çatısına veya herhangi yüksek bir yere konulur. Yetimler tabağı ise köydeki yoksullara dağıtılır. Bu töreni yürüten kadına başörtü (jaulık) veya havlu (bister) gibi hediyeler verilir. Bayazitova, *Govori*, s. 165-168.

⁴⁶⁸ Bayazitova, *Kereşenner*, ss. 133-142; ayrıca bkz. Bayazitova, *Govori*, s. 166-167; ayrıca bkz. R. K. Urazmanova, *Godovoy tsikl obışestvennih obryadov i prazdnikov Mol’keevskih Kryaşen: Pohoronno-Pominal’naya Obryadnost’*, Mol’keevskiye Kryaşeni, Akademiya Nayuk Tatarstana İnstitut yazıka, literaturii İstorii im. G. İbragimova yayınları, Kazan, 1993, s. 90.

ölen kişinin mezarına direk (bagana beyreme) koyarlar. Kreşinler, bu töreni genelde ölen herkes için yaparlar. Ölenin ölüm yıldönümünde icra ettikleri bu merasimin benzerini Paskalya ve Apukurya gibi bayramlaröncesinde de icra ederler. Bunu bütün ölen kişiler adına ortak olarak yaparlar. Aynı zamanda önceki bireysel anmalara benzer anma törenleride icra ederler. Kreşinler’in farklı grupları yıllık olarak yapılan bu törene “tügem”, “tügem-çegem” veya “tüğü” adını verirler. Bu törenin uygulanacağı gün bütün köy halkı mezarlığa gider ve mezar taşlarının üstüne farklı yiyecekler koyarlar. Paskalya, Apukurya vb. bayramları bu anma günleri ile aynı güne denk geldiği için bu törenler sonradan bu adları almıştır.⁴⁶⁹

(3) Ahiret İnancı

Bilindiği üzere bütün canlılarındünya hayatı ölüm ile son bulmaktadır. Ölümünden kurtuluş da mümkün değildir. Kreşinler’de de ölüm sadece yeryüzündeki hayatın sonu olarak kabul edilmektedir. Nitekim her Kreşin için öbür dünya yeni bir hayattır. Kreşinler için ahiret hayatı her zaman gizemli kalmıştır. Fakat Hıristiyanlığı kabul ettikleri için zamanla hem kendi dini inançlarını hem de Hıristiyanlıktan kaynaklanan inançlarını ihtiva eden bir ahiret inancı ortaya çıkmıştır.

Kreşinler’e göre, ölen insanın canının (ruh) öldükten sonra nereye gittiğini günahkâr insanlar bilemez. Öbür dünya hakkında sadece Kutsal Kitap’tan öğrenebildikleri kadarını ileri sürerler. Bu doğrultuda Kreşinler’in ahiret inancı şöyle tasavvur edilir:

Ölünün canı bedeninden ayrıldıktan sonra can, günahları yüzünden kırk gün sorguya alınır. Kreşin ahiret inancına göre, öbür dünyaya giden herkes yirmikatlı biraşamadan geçer. Her katta ayrı şeytanlar ile karşılaşılır ve herkes yaptığı günahın cezasını çeker. Bu katlar ve aşamalar şöyledir:

- 1. kat. Bu katta Huday (Tanrı) adını boş yere kullandığı ve kötü sözler söylediği için ceza verilir. İnanişe göre şeytanlar, kişinin ömür boyu kullandığı bütün sözleri tek tek sayarlar.
- 2. kat. Bu katta yalan konuştuğu için ceza verilir.
- 3. kat. Bu katta insanlar hakkında kötü sözler söylediği için ceza verilir.
- 4. kat. Bu katta çok yemek yediği için ceza verilir.

⁴⁶⁹ Bayazitova, *Govori*, ss. 165-168.

- 5.kat. Bu katta tembellik ettiği için ceza verilir. (Günlük hayatta çalışmayanlar, bayramlarda kiliseye gitmeyeler vb. gibi).
- 6. kat. Bu katta hırsızlık için ceza verilir.
- 7. kat. Bu katta yeryüzündeki malları çok sevdiği ve mallarını paylaşmadığı için ceza verilir.
- 8. kat. Bu katta zor durumda olan insanları kullandığı için ceza verilir. (Mesela zenginlerin işçilere yeterli miktarda ücret ödememesi ya da tamamıyla parasız çalıştırması vb. gibi).
- 9. kat. Bu katta doğru davranmadığı için ceza verilir. (Mesela haklı olanı haksız ya da haksız olanı haklı göstermek vb. gibi).
- 10. kat. Bu katta başkalarının malına göz diktiği için ceza verilir.
- 11. kat. Bu katta kibirlilik için ceza verilir.
- 12. kat. Bu katta insanların kötülüğünü istediği ve onlara kin tuttuğu için ceza verilir.
- 13. kat. Bu katta kendisine yapılan kötülüğü unutmadığı için ceza verilir.
- 14. kat. Bu katta insan öldürdüğü için ceza verilir.
- 15. kat. Bu katta büyü yaptığı için ceza verilir.
- 16. kat. Bu katta zina⁴⁷⁰ yapmayı düşündüğü için ceza verilir.
- 17. kat. Bu katta evli iki insanın arasını bozduğu için ceza verilir.
- 18. kat. Bu katta zina yaptığı için ceza verilir.
- 19. kat. Bu katta Tanrı'ya doğru inanmadığı için ceza verilir.
- 20. kat. Bu katta insanlara acımadığı için ceza verilir.

Ceza kısmı tamamlandıktan sonra melekler gelir ve insanın yaptığı iyi işleri söylerler. Sonra şeytanlarla melekler arasında bir tartışma başlar. Şeytanlar kazanırsa ruh cehenneme, melekler kazanırsa cennete gider.⁴⁷¹

⁴⁷⁰ Göz, kulak, dil zinası.

⁴⁷¹ *Tege dünyadyage tormoş turında*, Kryaşenskaya duhovnaya missiya, Kazan, 2014, ss. 3- 47.

2. Kreşinlerde Takvime Bağlı Olan Bazı Törenler

a. Roştıva/ Noel Bayramı (7 Ocak)

Kreşinler'in Roştıva, Raştıva, Raştıva veya Raştıau gibi farklı isimleraltında kutladıkları bayram aslında Ruslar'ın Noel (Rojdestvo) adını verdikleri bayramdır. Kitab-ı Mukaddes'te, bu bayramla ilişkili olduğu düşünülen şu bilgiler yer almaktadır:

“Rab`bin bir meleği onlara göründü ve Rab`bin görkemi çevrelerini aydınlattı. Büyük bir korkuya kapıldılar. Melek onlara, ‘Korkmayın!’ dedi. ‘Size, bütün halkı çok sevindirecek bir haber müjdeliyorum: Bugün size, Davut`un kentinde bir Kurtarıcı doğdu. Bu, Rab olan Mesih`tir. İşte size bir işaret: Kundağa sarılmış ve yemlikte yatan bir bebek bulacaksınız.’ Birdenbire meleğin yanında, göksel ordulardan oluşan büyük bir topluluk belirdi. Tanrı`yı överek, ‘En yücelerde Tanrı`ya yücelik olsun, Yeryüzünde O`nun hoşnut kaldığı insanlara Esenlik olsun!’ dediler”⁴⁷².

Kreşinler Roştıva bayramına çok önem vermektedirler. Çünkü bu bayram bütün bayramların “anası” olarak kabul edilmektedir. Hıristiyanlığı benimseyen Kreşinler bu bayramı farklı şekillerde yedi (bazı yörelerde ondört) Ocak'ta kutlamaktadırlar.⁴⁷³Roştıva (Noel Bayramı) gününe evlerinde çeşitli et (sığır, koyun, keçi ve tavuk eti) yemekleri pişirerek başlamaktadırlar. Yemekler yenildikten sonra komşu ve akraba ziyaretleri ile bayram tamamlanmaktadır.⁴⁷⁴

b. Nardugan (7 Ocak – 19 Ocak)

Kış gündönümü (Ekinoks) olarak adlandırılan Nardugan Bayramı Kreşinler'in eskiden beri kutlayageldikleri bir bayramdır.⁴⁷⁵ Günümüzde, Ruslar'ın Svyatki adını verdikleri, Noel Bayramı'ndan (Rozhdestvo)Paskalya öncesi Vaftiz (Kretşçeniye) Günü'ne kadar devam eden döneme “Nardugan Dönemi” ya da “Nardugan Çabu” adınıvermektedirler.⁴⁷⁶

⁴⁷² Luka, 2/10 –14

⁴⁷³ Bayazitova, *Govori*, s. 173; Gluhov, *a.g.e.*, s. 412.

⁴⁷⁴ Efimov Petr Vasil`eviç, *Uzgan jullar*, Logos İzdatelskiy Dom, Kazan, 2013, s. 142.

⁴⁷⁵ Güneş ışınları 21 mart ve 21 eylül tarihlerinde ekvatora dik düşer. Her yerde gece ve gündüzler eşit olur. Bu duruma Ekinoks denir.

⁴⁷⁶ Hıristiyan papazlar, aslında Hıristiyanlıkla ilgisi olmayan bu bayrama “Şeytan Düğünü” demişlerdir. Papazlar, Kreşinlere bu bayramı unutturmaya çalışmışlarsa da bunda fazla başarılı olamamıştır (Bayazitova, *Govori*, s. 175).

7 Ocak'ta başlanbu bayram on iki gün sürmektedir.⁴⁷⁷Bu on iki gün içerisinde genç kızlar falla geleceklerini öğrenmeye çalışırlar. Özellikle yüzük falı baktırırlar. Fal baktırmak isteyen genç kızlar, bunun için Nardugan öyende (Nardugan evi) toplanır ve anne babası hayatta olan iki genç seçerler. Gençlerden birinin, toplanılan evin en büyük oğlu, ikincisinin ise diğer bir evin en küçük oğlu olmaları gerekir. Fal bakarken kullanılacak suyu getirmek için gençler ırmağa gönderilir. Gençler ırmaktaki buz deliğinden su almadan önce, ellerindeki balta ile su üzerinde güneşin doğuş yönüne göre üç defa daire işareti yaparlar. Bunu yaptıktan sonra kovayla ırmaktan su alarak konuşmadan eve götürürler. Evde bulunan genç kızlar getirilen suyun içine yüzüklerini koyarlar. Ardından kovanın üzerini havlu ile kapatırlar. Daha sonra bir genç kız kovadaki yüzüklerini içinden bir yüzük alır. Kızın eline aldığı yüzüğü, kızın kendisi dâhil, kimsenin görmemesi gerekir. Bu sırada evdeki diğer gençler şiir okurlar. Şiir okuma faslıbittiğinde genç kız seçtiği yüzüğü evde bulunanlara gösterir. Şiirlerde okunanların yüzük sahibinin geleceğini gösterdiğine inanılır.⁴⁷⁸

Şenliklerle kutlanan Nardugan Bayramı Kreşinler için çok önemlidir. Bu bayramda kişiler tanınmamak için kılık değiştirerek veya yüzlerini kapatan maskeler takarak evden eve dolaşır ve çeşitli oyunlar oynarlar.⁴⁷⁹ Bu kılık değiştirme geleneğinden dolayı bazı Kreşin gruplar bu bayramı “Törlenep Jiru”, “Babaçı Bağıtı”, “Ekemet Jörü”, “Ayu Çikmene” ya da “Jeşeri” diye adlandırmaktadırlar. Nitekim bu uygulama Ruslar'daki Rojdestvenskie oyunlarına benzemektedir. Tatarlar'da böyle bir durum söz konusu değildir.⁴⁸⁰

c. Kaç Manu / Paskalya Öncesi Vaftiz (19 Ocak)

⁴⁷⁷ Al'meyeva N. Yu., *Kalendarnıye Peniya Tatar- Kryaşen i Ego Rol v Etnokul'turoloğışeskih Rekonstruksiyah*, *Yazıkı, Duhovnaya Kul'tura i İstoriya Türkov: Traditsii i Sovremennost'*, Akademiya Nauk Tatarstana, Otdeleniye Gumanitarnih Nauk yayınları, Kazan, 1992, T. 2, s. 189; Aleksandr Filippov, “Nardugan”, *Kereşen Jiru Eyte, Heyerle İrte yayınları*, Çallı, 1999, s. 86.

⁴⁷⁸ Bayazitova, *Govori*, s. 174-175; Yusipova, a.g.t., s. 108.

⁴⁷⁹ Kreşinlerin bu bayramda oynadıkları oyunlar hakuna yyrıntılı bilgi için bkz. Flera S. Bayazitova, *Traditsionniye Obryadii narodniye Verovaniya Mol'keyevskih Kryaşen na Fone Dialektного Yazıkı*, Mol'keevskiye Kryaşeni, red. D. M. İshakov, Akademiya Nauk Tatarstana İstitut Yazıkı, Literatırı İ İstorii im. G. İbragimova yayınları, Kazan, 1993.

⁴⁸⁰ Bayazitova, *Kereşenner*, s. 144.

Ortodoks Hıristiyanların Vaftiz (Kretçeniye) Bayramı olarak kutladıkları bu bayrama Kreşinler “Kaç Manu” (Haçın Suya Batırılması), “Kaç”,⁴⁸¹ “Kaç Kılı” gibi adlar vermişlerdir. Kutsal Kitap’ta, konu ile ilişkili olduğu düşünülen şu bilgiler yer almaktadır:

*“O günlerde Celile`nin Nasıra Kenti`nden çıkıp gelen İsa, Yahya tarafından Şeria Irmağı`nda vaftiz edildi. Tam sudan çıkarken, göklerin yarıldığını ve Ruh`un güvercin gibi üzerine indiğini gördü. Göklerden, ‘Sen benim sevgili Oğlum`sun, senden hoşnudum’ diyen bir ses duyuldu”.*⁴⁸²

“Kaç Manu” Bayramı Hıristiyanlara ait olmasına rağmen, Kreşinler kendilerince bu bayramı 19 Ocak’ta kutlarlar. Bu kutlamada, suyun kutsanması için gerekli işlemleri yaparak haçı suya batırırlar. Kutlamanın yapıldığı güne “Kaç Mangan Kôn” (Vaftiz Günü ya da Tanrı’nın Görünme Günü) denilir.⁴⁸³

d. May Çabu/ Apukurya (Şubat Sonu Mart Başı)

Kreşinler’in bu bayramının kökeni Hıristiyanlık öncesinde kutladıkları ilkbahar gün dönümü törenlerine dayanmaktadır. Kreşinler’in günümüzde kutladığı bu bayram Ruslar’ın Apukurya (Maslenisa ya da Kış Uğurlaması) adını verdikleri “May Çabu” ya da “May Beyreme”nin aynısıdır. Bu bayramı çok eskiden beri kutlamaktadırlar. Bu bayramda Hıristiyanlık öncesi motiflerin daha çok yer alması bu yüzdendir.

Kreşinler bu bayramı, genelde Şubat sonu ile Mart başında kutlarlar. Genç erkekler, kendileri için en dinamik atları seçerek üçerli gruplara bölünürler. Daha sonra atlara binip şarkılar söyleyerek üç gün dışarıda dolaşırlar. Gençler bunu yapmak zorundadırlar. Eğer bunu yapmazlarsa o yıl başta keten olmak üzere türlü ürünlerin az yetişeceğine inanılır. Genç kızlar dabu günde bir evde toplanarak eğlenir, oyun oynarlar.

Yine bu dönem içerisinde, “Şomon Ozatu” (Kötülüklerin Uğurlanması) töreni de yapılır. Ancak bu törenin kesin tarihi belli değildir. Bu tören için köyde yaşayan bütün insanlar çağrılarak köyün girişine gidilir. Kreşinler böyle yaparak kötülükleri uğurladıklarına inanırlar.⁴⁸⁴

⁴⁸¹ Kreşinlerde kaç kelimesi, haç anlamına gelmektedir.

⁴⁸² Markos, 1/ 9–11

⁴⁸³ Bayazitova, *Govori*, s. 174; Ayrıca bkz. Gluhov, *Tatarica*, ss. 211, 307.

⁴⁸⁴ Bayazitova, *Kereşenner*, ss. 149-150; ayrıca bkz. Bayazitova, *Traditsionniye*, ss. 143-144; Bayazitova, *Govori*, s. 180; ayrıca bkz. Gluhov, *Tatarica*, s. 347.

e. Koro Tutu / Perhiz Dönemi

Kreşinler'in Hıristiyanlıktan aldıkları bu perhiz dönemi Paskalya öncesine rastlar. Perhiz dönemi May Çabu bayramı bittikten sonra başlar. Kreşinler bu döneme "Koro Totu" ismini verirler. Bu dönem kırk gün sürer ve dönem boyunca hayvansal gıdalar tüketmek yasaktır. Perhizdevrinin son Pazar gününde ise "Bermençek" (Söğüt Pazarı) bayramı yapılır ve bu devir Olo Kön (Paskalya) bayramıyla son bulur.⁴⁸⁵

f. Bermençek

Bu bayram Olo Kön'den (Paskalya) bir hafta önce kutlanır. Perhiz devresinin sonunda kutlanan bayram Bermençek (Palmiye Pazarı)'dır. Bazı Kreşin gruplarında bu bayrama, "Çıbık Butıyı"(ÇubukLapası); "Çıbık Atnası" (ÇubukHaftası); "Bermençekey", "Koçoko Keleve", "Çıbık Keleve" "Bermençek Keleve"; "Vırba Çıbık"ya da "Puçı Beyreme" (Tomurcuk Bayramı) gibi farklı isimler verilmektedir.

Kreşin gençleri bu bayram için akşamdan veya sabah güneş doğmadan önce söğüt ağacına benzer bir ağacın tomurcuklanmış dallarını evlere dağıtır ve:

"Bermençek – bermençekey

Olı könge ber kükey"

(Palmiye – palmiye

*Ulu güne bir yumurta)*⁴⁸⁶diyerek hediyeler toplarlar. İnanışa göre Bermençek dalları İsa'nın ölmediğini ve yeniden dirileceğini ifade etmektedir.⁴⁸⁷

Gençler bu bayram gününde bir evde toplanır ve topladıkları bu ağaç dallarını birbirlerine vurarak eğlenirler. Toplandıkları bu eve herkesin getirdiği yiyeceklerden Bermençek Botkası (Bermençek Lapası) pişirilir. Sonra gençler dışarı çıkar ve evlerinde taşıdıkları dallarla evlerin pencerelerine vururlar. Bunun dışında, yaklaşmakta olan Paskalya Bayramı kutlamaları için de yumurta toplarlar. Bu dallar kiliseye götürülüp kutsandıktan sonra saklanır. Bu kutsanmış dallar, baharda sürüler ilk kez otlaklara çıkarıldıklarında, hayvanların güdülmesinde kullanılır. Bu şekilde sürünün bereketli

⁴⁸⁵ Bayazitova, *Kereşenner*, s. 150; Bayazitova Govorı, s. 173; ayrıca bkz. Gluhov, *Tatarica*, s. 224; Yusipova, a.g.t., s. 109.

⁴⁸⁶ Urazmanova, a.g.e., s. 27.

⁴⁸⁷ Efimov Petr Vasil'eviç, *Uzagan Jullar*, İzdatel'skiy Dom Lugas, Kazan, 2013, s. 145.

olacağına ve bol verim sağlanacağına inanılır. Bu dallar aynı amaçla kaz kümeslerine de konulur. Kilise, bu bayramda yapılan uygulamaların çoğunu Hıristiyanlığa uygun bulmadığı için reddetmektedir.⁴⁸⁸

g. Olo Kön

Kreşinler Paskalya⁴⁸⁹ bayramı karşılığında Olo Kön (Ulu Gün) adını kullanırlar.⁴⁹⁰ Hıristiyanlara ait olan bu bayramı Ruslar'dan almışlardır. Bundan dolayı Kreşinler'in bu bayramda sergiledikleri davranışları Hıristiyan Ruslar'ın davranışlarıyla benzerlik göstermektedir.

Olo Kön kutlamalarında insanlar pişmiş yumurtaları kırmızı renge boyarlar. O gün eve giren ilk insanı bir mindere oturtur, sonra ona bir yumurta verirler. Böyle yaptıklarında tavuklarının bol yumurtlayacağına inanırlar. Çocuklar evler arasında dolaşarak Paskalya yumurtaları toplar ve bu oruç döneminin sona ermesinden dolayı evdekilerin bayramını kutlar ve iyi dileklerde bulunurlar. Büyüklerde o günde eğlenmek amacıyla salıncağa binerler. Salıncağa binenlerin bütün sene boyunca hastalanmayacağına inanılır. Bu bayramda bazı Kreşin aileleri kilisede yapılan ayinlere katılırlar. Gece ayinlerinden önce kilisede bir ayin alayı düzenlenir. Kilisede hiç ışık yakılmaz. Herkes elindeki haçla papazla birlikte kilise içinde döner. Sonra papaz kapalı batı kapısına yaklaşır ve: "İsa dirildi, gerçekten dirildi" der. Onun bu sözlerini ibadete katılanlar da üç defa tekrarlar. Bu töreni yaptıktan sonra kapılar açılır ve İsa'nın dirilişini simgelemek üzere yüzlerce mum yakılır. Ayin tamamlandıktan sonra herkes birbirini kutlar ve birbirlerine yumurta hediye ederler.⁴⁹¹

Kreşin kadınları Olo Kön bayramında kullanılan boyanmış yumurtalardan üç tanesini bütün sene boyunca muhafaza ederler. Olası bir yangın çıkması durumunda, saklanan bu yumurtaların aleve atılması halinde yangının tamamen söneceğine inanırlar.⁴⁹²

⁴⁸⁸ Gluhov, *Tatarica*, s. 203.

⁴⁸⁹ Paskalya kelimesi ise İbranice "geçiş" anlamına gelen "Pesah (fısıh)"tan gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Alparslan Küçük, "İkonografiden İnanca İsa Mesin'in Dirilişi / Paskalya Sürec'i", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ankara, 2016, Özel Sayı, s. 233.

⁴⁹⁰ Urazmanova, *a.g.e.*, ss. 77, 83.

⁴⁹¹ Efimov, *a.g.e.*, s. 146.

⁴⁹² Bayazitova, *Kereşenner*, s. 155; Ayrıca bkz. Bayazitova, *Traditsionnye*, ss. 145-146.

h. Seren / Toprağın Sürülmesi

Günümüz Kreşinleri bu bayrama “Seren”, “Sören Çabu” ya da “Sören Sugu” gibi isimler vermektedirler. Bu bayramı Paskalya bayramından üç gün sonra kutlarlar. Aynı zamanda bahar bayramı olarak da bilinen bu bayram Nisan ayında karların eridiğinde kutlanır. Bu geleneğin eski takvime göre yeni gelen yıl için yapılan kutlamalara dayandığı düşünülmektedir.

Seren kutlamaları esnasında delikanlılar atlar üzerine binerek bütün evleri dolaşp yumurta ve eşya toplarlar. Daha sonra genç kızlar açık alanda geleneksel danslarını sergilerler. Delikanlılar dakendi aralarında çeşitli yarışmalar düzenler, güreş ve at yarışı yaparlar.⁴⁹³

i. Simek

Simek bayramı Kreşinler’e Ruslar’dan geçmiştir. Ruslar bu bayramı Hristiyan azizlerini anmak için kutlarlar. Genelde bu bayramı Paskalya’dan bir hafta sonra yaparlar. Aslında Kilise, Kreşinler’in gelenek haline gelmiş olan ölüleri anma haftasını tamamen hafızalardan silmeyince, o günü Hristiyan azizleri anma günü olarak icra etmeye başlamıştır. Kreşinler dezaman geçtikçe bu kutlamayı benimseyip Ruslar’ı takmış olduğu Simek ismiyle icra edegelmişlerdir.⁴⁹⁴

Kreşinler bu bayramı Olo Kön’den sonraki Perşembe günü kutlarlar. Fakat Ruslar’dan farklı kutlarlar. Nitekim onlar bu kutlamayı bir hafta boyunca sürdürürler. Böylece bu törenlerde ölülerinin ruhlarını anmış olurlar. Bazı Kreşin grupları Simek bayramına “Jeşel Nardugan” (Yeşil Nardugan) adını vermektedirler.

Kreşinler, Simek kutlamalarının yapıldığı günde yemeklerle birlikte mezar ziyaretine giderler. Mezarlıkta bu yemekleri yerler. Aynı yemeklerden ölen kimselerin ruhlarına da ikram eder ve böylelikle ölen kimselerini anmış sayılırlar. Bu tören esnasında mezarlığın içinde şarkı okumak yasaktır. Simek gününde gençler fal baktırırlar ve falda gördüklerini ruhların haber verdiklerine inanırlar. Gençler bir sonraki gün ormanlık alanda bir araya gelir ve orada ölüleri ilgilendiren şarkılar okurlar. Daha sonra genç kızlar ormana gidip bir akağaç (kayın ağacı cinsinden kerestelik bir ağaç türü) seçerler. Ormana gitmeden önce sadece genç kızlardan toplanan malzemelerle yemek yaparlar. Getirdikleri

⁴⁹³ Bayazitova, *Traditsionniye*, s. 146; Bayazitova, *Govori*, s. 177; Yusipova, a.g.t., s. 112.

⁴⁹⁴ Bayazitova, *Govori*, s. 178.

bu yemekleri akağaç altında yerler. Yanlarında bulunan boyalı yumurtaları elleriyle başlarının üstünden arkalarına fırlatarak oyun oynarlar. Akağacı bantlar, bezler ve atkılarla bezedikten sonra evlerine geri dönerler. Evin büyükleri de Simek gününde ölen kimselerin makiçin hep birlikte yemek yerler.⁴⁹⁵

j. Şıylık / Kır Duası

Kreşinler bu bayrama “Şıylık”, “Şıylı” ya da “Şılık” ismini vermektedirler. Bu bayramı karların erimesiyle birlikte kutlarlar. Bahar bayramı sayılan Şıylık bazı yörelerde yağmur duası anlamına da gelir. Mesela, Mol’keevsk Kreşinleri bu bayrama “Saban Erete” adını verirler. Bayramı ise Olo Kön’de kutlarlar. Bu bayramda yalnızca birbirlerine ikramda bulunurlar.⁴⁹⁶

Günümüz Kreşinleri bu bayramı, Hıristiyan bayramı olan Paskalya’dan sonraki ikinci ya da üçüncü haftada kutlarlar. Her yerleşim yerinin Şıylık bayramını kutladığı kendine mahsus yer vardır. Erkek köylüler Şıylık gününün sabahında bayram için özel kıyafetlerini giyerek, sütle hazırlanmış yiyeceklerden ve yumurtalardan yapılan yemekleri bayramın kutlanacağı alana götürürler. Şıylık yerinde güne mahsus başlıklar giyerek güney tarafına dönerek, kendilerini felaketten uzak tutacağına inandıkları özeldualar okurlar. Sonra getirdikleri yemekleri yerler.

Eski zamanlarda Şıylık dualarını yalnızca yaşlı erkekler okurdu. Süt ve süttten yapılan yiyecekler bir fiçiya doldurulur ve içine iri doğranmış yumurtalar ilave edildikten sonra bu karışım tabaklara doldurularak yenirdi. Öğle vakti ise buyerde köyün kadınları toplanır ve kendi aileleri için bir tabak sütle hazırlanmış darılapası getirirlerdi. Bu tabakları sıraya konulduktan sonra köyün yaşlı erkekleri davet edilirdi. Erkekler birkaç tabağın içindeki yemeklerin tadına baktıktan sonra evlerine dönerlerdi. Bu tören tamamlandıktan sonra kadınlar sohbet ederek yiyecekleri yer ve sonra evlerine dönerlerdi.⁴⁹⁷

⁴⁹⁵ Urazmanova, *a.g.e.*, s. 83-84; Filippov, *Kereşen*, s. 93.

⁴⁹⁶ Bayazitova, *Traditsionniye*, s. 145.

⁴⁹⁷ Bayazitova, *Kereşenner*, s. 166; Bayazitova, *Govori*, s. 168, 170; Maşanov, *a.g.e.*, s. 23.

k. Troysa / Trinity Bayramı

Ruslar'ın "Trinity"-Kutsal Üçlü (Troitsa) adını verdikleri bu bayrama, Kreşinler de üçlü anlamına gelen "Troyça", "Troysin", "Troyçin", "Truysı", "Triçin", "Truyçı" ya da "Truçin" gibi isimler vererek kutlamışlardır.⁴⁹⁸

Kreşinlergenelde Troysa bayramını Haziran ayının ilk pazarında icra ederler. Aslında bu bayram Kreşinler'in daha önceden icra ettikleri yaz gündönümü bayramıdır.⁴⁹⁹ Bu yüzden, Troyça bayramı için geleneksel olan, "Yafrak Beyreme" (Yaprak Bayramı) ya da "Kayın Beyreme" (Akağaç Bayramı) adını da kullanmışlardır.⁵⁰⁰ Kilise halen Trinity bayramını kutlar. Bu yüzdengünümüz Kreşinleride bu bayramı Ruslar'ın verdiği ad ile kutlarlar.⁵⁰¹ Troysa bayramı Simek bayramından üç gün ya da bir hafta sonra iki gün olarak kutlanır. Baharın başlamasıyla birlikte Troysa'nın kutlanacağı güne kadar hiçbir bir otu koparmaz ve ağaç kesmezler. Bunun sebebi ise suya, toprağa ve ormana gösterilen saygıdır. Bayram tamamlandıktan sonra ot koparılabilir ve ağaçlar kesilebilir. Kreşinler, Troysa bayramı esnasında sokaklar ve evleri çiçekler ve dallarla bezerler. Köy halkı Simekgününde bezedikleri akağacı köye getirir ve onunla beraber köydeki bütün evleri dolaşırlar. Geldiklerievlerin yanında bir süre kalarak şarkılar söyler ve dans ederler. Böylece yaz döneminin gelişini kutlamış sayılırlar.⁵⁰² Daha sonra bu akağacı ormanda gömerler ya da ırmağa götürür; sonra onu küçük parçalara ayırıp dilek tutarak ırmağa atarlar.⁵⁰³ Böylelikle Kreşinler, dilek tuttıkları akağacını dileklerini gerçekleştirecek canlı bir varlık olarak görürler. Gençler o günün akşamında tekrar toplanır, daireşeklinde dans eder ve akağacına adanan şarkılar söylerler.⁵⁰⁴

l. Pitrau / Çiçek Bayramı

Pitrau, Ruslar'ın havarilerin lideri Petrus'u hatırlamak üzere ihdas etmiş oldukları bir bayramdır. Kreşinler, Ruslar'ın "Petrov den" (Petrus Günü) adıyla Petrus'u anmaya adadıkları bu günü, Hıristiyanlığın etkisiyle şeklen de olsa benimsemişlerdir. Fakat onlar bu günü, çiçek bayramı olarak kutlamaya başlamışlardır. Bu bayramı bahar döneminin en

⁴⁹⁸ Uzmanova, *a.g.e.*, s. 77.

⁴⁹⁹ Filippov, *Kereşen*, s. 93.

⁵⁰⁰ Urazmanovas, *a.g.e.*, s. 77-78; Al'meyeva, *a.g.e.*, s. 188.

⁵⁰¹ Bayazitova, *Govori*, s. 179-180.

⁵⁰² Bayazitova, *Kereşenner*, s. 157-158.

⁵⁰³ Filippov, *Kereşen*, s. 93. Benzer bir kutlama Çuvaşlarda da görülmektedir. (Bayazitova, *Kereşenner*, s. 156-157).

⁵⁰⁴ Bayazitova, *Govori*, s. 179-180.

son şöleni olarak görmekte ve bu şekilde kutlamaktadırlar. Nitekim bu bayramdan sonra hasat zamanı başladığı için insanlar eğlenecek zaman bulamazlar. Büyük eğlencelerin tertip edildiği Pitirau kutlamalarında Kreşin kızları, en güzel yöresel kıyafetlerini giyer ve şarkılar söyleyerek geleneksel danslarını yaparlar. Bu danslar elele tutuşularak daire biçiminde yapılır ve özel “uyun ozatu” (oyun uğurlama diye adlandırılan) şarkılar söylenir. Dans yaptıkları yerlere de “uyun öste” adı verilir. Bu kutlamaları tamamladıktan sonra baharın bittiğini kabul ederler. Kreşinler Pitirau kutlamaları esnasında kırlara çıkarak sonraki mevsimlerde kullanmak üzere şifalı bitkiler toplarlar.⁵⁰⁵

3. Diğer Bazı Tören ve Gelenekleri

a. Tan Suwı / Sabah Suyu

Kem göz inancının kökeni çok eskiye dayanmaktadır. Antik Roma ve Helen medeniyetlerinde, Müslüman, Yahudi, Budist ve Hindu toplumlarında da görülen bu inanış özellikle yerli ve köylü toplumlarında yer etmiş ve günümüze kadar da varlığını sürdürmüştür.

Kreşinler’de, nazar inancının var olduğu ileri sürülmektedir. Dolayısıyla nazara karşı türlüönlemlerin alınabileceğine de inanılmaktadır. Nazara karşı kullanılan nesnelere biri de tan suyudur. Mesela Kreşinler, bir insana nazar değdiğini düşündükleri zaman, tan ağardığında ırmak ya da pınara gider ve onun suyundan getirirler. Suyu getiren kişinin dönüş yolunda hiç kimse ile konuşmaması gerekir.⁵⁰⁶ Böylece getirilen suda şifa bulunduğu ve kendisine nazar değen insanın bu suyu içtiğinde nazarın geçeceğine inanılır.⁵⁰⁷

b. Türelî Keşe

Çeşitli ruhlara ibadet eden kimseye Türelî Keşedenmektedir. Kreşinler her ne kadar Ortodoksluğu benimsemiş olsalar bile eski geleneksel inanışlarından tamamıyla vazgeçmemişlerdir. Mesela onlar, bazı insanların kötü ruhlarlailetişim kurabildiklerine ve böylece başka insanlara zarar verebileceklerine inanmaktadırlar. Kreşinler’e göre bu tür yetenekleresahip olan kimseler kötü ruhlarla bağlantı kurmaya yardım etmektedir. Bu

⁵⁰⁵ Bayazitova, *Kereşenner*, s. 159; Bayazitova, *Traditsionniye*, s. 147; Bayazitova, *Govori*, ss. 179-180; Yusipova, a.g.t., s. 115.

⁵⁰⁶ Tataristan’ın bazı yerlerinde Müslüman Tatarlarda bu töreni hala yapmaktadır.

⁵⁰⁷ Bayazitova, *Govori*, s. 177; Yusipova, a.g.t., ss. 116 – 117.

anlamda bazı hayvanları kurban ederek bu ruhlarla bağlantı kurmakta ve insanlara hastalık, bela gibi şeyleri gönderebilmektedirler.⁵⁰⁸

c. Kırau Kuu / İlkbahar Donlarının Kovulması

Soğuk havayı kovmak anlamına gelen “Kırau Kuu” töreni Kreşinler’in Hıristiyanlık öncesi inanç ve geleneklerinden getirdikleri bir uygulamadır. Geleneksel inançlarından kaynaklanan kutlamalarının çoğunluğu tabiatla ilgilidir. Kreşinler bu töreni bahar ayında icra etmektedirler. Bu törenin yapıldığı gün köydeki herkes eski lapti⁵⁰⁹ toplar. Köy sakinleri topladıkları bu pabuçları birbirlerine fırlataraktarlalarının ortasına kadar giderler. Daha sonra bu pabuçları tekrar bir alanda toplayıp yakarlar. Tören tamamlandıktan sonra herkes evine gider. Kreşinler bu şekilde soğukları uzaklaştırdıklarına inandıkları bu törene bazı yerlerde “peşteme kıwıu” ismini verirler.⁵¹⁰

d. Kurban

Kurbanın farklı bir uygulaması olarak “tavuk kurbanı”na da rastlanmıştır. Bu tören, bir yerleşim birimindeki bütün halkın belli bir tarihte bir araya gelmesiyle gerçekleştirilmiştir.⁵¹¹ Tören “*Bismillahirrahmanirrahim*” diyerek kesilen tavuklarla başlamış,⁵¹² daha sonra bu tavuklar kadınlar tarafından temizlenerek etlerinden çorba yapılmıştır. Bunun için nehrin yakınında ateşler yakılmış ve ateş üzerine üç kazan konulmuştur. Ayrıca beraberlerinde getirdikleri çok sayıda tavada omlet yapılmıştır. Yemekler güneşin batışına kadar hazırlanmıştır. Daha sonra kadınlar yere sofrayı örtülerini dörtgen biçiminde serip, onların üzerine muntazam olarak çorba taslarını ve omletlerini koymuşlardır. Bundan sonra güneye dönerek Tanrı'ya dua etmeye başlamışlar, bu sırada kadınlardan hiçbiri haç çıkarmadan, hepsi belini bükerek (rüküeder gibi) tazimde bulunmuşlar ve “*Ey Allah! Çakan aşlıklarga tyubya tuklaçing birsen!*”(Ey Tanrım! Ektiğimiz ekinlere bereket ver!) şeklinde yalvarmışlardır. Bu esnada bu törene katılmayan erkekler buraya yakın bir yerde davet edilmeyi beklemişlerdir. Erkekler davet edilip geldiklerinde onlar da aynı şekilde yüzlerini güneye dönerek, eğilerek, şapkalarını ve haç çıkarmadan Tanrı'ya dua etmişlerdir. Sonra hazırlanan yemekleri hep birlikte yemiş ve

⁵⁰⁸ Bayazitova, *Traditsionniye*, s. 151; Yusipova, a.g.t., s. 117.

⁵⁰⁹ Genellikle ıhlamur ağacın soymuğundan örülen bir tür köylü pabuçları.

⁵¹⁰ Bayazitova, *Govori*, s. 172; Yusipova, a.g.t., s. 118.

⁵¹¹ Genellikle bu tarih Temmuz ayı içinde yer almış, bu aydan önce ya da sonra da köy halkının belirlemesine göre tarih değişebilmiştir. (Arık, “Türk Kültürünün...”, s. 83).

⁵¹² Tavuğu olmayanlar ya da fakirler onun yerine 10 yumurta sunmuşlardır. (Arık, “Türk Kültürünün...”, s. 83).

böylece töreni tamamlamışlardır. Bu tören ilkbaharda yapılmıştır. Kreşin Tatarlar'ın kurbanlarını "bismillah" diyerek kesmesi, kadın ve erkeklerin haç çıkarmaması, onların yalnızca rükû şeklinde eğilmesi gibi uygulamalar da İslami motifler içermiştir.⁵¹³ Hatta bu törende dua sırasında güneye dönülmesi de İslam'ın bir etkisi ve izi olarak değerlendirilmiştir. Çünkü Kreşinler'in yaşadığı coğrafyada kible tam olarak güney tarafa düşmektedir.

Kreşinler'de "sıyr kurmanı" (sığır kurbanı) da mevcuttur. Bu kurban üç yılda bir icra edilmektedir. Kurbanlık hayvan zengin biri tarafından satın alınmakta, daha sonra ücret kurbanı katılan herkese taksim edilmektedir. Kurbanın beyaz olması ya da biraz kızıl veya kızıyla karışık olması gerekmektedir. Kurbanın üzerinde siyahlık bulunmamasına, gebe ve buzağılamamış olmasına azami dikkat gösterilmektedir. Aksi halde böyle bir hayvan kurban için uygun değildir. Bazen böyle bir kurbanı beyaz attan seçerler. Kreşinler'de kurban olarak koyun da kesilmektedir. Sığır kurbanında aranan özellikler koyunda da aranmaktadır. Bu kurban uygulamaları toplu olarak yapılmakta, bunların dışında fertlerin tek başlarına ya da ailece yaptıkları kurban uygulamalarına da rastlanmaktadır.⁵¹⁴

e. Saban Kormanı / Ekim Zamanında Kesilen Kurban

Saban kormanı adı verilen bu törende Kreşinler'in eski geleneksel inanç ve yaşayışlarından gelen bir törendir. Kreşinlertarlara ekin ekecekleri vakit, ürünün verimli olması için bu inanç gereği kurban sunmaktadırlar. Dolayısıyla, tarlanın sürülmesinden tohumun atılmasına kadar her aşamadaki davranışlarında birtakım kuralların dışına çıkmamaları gerekmektedir.

Kreşinler ürünün bol ve bereketli olması amacıyla ekim zamanında bir koyun kurban ederler. Sonra bu etle lapa pişirilir. Pişirilen lapa kurban kesme imkânı olmayan kişilere dağıtılır. Kurban kesmek istemeyen kimse ise yalnızca lapa pişirir ve yoksullara dağıtır. Dağıtılan bu lapaya Saban Botkası (Saban Lapası) ismi verilir.

Kreşinler ekinin bol olması için sadece kurban kesmekle yetinmez, aynı zamanda diğer hususlara da önem verirler. Mesela, tarlayı sürmekte kullanılacak atın ağır aksak çalışacağına inandıkları için, tarlaya ilk gidişinde atın önünden kimsenin geçmesine izin

⁵¹³ Arık, "Türk Kültürünün...", s. 82; Malov, *Zametka o religiozno – npravstvennom sostoyanii Kresenih Tatar*, Kazan, 1875, s. 21.

⁵¹⁴ Arık, "Türk Kültürünün...", s. 84; Malov, *Zametka o religiozno...*, ss. 22-25.

vermezler. Aynı zamanda ilk tohumları, pişmiş tavuk yumurtalarla karıştırarak toprağa atarlar. Böyle yaptıklarından dolayı ürünlerinin bol olacağına inanırlar.⁵¹⁵

f. Sabantuy / Pulluk Şenliği

Kreşinler, karlar eriyip de tarlaların yeşermeye başladığı bahar mevsiminde ekimışlerinin başlaması şerefine, “Sabantuy” (Pulluk Şenliği) şenliğidüzenlemektedirler. Müslüman Tatarlar’ın da kutladığı⁵¹⁶ bu bayram Kreşinler’in Hıristiyanlık öncesi geleneklerinden kaynaklanmaktadır. Fakat Kreşinler, Hıristiyanlığı benimsedikten sonra bu bayramı Paskalya bayramına yakın bir zamanda icra etmeye başlamışlardır. Bazı yerleşim yerlerinde ise Sabantuy adı, aslında farklı bir bayram olan “Sören” ya da “Şıylık” adını almıştır.

Sabantuy bayramı haftanın ilk günü kutlanmaktadır. Bayramdan önceki gün “Sören”(Sören, bu bayrama kadar yapılan bütün törenlerin ortak adıdır) töreni yapılmaktadır.⁵¹⁷ Akşamüstü köyün gençleri evden eve gezerek“Bister” (Büyük milli desenli havlu) ve boyalı yumurta (yumurtanın sayısı evdeki çocuk sayısı kadar olmalıdır) toplarlar. Tören bittikten sonra köyün genç erkek ve kızları kırsal bir alanda toplanıpateş yakarlar. Ateşin üzerinden atlayarak günahlardan temizlendiklerini düşünürler.⁵¹⁸

Ertesi gün öğle vaktinde topluca dua edilir. Dua ederken sessiz olunması şarttır. Önceden dua ederken istavroz yapılmadığı halde, Hıristiyanlık benimsendikten sonra yapılmaya başlanmıştır.⁵¹⁹ Fakat kendi dini inanışlarını devam ettiren yerleşimbirimlerinde bu merasim esnasında istavroz yapılmamaktadır.Kreşinler, çok önem verdikleri bu bayramı tarlalarda ya da ormanlık alanlarda kutlarlar. Kutlamalar bittikten sonra ziraî faaliyetlerine başlarlar.⁵²⁰

⁵¹⁵ Bayazitova, *Kereşenner*, s. 160-161; Maşanov, *a.g.e.*, s. 22; Yusipova, *a.g.t.*, s. 117.

⁵¹⁶ Sabantuy bayramı derin tarihi köklere sahiptir. Araştırmacılarının çoğu Sabantuy bayramını tarıma ve bahar ekimine bağlarlar. Devletşin’e göre bu bayramda tarım ve ekimle ilgili bir şey yoktur. Tam tersine bu bayramda göçebe hayattan kalan uzantılar mevcuttur. Örneğin, at yarışı vb. Bu yüzden belki eskiden “saban” kelimesi farklı bir anlamda kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Devletşin, *a.g.e.*, s. 83-84.

⁵¹⁷ Petrov İ.B., *Etnografiçeskoe soçinenie o sohranıvşihşya sueveriyah i religiozno – mifologiçeskih predstavleniyah kryaşen*, Fond N. V. Nikol’skogo, Leningrad 1921, s. 155.

⁵¹⁸ İshakov, *a.g.e.*, s. 96.

⁵¹⁹ Timofeev V. T., *Moe cospitanie (rasskaz starokretşennogo tatarına)*, Kazanskaya tsentral’naya kreşten-tatarskaya şkola, Kazan, 1887, s. 18-19.

⁵²⁰ Urazmanova, *a.g.e.*, s. 78; Yusipova, *a.g.t.*, s. 118.

g. Keley İtü / Dilek Tutma, Korman Uzdiru / Kurban Kesilmesi

Kreşinler'in eski geleneksel inanışlarından kaynaklanan bu kutlamaya Keley İtü (Dilek Tutma) adı verilir. Bu kutlamayı Hıristiyan olduktan sonra da sürdürmüşlerdir. Bu kutlama çerçevesinde, atalarının inandığı Gök Tengri'yeyalvarıp ondan dilek diler ve ona kurban sunarlar. Keley İtü kutlaması yaz mevsiminde ve genellikle de Haziran ayında yapılır.

Kreşinler Keley İtü'yü kutlamak için açık alanlara çıkarlar. Gök Çar'ın hayvanların ve insanların kaderiyle ilgilendiğine, sinirlendiğizaman ise onlara açlık ve hastalık göndereceğine inanırlar. Bu yüzden isteklerini yerine getirsün diye ona kurban sunarlar. "Kurban Uzdiru" adı verilen kurban kesme töreni sırasında köylüler dilek tutarlar. Kesilecek olan kurbanın rengi beyaz değildir. Butörende kesilmek üzere beyaz bir öküz ya da koyun seçilir. Daha sonra köyüne çıkarılır ve orada kurban Gök Çar'ı adına kesilir. Halkın fakir olduğu bazı yerlerde yukarıda bahsettiğimiz kurbanlıklar yerine beyaz bir tavuk veya balık dahi kurban olarak sunulabilir.⁵²¹

Kurban sunumu sırasında Kreşin papazlar ellerinde haçlarla açık alana çıkarlar. Sonra dua okur ve kurbanın üzerine kutsal su serperler. Eğer hayvan serpilene suyu silkerse kurban kesilir, silmezse kesilmez. Köyün büyükleri kestikleri kurbanın etiyle lapa pişirirler. Daha sonra lapayı dağıtır ve hasadın bereketli olması için Gök Çarı'na istekte bulunurlar. Yağmura bağlı isteklerinde ise önce lapayı pişirip yerler, daha sonra birbirlerinin üzerine su serperler.⁵²² Kurban kesmeden yapılan dilek tutma törenine yalnızca "Keley İtü" denilir. Kreşinler'in Mol'keevsk grubu bu töreni icra ederken Kır Keleve (Kır Duaları) okurlar.⁵²³

h. Jangır Botkası / Yağmur Duası

Türk toplumlarının çoğunda rastladığımız "Jangır Botkası" Kreşinler'de de mevcuttur. Kreşinler'de, uzun süre yağmur yağmadığında topluca yağmur duası yapılır. Daha sonra yakınında nehir⁵²⁴ ya da ırmak bulunan bir alanda büyük kazanda lapa pişirilir. Pişirilen lapa ile yoksullar doyurulur. Ayrıca nehirden ya da ırmaktan alınan su ile bütün köy

⁵²¹ Bayazitova, *Kereşenner*, s. 161.

⁵²² Benzer uygulama "Yangır Botkası" (Yağmur Lapası) Müslüman Tatarlarda da yapılmaktadır.

⁵²³ Müslüman Tatarlarda da benzer uygulamalara rastlanmaktadır. Onlar bu uygulamaya Teley İtü, Korban Uzdiru derler. Fakat Müslüman Tatarlar dileklerini Gök Çar'dan değil, Allah'tan isterler. (Bayazitova, *Traditsionniye*, s. 147; Bayazitova, *Govori*, s. 172; Maşanov, *a.g.e.*, ss. 22-24; Yusipova, *a.g.t.*, s. 219)

⁵²⁴ Kreşinlerde yağmur duası ile kurban kesmeler her zaman nehrin kıyısında yapılmıştır. (Devletşin, *a.g.e.*, s. 37).

halkının üzerine kırk bir kez su serpilir. Böyle yapıldığında kişilerin günahlardan temizleneceğine inanılır. Bazı yerleşim yerlerinde ise su kaynağına bir ot atılır. Bu ot atıldıktan sonra yağmurların yağacağı ümit edilir. Yağmurların dinmesini istediklerinde de bu ot sudan çıkarılır.⁵²⁵

Bazı Kreşin gruplarında bu tören “Çük”⁵²⁶ veya “Çük İtü” (Kır Duası) olarak bilinir ve değişik bir şekilde yapılır. Mesela Çük töreninin yapılacağı zaman erkekler çuba (bornoz benzeri o güne özgü bir kıyafet) giyer, kadınlar da başlarına bağladıkları örtüler yerine ak jaulik (beyaz renkli havlu) bağlarlar. Bu havlunun bağlamadıkları iki ucunu da sırtlarına atarlar. Bel kısımlarına da ayrı havlular bağlarlar. Bu uygulama yaşlı kadınların denetiminde yapılır. Çük İtü gününde-çalışanlar hariç- bütün köy halkı ırmağın kenarında toplanır; yaşlı kadınlar ırmak kenarında lapa pişirirler. Lapa on veya on beş kova su alabilen bir fiçıda pişirirler. Lapanın malzemesi önceden bütün köy halkından toplanır. Bu lapaya “Bolamık” ya da “Çük Botkası” denilir. Lapa pişirilirken özel dualar okunur. Piştikten sonra herkese ikram edilir. Yemek yendikten sonra herkes birbirinin üzerine su döker.⁵²⁷ Müslüman Tatarlar’dabenzet uygulamanın dışında “Yangır Namazı” (Yağmur Namazı) da kılınır.⁵²⁸

i. Tön Butkası / Gece Lapası

Kreşinler, iyi ruhların hayvanlarını ve evlerini korumalarını sağlamak amacıyla geceleyin lapa pişirirler. Pişirilen bu lapaya Tön Butkası (Gece Lapası) adı verilir. Lapanın pişmesinden sonra aile fertlerinin ambarında bir araya gelir ve dua eşliğinde lapanın bir kısmını yerler. Kalan kısmını ise toprağa gömerler. Lapayı gömdükleri yeri aile fertleri hariçinde hiç kimsenin bilmemesi gerekir.

Nagaybak Kreşinleri’nde bu törende değişik şekildedir yapılmaktadır. Mesela onlar, bu lapanın yapılacağı gün evlerine Hıristiyan Ruslar’ın ya da Müslüman Tatarlar’ın girmesine müsaade etmezler. Lapa pişinceye kadarevde hiç kimsenin ses çıkarmaması ve sakin olması gerekir. Lapa piştikten sonra farklı tabaklar konulur. İki kadın pak (temiz) elbiseler giyer. Sonra ellerine iki tabak lapa alır ve mumla evin bodrum katına inerler.

⁵²⁵ Bayazitova, *Traditsionnye*, s. 148; Yusipova, a.g.t., s. 119.

⁵²⁶ Çük kelimesi bazı Kreşin köylerinde, milli bayram veya toplanma anlamına gelmektedir. (Bayazitova, *Govori*, s. 171).

⁵²⁷ Bazı Kreşin köylerinde bu törene “Çub İteü”, “Çüpke Kıyu”, “Çülmeçteki”, “Çurmeçlekey”, “Süs botkası”, “Jangır Botkası”, “Kır Kelewe”, “Juk Aşı” veya “Çüp Botkası” gibi isimler verilmektedir.

⁵²⁸ Bayazitova, *Govori*, s. 171; Yusipova, a.g.t., s. 120.

Bodrumdayaşıadığını düşündükleri evin ruhuna eğilerek selam verirler. Kadınlar bu ruhtan kendileri için tanrıya dua etmesini isterler. Aynı zamandabütün seneboyunca gelebilecek felaketlerden kendilerini korumasını isterler. Aynıgünün gecesinde ise lapayıhazırlayan kadın yanına lapanın bir kısmını ve bir mayasız ekmekalır ve ırmağın veya nehrin kenarına iner. Sonra kadın pideyi ve lapayı suyun üzerine koyar.Bunu yaparken su ruhlarından ailesini tümsene boyunca korumasını ister. Bunu yaptıktan sonra daahıra gider. Lapanın kalan kısmınıatın yemliğine koyar ve at ruhundan da onun bütün yıl atlara iyi bakmasını talep eder.⁵²⁹

j. Kızlar Köne / Kızlar Günü

Sonbaharda tarım işleri tamamlandıktan sonra Kreşin Kızları gün yaparlar. Bu güne “Kızlar Köne” (Kızlar Günü) denilir.Bu gün farklı yerleşim yerlerinde farklı dönemlerde kutlanır. Ergenlik yaşına gelen her genç kız bir gün önceden evinde yemek yapar ve masayı hazırlar. Sonra bu kızlar bir yerde toplanır, sonra şarkı eşliğinde birbirlerinin evlerini ziyaret ederler. Bazı Kreşin gruplarında bu kutlamaya “Çepçine” ya da “Çepiçe” denilir. Edindiğimiz bilgilere göre bu gibibayramları eski zamanlarda Mari halkları da kutlamıştır.⁵³⁰

k. Buzağı İle İlgili İnanış

Kreşinler’de ziraat ve hayvancılıkla bağlantılı inanç ve uygulamaların çok önemli bir yeri vardır. Bu onların genellikle kırsal kesimde yaşamaları ve geçimlerini tarım veya hayvancılıkla sağlamalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla birer ekonomik kaynak olarak görülen hayvanlara, bilhassa büyük baş hayvanlara ayrı bir önem atfedilmektedir. Bu yüzden bir inek buzağıladığında buzağının doğduğu yere demir para konulur. Yeni doğan buzağı daha sonra eve getirilir ve “soba gibi sağlam ol” denilerek sobaya dokundurulur. Bu sözler söylendikten sonra hiç konuşulmaz. Konuşulup farklı şeyler söylenirse yetiştiginde buzağının kötü tabiatlı ve agresif bir hayvan olacağına inanılır.⁵³¹

l. Öme / Çalışma Yardımı

Daha çok Müslüman Tatarlar’ın yaptığı bu törene Öme denilir. Fakat bu uygulamada hiçbir dini motif yoktur. Diğer taraftan Kreşinler, çalışma ve yardımla bağlantılı olan

⁵²⁹ Bayazitova, *Govori*, s. 169; Yusipova, a.g.t., s. 121.

⁵³⁰ Bayazitova, *Traditsionniye*, s. 153; Yusipova, a.g.t., s. 121.

⁵³¹ Bayazitova, *Traditsionniye*, s. 153; Yusipova, a.g.t., s. 121.

uygulama ve geleneklerini önce toplucayaparlar. Müslüman Tatarlar gibi Kreşinler de günümüzde de hala ihtiyacı olan kimseye:

1. Konut yapımında (Öy ömesi)
2. Ekin toplamada
3. Kazların kesilmesinde (Kaz ömesi)
4. Dokuma işlerinde (Süs ömesi) vb. gibi faaliyetlerde karşılık beklemeden topluca yardım ederler.

Yardım edilecek günü önceden belirlerler. Sonra köylüler, ilk başta akrabalarını ve köyün genç erkeklerini toplarlar. Yardıma ihtiyacı olan ailenin neyi eksikse onu yaparlar. Mesela konut, hamam vb. dikerler. O aile ise onlara yalnızca yemek ikram eder.⁵³²

F. KREŞİNLERİN HİRİSTİYANLIK ANLAYIŞI VE İSLAM'IN BAZI ETKİ VE İZLERİ

Kreşinler'in dini inanışlarının genel olarak "tarih aşan" bir özelliğivardır. Bu yüzden Kreşin Tatarlar'ın eski kültürlerinden gelen bazı inanış ve uygulamalarını görebilmekteyiz. Bu inanışlar, Kreşinler'in Hıristiyanlık anlayışları ve Hıristiyanlığa bağlılık dereceleri hakkında da önemli fikirler vermektedir.

Hıristiyanlıkta inanç konusundaki bilgi ve bilinç düzeyleri düşük olan Kreşinler'in, kilise ayinlerine karşı tutumları Hıristiyanları heyecanlandıran etkininaynısını göstermemiştir. Nitekim onlar çoğu zaman en önemli kilise ayinlerine karşı bile ilgisiz kalmışlardır. Çok nadir olarak ve zaruret durumunda kilise ayinlerine katılan Kreşinler günah itirafı ve ekmek-şarap ayini için kilisede yalnızca evlilik ve ölüm söz konusu olduğunda bulunmuşlardır. Çoğu zaman bu inanışlardan da habersiz kalmışlardır. Evlilik öncesinde bu ayinlere katılmalarının sebebi ise bazı papazların onlar için kilisede düğün merasimi yapmak istemeyişidir. Onların en gayretli olanları dahi sabah yataklarından kalktıklarında, evden işe çıktıklarında ve akşam eve döndüklerinde dua etmemiştir. Herhangi bir işe başlamadan önce veya iş sonrasında Tanrı'nın adını andıkları da duyulmamıştır.⁵³³

⁵³² Bayazitova, *Kereşenner*, s. 167; ayrıca bkz. Bayazitova, *Traditsionniye*, s. 148-149; Yusipova, a.g.t., s. 122.

⁵³³ Arık, "Türk Kültürünün...", s. 81; Ayrıntılı bilgi için bkz. Malov, *Zametka o religiozno...*, ss. 6, 7, 9.

Kreşinler kilise kutlamalarına ve bayramlara karşı da ilgisiz kalmışlardır. Hatta onlar topluca yapılan ayinveya törenlere katıldıklarında duaya katılmaz, haç çıkarmaz, kilise kurallarına riayet etmez ve genellikle kendi aralarında konuşmayı tercih ederler. Hıristiyanlıkta belli zamanlarda perhiz şeklinde tutulan orucu da tutmazlar.⁵³⁴

Kreşinler'in Hıristiyanlık anlayışları ve bu dinin inanç, öğretisi ve uygulamalarına karşı duyarsızlıkları onların İslam'la olan ilişkilerini koparamamış olmalarıyla açıklanmaktadır. Kaynaklar, genellikle Kreşinler'in yalnızca dış görünüşleriyle Hıristiyan olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Çünkü onların yaşamından İslam'a özgü özellikler tam olarak çıkarılamamıştır. Nitekim istisnasız bütün Kreşinler'in iç dünyasında büyük oranda İslam'a ait bilgi ve anlayış yer almıştır. Onlar çoğu zaman herhangi bir dini anlayıştan söz ettiklerinde Hıristiyan görünümü altında İslam öğretilerinden söz etmişlerdir. Bu yüzden Kreşinler'in önceki dini bilgi ve anlayışları Hıristiyanlıkla karışmıştır.⁵³⁵

Kreşinler arasındaki inanışların ve rivayetlerin birçoğu da İslam kökenlidir. Kreşin Tatarlar arasında Hz. Muhammed'in Tanrı'nın Peygamberi olduğu inancı güçlü biçimde hissedilmiştir. Hıristiyanlığa sıkı biçimde bağlı olanlar da Hz. Muhammed'in bir aziz olduğuna inanmıştır. Hz. Muhammed'le ilgili bazı inanışlara onlar arasında da yaygın olarak rastlanmıştır. Mesela böyle bir inanışa göre Hz. Muhammed yiyeceklerle ilgili helal ve haramları belirleyeceği zaman şeytan bu uygulamaya zarar vermek isteyerek Hz. Muhammed'e, insan kanını helal kılmasını sağlamak için bir sivrisinek göndermiştir. Sivrisinek Hz. Muhammed'in kulağına yaklaşmış ve şeytan ona vesvese verdimen istemiştir. Bu arada Tanrı Cebrail adlı meleği göndermiş, Cebrail de kanatlarıyla sivrisineği oracıkta öldürmüştür. Böylece insanlık, insan kanının kullanılmasına izin verilmesinden kurtarılmıştır. Güya böyle bir inanç, onların Hz. Muhammed'e sempati duymasına yol açmıştır.⁵³⁶

Kreşin Tatarlar arasında, ölen birinin mezara konulmasından hemen sonra iki sorgu meleğinin gelerek ölüye dini hakkında sorular soracağına, sonra bu meleklerin inançlılara

⁵³⁴ Arık, "Türk Kültürünün...", s. 82; Malov, *Zametka o religiozno...*, ss. 11-13.

⁵³⁵ Arık, "Türk Kültürünün...", s. 82; Malov, *Zametka o religiozno...*, s. 14.

⁵³⁶ Arık, "Türk Kültürünün...", s. 82; Malov, *Zametka o religiozno...*, s. 16.

cenneti göstereceğine, inançsızların ise kabir azabına maruz bırakılacağına dair Müslümanlar arasında yaygın olan inanışa benzer inançlara da rastlanmıştır.⁵³⁷

Yine Kreşinler, Hz. Âdem'in 70 çocuğunun olduğuna ve her birinden ayrı bir lisanın ortaya çıktığına inanmaktadırlar. Bölgedeki diğer Hıristiyanlar arasında rastlanmayan bu inanışın da İslam menşeli olabileceği belirtilmektedir. Kreşinler arasında "iblis", "kâfir" gibi hakaret ve küfür sözleri de yaygın olarak kullanılmıştır.⁵³⁸

İslam'ın etkisi sadece Kreşinler'in rivayet ve inanışlarında değil, onların günlük yaşamında da görülmüştür. Müslümanlar arasında yaygın olan sözlerin Kreşinler tarafından da kullanılması dikkat çekmiştir. Ayrıca Kreşin kadınlar her zaman ve her yerde bu tür sözleri tekrarlamışlardır. Mesela herhangi bir işe başlayacaklarında "bismillah", herhangi bir işi bitirdiklerinde ise "elhamdülillah" veya "Allah'a şükür" sözlerini kullanmışlardır. Bu tür sözlerin dışında onlar arasında Müslüman Tatarlar'a özgü birçok uygulama ve adet de muhafaza edilmiştir. Bunların en başında "kurban" uygulaması gelmiştir. Hıristiyanlıkta icra edilen bir ibadet olmamasına rağmen kurban, bütün Kreşin yerleşim birimlerinde onların vazgeçemediği bir ritüel olmuştur.⁵³⁹ Kreşin Tatarlar'da çeşitli hayvanlardan kanlı kurban uygulamasının icra edildiği tespit edilmiştir. Büyük ve küçükbaş hayvanlardan sunulan kurban ferdi, ailevi ya da toplu olarak icra edilmiştir.⁵⁴⁰

Her ne kadar Kreşinler'in XVI. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlığa sağlam bir şekilde bağlanmaları, bu dinin öğretilerini öğrenmeleri, kavramaları ve yaşamlarına aktarmaları beklenmişse de bunda başarılı olunamamıştır. Çünkü Kreşinler'in yaşamında karşılaşılan İslam'a ait inanış, uygulama ve törenlerin Hıristiyanlığa ait olanlardan daha fazla olduğu gözlenmiştir. Hıristiyanlığın ne öğretisinin ne de törenlerinin uygulandığı görülmektedir. Kreşinler arasında Halk arasında dolaşan rivayetlerin daha çok İslami nitelikler taşıması da Kreşinler arasında Hıristiyanlığın içselleştirilemediğinin bir ifadesidir. Hatta halk arasında dolaşan rivayetler bile Hıristiyanlığa ait özelliklerden çok İslamî nitelikler taşımıştır. Onlara Hıristiyanlığın temel öğretileri ve uygulamaları sorulduğunda alınan cevap: "bunu biz nereden bilelim?", ya da "şimdiye kadar böyle bir şey duymadık" şeklinde

⁵³⁷ Arık, "Türk Kültürünün...", s. 82; Malov, *Zametka o religiozno...*, s. 16.

⁵³⁸ Arık, "Türk Kültürünün...", s. 83; Malov, *Zametka o religiozno...*, s. 17.

⁵³⁹ Arık, "Türk Kültürünün...", s. 82; Malov, *Zametka o religiozno...*, s. 20.

⁵⁴⁰ Arık, "Türk Kültürünün...", s. 82; Malov, *Zametka o religiozno...*, ss. 22-25.

olmuştur.⁵⁴¹Dolayısıyla onlar sadece ismen Hıristiyan olmuşlar veya Hıristiyanlık anlayışları sözde ve yüzeysel düzeyde kalmıştır. Hatta kilise görevlilerinin verdiği bilgilere göre onlar bunun farkında da olmamışlardır. İslam kökenli bütün bu inanışlar Kreşinler'i her zaman İslam ve Müslümanların tesirine açık hale getirmiş; onların İslam'a yakınlaşmasına katkı sağlamış; bu ve benzeri sebeplerden dolayı Kreşin Tatarları öteden beri İslam'a dönmeye eğilimli olmuşlardır.⁵⁴²

1. Kreşin Tatarlarının İslam'a Dönüş Hareketi

Kazan'ın Ruslar tarafından işgalinin ardından kurulan piskoposlukta bölge halkını Hıristiyanlaştırmakla görevlendirilen ilk piskopos Guriy'nin ölümünden sonra, vaftiz edilmiş olan gayri Rus unsurlarla birlikte Kreşin Tatarları arasında İslam'a dönüş ciddi bir sorun haline gelmiştir. Dönemin Metropoliti Germogen, Çar Feodor İvanoviç'e yazdığı bir mektupta vaftiz edilmiş Tatarlar'dan bazılarının önceki inanışlarına tamamen döndüklerinden ve diğerlerinin de sadece ismen Hıristiyan olduklarından yakınmıştır.

Hıristiyanlaştırma yönünde katı bir şekilde uygulanan cezalandırıcı ve uzlaştırıcı tedbirler din değiştiren Tatarlar'ın sayısını artırma yönünde bir fayda sağlamamıştır. Tam tersine Tatarlar'ın hoşnutsuzluğunu artırmış ve onları isyana sevk etmiştir. Tatarlar'ın 1669 ve 1670'deki Stefan Razin isyanına katılmaları bunu ispatlamaktadır.

Hıristiyanlığın Tatarlar üzerindeki etkisi belli bir süre yüzeysel düzeyde kalmıştır. Nitekim Kazan Metropoliti Silvester 1729 yılında hükümete sunduğu raporda bu konu hakkında şu bilgilere yer vermiştir: "Ataları 170 yıl önce vaftiz olmayı kabul etmiş olan Kreşin Tatarları'nın yaşamında Hıristiyanlığa özgü bir yaşam tarzına rastlanmamaktadır. Onlar ne ibadete katılıyor ne Rusça konuşuyor ne kiliseyi ziyaret ediyorlar, aksine kendi Tatar âdetlerini koruyorlar, Tatar mezarlıklarına defnediliyorlar ve çocuklarını da vaftiz ettirmiyorlar."⁵⁴³

Bu dönemde Kreşinler'in büyük çoğunluğu korku vebaskıyla vaftiz oldukları için ilk fırsatta kitle halinde tekrar İslam'a dönmüşlerdir. Özellikle XIX. yüzyılda Müslüman mahallelerinin yeniden örgütlenmesi ve İslam literatürünün çoğalarak yaygınlaşması Kreşinler arasında İslam'a geri dönüş hareketini hızlandırmıştır. Bu yüzden Müslüman

⁵⁴¹ Arık, "Türk Kültürünün...", s. 84; Malov, *Zametka o religiozno...*, s. 6.

⁵⁴² Arık, "Türk Kültürünün...", s. 84.

⁵⁴³ Yu. G. Muhammetşin, *Tatarı-Kryaşeni*, Nauka, Moskova, 1977, s. 17.

kesim Kreşin kardeşlerini İslam'a geri döndürmek için harekete geçmiştir. Özellikle Müslüman din görevlilerinin bu hareketi XIX. yüzyılın başlarında artmış ve etkili olmuştur. Geçmişte zorla vaftiz edilmiş olan Tatarlar'ın İslam'a dönme hareketi XIX. yüzyıl boyunca ısrarla devam etmiştir.⁵⁴⁴

Kazanlı Müslüman Tatarlar XX. yüzyılın ilk on yılının sonlarında bir "İslamî Tebliğ Heyeti" örgütlenmişlerdir. Bu heyet özellikle Çuvaşlar'ın ve Kreşin Tatarları'nın çocuklarının Müslüman medreselerinde okumalarını sağlamıştır. Rus hükümeti, Kreşinler'i Hıristiyanlıkta tutmak için 1908 yılında ilkönce Nijni Novgorod'da, daha sonra Kazan'da Müslüman din görevlilerine Kreşinler'i etkilememeleri yönünde bir genelge yayımlamıştır. 1910 yılında İçişleri Bakanlığı Kont A.P. İgnatiyev'in başkanlığında, İdil bölgesindeki Tatar Müslüman etkisini önleyecek tedbirleri planlamak amacıyla özel bir konferans tertip etmiştir. Bu konferans Müslüman Dinî İdaresi'ni, Tatar kökenli olmayan diğer gayri Rus unsurların Tatarlaşmasına katkıda bulunan yapay bir İslam merkezi olarak nitelendirerek dinî idarenin gücünün kısıtlanmasını önermiş ve daha sonra bakanlık bu yönde kararlar almıştır. İslamlaşma hareketine karşı bir tedbir olarak, yeniden İslam'a dönmek isteyenler için nasihatte bulunmak amacıyla çeşitli bölgelere papazlar gönderilmiştir. Kazan Piskoposu da valilere başvurarak, nasihatçi papazlara devlet memurları tarafından yardım edilmesini istemiştir. Kreşinler, papazların ve devlet memurlarının hapse atma, işkence ve Sibiryaya sürgün etme gibi katı uygulamalarına karşı şiddetle karşılık vermiş ve ağır sıkıntılara katlanmışlardır. Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine karşılık veren Kreşinler'in bir kısmı, XX. yüzyıla eskisi gibi dıştan Ortodoks içten Müslüman olarak girmiştir. Bu kesimden bazıları 1905-1906 yıllarında oluşan ve kısa süren hürriyet ortamında İslam'a dönebilmiştir. Genel bilgilere göre 1917'den sonra İslam'a geri dönmek isteyip de dönemeyen Kreşin artık kalmamıştır. Kalan kesim ise İslam'dan çok uzaklaşmış kimselerden ya da "geleneksel inanışlarını sürdüren" (animist, şamanist) ve vaftiz olan eski Kreşinler'den ibarettir.⁵⁴⁵

⁵⁴⁴ Arık, "Türk Kültürünün...", s. 79.

⁵⁴⁵ Arık, "Türk Kültürünün...", s. 80.

EK 1

Kazan şehrindeki Eski Tatar Bistesi'inde (Mahallesi) Tikhvin (Kazan'daki tek Kreşin Kilisesidir) Kilisesi vardır. Bu kilisenin papazı ve Kreşinler'in önde gelen dini lideri Pavel Pavlov'dur. Pavel Pavlov dört kız ve dört erkek çocuk babasıdır. Kreşinler Pavel Pavlov'a kendi dillerinde "*Paval Ati*"(Pavel Baba) demektedirler. Kiliseye ilk gidişimde Pavel Pavlov'un kızlarından biri ile tanıştım. Kendisi kilise içinde bulunan kitap lavka'sında (kilise içinde mum, kitap vb. eşyalar satılan yer) çalışıyordu. Ona Pavel Pavlov'u sordum. Şehir dışında olduğunu öğrenince, "*sizinle konuşabilir miyim?*" dedim. Olumlu cevap alınca bazı sorular sormaya başladım. İlk sorum Kreşinler'in kimliği hakkında idi. Ancak, kızın kendi milleti hakkında hiçbir bilgisinin olmaması beni çok şaşırttı. Bunun üzerine bana, "babamla konuşsanız daha güzel olur" dedi. Ben de babasının numarasını alıp kiliseden ayrıldım. İkinci gidişimde Pavel Ati görev başında, ayin yapıyordu. İçeri girdim ve ayinin bitmesini bekledim. Ayin tamamlandıktan sonra Pavel Ati ile aşağıdaki röportajı gerçekleştirdim:

A.Sharafullina: *Sayın Pavel Ati eğitiminiz hakkında kısaca bilgi verebilir misiniz?*

Pavel Pavlov: *Ben Moskova'da Duhovnyy Semineri'nde ve Duhovnyy Akademi'de eğitim aldım*

A.Sharafullina: *Kreşinler kimlerdir?*

Pavel Pavlov: *Sovyetler döneminde, 1926 senesine kadar Kreşinler ayrı millet olarak sayılmıştır. Bu düşüncede genetik hafızadan silinmemiştir. Bu fikride zorla silip atmaz. Kreşin ve Tatarlar aynı millet dedi diye kabullenmez de. Örneğin, ben kendimden biliyorum. Bizim evde babam Kreşin, annem Kreşin olduktan sonra çocuk da Kreşin oluyordur bence. Bu yüzden biz kendimizi Tatarlar'dan ayrı bir millet olarak kabul ediyoruz. Aynı zamanda Ortodoks Hıristiyan bir halkız. Tataristan'ın yerli halkıyız. Resmi rakamlara göre sayımız 25 bin civarında. Fakat gerçek sayımız milyonu aştı. Kazan şehri dışında da birçok yerde Kreşin yaşamaktadır. Zay, Pitraç, Çallı, Elabuga, Kozmoyevski rayonlarında (yerleşim birimi), Balık bistesinde, Çuvaş, Mari, Udmurt, Mordvin Cumhuriyetlerinde de az ya da çok Kreşinler vardır. Oralarda onların kendi köyleri var. Örneğin, Tataristan'da 198 Kreşin köyü var. Ancak bu köylerin çok azında kilise var.*

A.Sharafullina: *Peki Kilise cemaati hakkında bilgi verebilir misiniz?*

Pavel Pavlov: *Gençler genelde büyük bayramlarda (Ulu Kön – Büyük Gün; Rojdestvo – Yeni Yıl; Pasha - Paskalya) gelirler. Onlar sadece o gün gelinmeli diye bilirler. Senede bir kez gelirsene yeterli diye düşünürler. Başka günleri dine çok düşkün olanlar gelir sadece. Devam edenlerin sayısı her zaman aynı olmuyor. Genellikle her zaman 10, 20, 30 kişi oluyor. Ama biz buna üzülmiyoruz, çünkü her yerde aynı durum mevcuttur.*

A.Sarafullina: *Günümüzde Kreşinler hakkında yazan Kreşin âlimler var mı?*

Pavel Pavlov: *Evet, var. Arkadiy Fokin mesela. O bizim hakkımızda yazıyor. Fakat Rus dilinde yazıyor. Bizim problemleri ortaya koyan birkaç âlim daha vardır.*

A.Sharafullina: *Kreşin dili ne durumda? Kreşin aileleri ev içinde hangi dilde konuşuyor?*

Pavel Pavlov: *Ailelerde ve cemaat içinde biz Kreşin dilini konuşuyoruz. Günümüzde Kreşin dili – Kilise dilidir.*

A.Sharafullina: *Tataristan'da ya da Rusya'da Kreşin okulları mevcut mudur?*

Pavel Pavlov: *Hiçbir yerde Kreşin okulları yoktur.*

A.Sharafullina: *Peki, okullar ya da kurslar açmayı düşünmüyor musunuz?*

Pavel Pavlov: *Biz kendi cemaatimiz içinde okul açtık. Biz ona Kreşin şkolası (okulu) diyoruz. Orda din ve dil öğretiyoruz. Ancak sadece kendi aramızda yapıyoruz.*

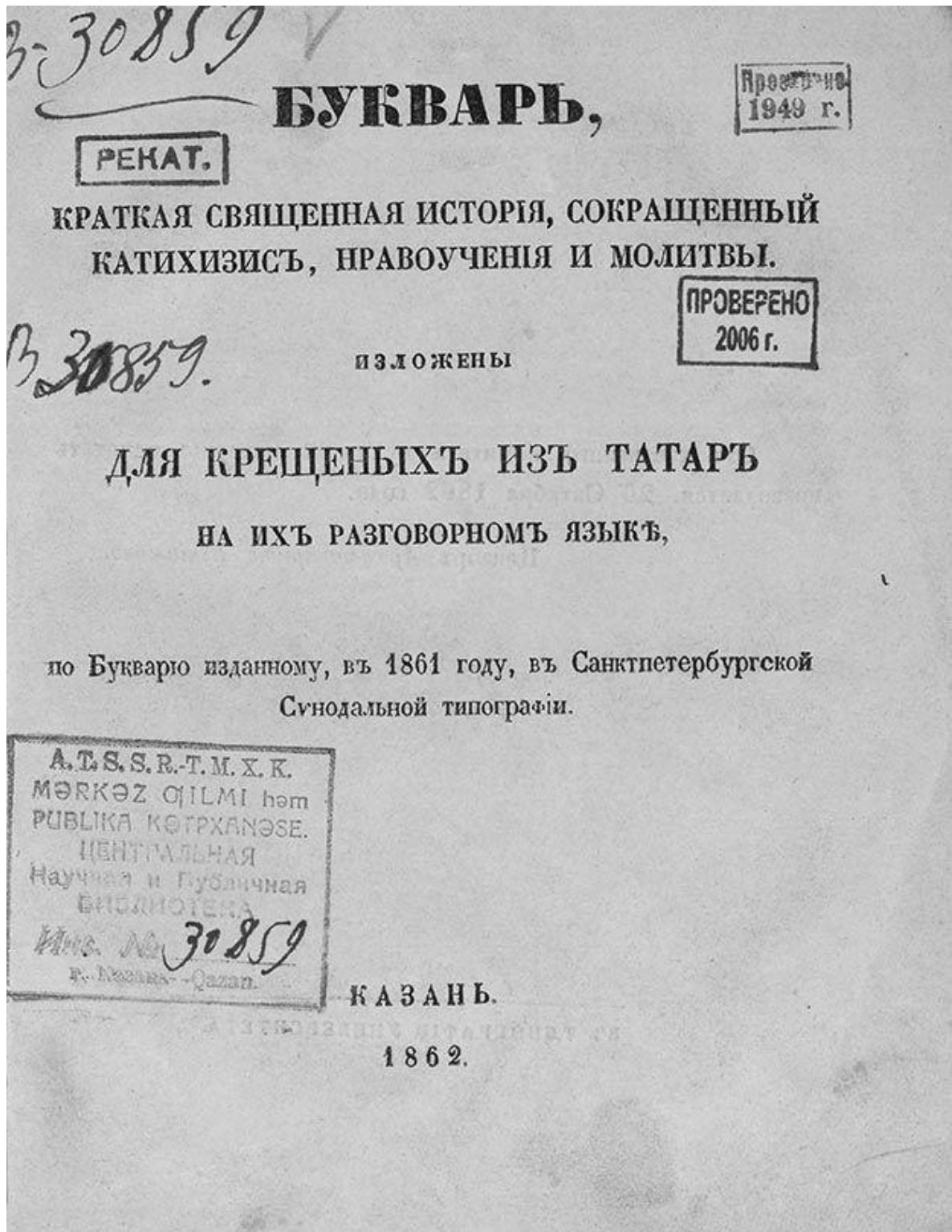
A.Sharafullina: *Kreşin adetlerini yaşatan köyler hala var mıdır?*

Pavel Pavlov: *Var tabii ki. Fakat Kreşinler dağınık günümüzde. Mamadış ilçesinde Çiya başı köyü; Balık Bistesi İvanay, Tuplaç köyü vardır.*

A.Sharafullina: *Kreşinlerin İslam'la irtibatı var mıdır? Kreşinler arasında hali hazırda İslam dinine girenler oluyor mu?⁵⁴⁶*

Pavel Pavlov: *Bu konuda bir bilgi yok, ben bu konuda bir şey bilmiyorum.*

⁵⁴⁶ Benim Kreşin dininden, yani Ortodoksluktan İslam'a geçen pek çok arkadaşım vardır. Bu demek oluyor ki günümüzde halen "İslam'a dönüş" devam etmektedir.

Kreşin Tatarları için Bukvar Kazan 1862.

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR

AÇIKGÖZ Halil–AHMETYANOV Rifkat–GANIYEV Fuat, Tatarca-Türkçe Sözlük, Kazan-Moskova, İnsan Yayınları, 1997.

AL'MEYEVA N. Yu., Kalendarniye Peniya Tatar- Kryaşen i Ego Rol v Etnokul'turoloğışeskih Rekonstruksiyah", Yazıki, Duhovnaya Kul'tura i İstoriya Türkov: Traditsii i Sovremennost', Akademiya Nauk Tatarstana, Otdeleniye Gumanitarnih Nauk yayınları, T 2, Kazan, 1992.

ALİSHEV S. H, İstoricheskiye sud'by narodov Srednego Povolzh'ya XVI – nachalo XIX v., Nauka, Moskva, 1990.

ARIK Durmuş, Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar), Aziz Adanç Yayınları, Ankara, 2005.

AVNİ Yüksel H., Türk Folklorunda Sayılar, Milli Folklor, Ankara, 1981.

BAYAZİTOVA Flera Saidovna, Govori Tatar-Kryaşen V Sravnitel'nom Osvetşenii, Akademiya Nauk SSSR Kazanskiy Filial İnstitut Yazıka, Literaturı İ İstorii im. G. İbragimova, "Nauka" yayınları, Moskva, 1986.

BAYAZİTOVA Flera Saidovna, Traditsionniye Obryadii narodniye Verovaniya Mol'keyevskih Kryaşen na Fone Dialektnogo Yazıka, Mol'keevskiye Kryaşeni, red. D. M. İshakov, Akademiya Nauk Tatarstana İnstitut Yazıka, Literaturı İ İstorii im. G. İbragimova yayınları, Kazan, 1993.

BEYDİLİ Celal Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, (Çev. Eren Ercan) Yurt Yayınevi, Ankara, 2004.

ÇETİN Osman, Türk-İslam Devletleri Tarihi, Düşünce Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2012.

DAVLETŞİN Gamirzan, Türk Tatar Kültür Tarihi, (çev. Albina Tuzlu), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.

- DENİSOV Petr Vladimirovich, Religioznie verovaniya Çuvaş, Çuvashskoe gosudarstvennoe izdatel'stvo, Çeboksarı, 1959.
- DEVLET Nadir, "İdil-Ural Ekspedisyonu: Tatarlar -Başkurtlar -Çuvaşlar", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü yayınları, Ankara, 1997.
- DEVLETŞİN Tamurbek, Sovyet Tataristan'ı, (çev. Mehmet Emircan), Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 1981.
- EFİMOV Petr Vasil'eviç, Uzgan jullar, Logos İzdatelskiy Dom, Kazan, 2013.
- ELİADE Mircea, Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi), (çev. Mustafa Ünal), Serhat Kitabevi, Konya, 2005.
- FAHREDDİNOV Riza Nesil Irugıbiz ve Kısaça Tarihıbiz, (hazırlayan Enver Heyri) Ruhi Marifet Akademisi, Kazan, 2008.
- FAYZRAHMANOV L.G., Nekotoriye Aspektı Nasıl'stvennoy Hristianizatsii Tatar vo Vtoroy Polovine XVI-XVII v., İslamo-Hristianskoye Pogranıç'e: İtogi İPerespektivı İzuçeniya, Kazan, 1994.
- GERMOGEN, Jizn' pervogo arhiepiskopa goroda Kazani Guriya, Pravoslavniy Sobesednik, Kazan, 1868.
- GLUHOV Maksim, Tatarika: Ensiklopediya, Vatan İzdatel'stvo, Kazan, 1997.
- GORDEEV A.A., İstoriya Kazakov, Chast' Pervaya, Moskova, 1992.
- GÖKALP Ziya, Türk Töresi, Akın Yayınları, İstanbul, 1963.
- GRİGOR'YEV A. N., Hristianizatsiya Nerusskih Narodnostey, Kak Odin İz Metodov Natsional'no- Kolonial'noy Politiki Tsarizma v Tatarii, Moskva, 1959.
- GÜNAY Türkeş Umay Türklerin Tarihi-Geçmişten Geleceğe, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- GÜNDÜZ Şinasi, Din ve İnanç Sözlüğü, Vadi yayınları, Ankara, 1998.
- GÜNDÜZ Şinasi, Misyonerlik, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006.

- GÜNGÖR Harun, Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.
- GÜNGÖR Harun, Türk Bodun Bilimi Araştırmaları, Kum Saati Yayınları, Kayseri, 1998.
- GÜRÜN Kamuran, Türkler ve Türk Devletler Tarihi, Bilge Yayınları, İstanbul, 1984.
- HACI Ötemiş, Çengiz-Name, (Hazırlayan: İlyas Kamalov), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- HALİKOV Aydar, Kniga Peçali ili Zapiski Aborigena, Moksklas yayınları, Vil'nüs, 1991.
- HALİKOV A. X., Mongolı, Tatarı, Zolotaya Orda i Bulgariya, İzdatelstvo "Fen", Kazan 1994.
- HUDYAKOV Mihail, Ocherki Po İstorii Kazanskogo Hanstva, Reprintnoye Vosproizvedeniye, Gosudarstvennoe İzdatel'stvo yayınları, Kazan, 1990.
- İBN FAZLAN, Seyahatname, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, 1995.
- İSKHAKOV R. R., Semeyne Otnosheniya i Semeynoye Pravo Kryashen (kreshchonykh tatar) Volgo-Ural'skogo Regiona v XIX-nachale XX v., Uçenie Zapiski Kazanskogo Universiteta, Gumanitarnie Nauki, T 157, Kn 3; Kazan, 2015.
- İL'MİNSKİY N., İzbrannie mesta iz pedagogičeskili soçineniy, İzadnie popeçiteley pokoynogo, Kazan, 1892.
- İL'MİNSKİY N.İ., Eşe škola dilya pervonaçal'nago obuçeniya detey kreşçenih Tatar, Kazanskaya Tsentral'naya Kreşçeno-Tatarskaya Şkola, Kazan, 1887.
- İL'MİNSKİY N.İ., Ob obrazovanii inorodtsev posredstvom knig perevedennih na ih rodnoy yazıka Kazanskaya kreşçenotatarskaya škola, materiyalı dilya istorii Hıristiyanskogo prosveşeniya kreşçenih Tatar, Kazan, 1887.
- İSHAKİ Ayaz, İdil Ural Devleti, (Çev. Bayram Kodaman), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

- İSHAKOV D. M., Mol'keevskiye Kryaşeni: Problema Formirovaniya i Demografiçeskoye Razvitiye v XVIII-naçale XX vv., Mol'keevskiye Kryaşeni, Akademiya Nauk Tatarstana İnstitut yazıka, literaturii İstorii im. G. İbragimova yayınları, Kazan, 1993.
- İSHAKOV D. M.–İZMAYLOV İ. L., Etnopoliticheskaya istoriya Tatar v VI – pervoy chetverti XV v., İnstitut İstorii Akademii Nauk Tatarstana, Kazan, 2000.
- İSHAKOV Radik, Oçerki İstorii tradisionnoy kulturu i religioznosti Tatar-Kryaşen (XIX-naç. XX vv.), İstitut İstorii im. Ş.Mardjani Akademii Nauk RT, Kazan, 2014.
- İSKHAKOV D. M., Mol'keevskiye Kryaşeni: Problema Formirovaniya i Demografiçeskoye Razvitiye v XVIII-naçale XX vv., Mol'keevskiye Kryaşeni, Akademiya Nauk Tatarstana İnstitut yazıka, literaturii İstorii im. G. İbragimova yayınları, Kazan, 1993.
- İSKHAKOV R.R., Missionerstvo i musul'mane Volgo-Kam'ya (poslednyaya tret' XVIII – nachalo XX v.), Tatarskoye knizhnoye izdatelstvo, Kazan, 2011.
- İSLAYEV F. G., “Çukındıru Kontorası”, Tatarstan (tatarca), S.III, Kazan, 1997, s. 43.
- İSLAYEV F. G., Pravoslavniye Missioneriv Povolj'ye, Tatarskoye Knijnoye İzdatel'stvo yayınları, Kazan, 1999.
- İSLAYEV F. G., Rusiya Möseltmannarı hem Kereşen Kanturu: 1731-1764 ellar, Kazan, 2000.
- İSLAYEV, F. G. İslam İ Pravoslaviye v Povolj'ye XVIII Stoletiya: Ot Konfrontatsii K Terpimosti, İzdatel'stvo Kazanskogo Universiteta yayınları, Kazan, 2001.
- KAFALI M., Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri, İ.Ü. Ed. Fak. Yayınları, İstanbul, 1976.
- KAFESOĞLU İ., Türk Milli Kültürü, Ankara 1977.
- KAMALOV İlyas Avrasya fatihi-Tatarlar, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007.

- KARAFAT Yaşar - GÜNGÖR Betül, Türk-Tatar İnançları, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.
- KARPACHEVA M.D., DOLBILOVA M.D., Minakova, Rossiyskaya imperiya: strategii stabilizatsii i opyta obnovleniya, İzdatelstvo Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta, Voronezh, 2004.
- KARTAŞOV A, İstoriya Russkoy tserkvi, Kniga 4, Moskva, 1996..
- KAŞGARÎ, Mahmut, Divan-ü Lugat-it Türk, (hazırlayan Fuat Bozkurt), Salon Yayınları, İstanbul, 2007.
- KAYA D., Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.
- KERİMOVA F. Yazuda Kereşen Tatarları Söylemen Çagıldırı (Tarihi Aspektta), Uçeniye Zapiski/Gıyl'mi Yazmalar, Tatarskiy Gosudarstvenniy Gumanitarniy Institut yayınları, Kazan, 1998.
- Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil), Kitabı Mükaddes Şirketi, İstanbul, 2009.
- KURAT Akdes Nimet, Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar, Basımevi yayınları, Ankara, 1987.
- KÜÇÜK Abdurrahman, Misyonerlik ve Türkiye, Türkiye'deki Misyonerlik Faaliyetleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.
- MAKAROV Dmitriy Makaroviç, Samoderjaviye i Hristianizatsiya narodov Srednego Povolj'ya (XVI-XVIII vv), Çuvaşskiy Gosudarstvenniy Universitet yayınları, Çeboksarı, 2000.
- MALOV E., Missionerstvo Sredi Muhammedan i Kretşennih Tatar, Tipolitografiya İmperatorskogo Universiteta yayınları, Kazan, 1892.
- MALOV E., Zametka o religiozno – npravstvennom sostoyanii Kresenih Tatar, Kazan, 1875.

- MAŞANOV M., Zametka O Religiozno- Nravstvennom Sostoyanii Kretşennih Tatar Kazanskoj Gubernii Mamadışskogo Uezda, Universitetskaya Tipografiya yayınları, Kazan, 1875.
- MAŞANOV M., Obzor deyatel'nosti Bratstva Svetogo Guriya Za 25 let Ego Suŝtestvovaniya, Tip-Litografiya İmperatorskogo Universiteta, Kazan, 1862.
- Materialy po istorii Bashkirskoy ASSR, T. II, Moskova, 1936.
- MATV'EV S. M., Pogrebal'me i pominalnie obryadı kreshennix tatar Ufimskoy gubernii, İsvestiya Obwestva Arheologii, İstorii i Etnografii Pri İmperatorskom Kazanskom Universitete, Tom XV, Vıp, Tip-litografiya İmperatorskago Kazanskago Universiteta, Kazan, 1899.
- MATVEEV S. M., Svadebnie obiçai i obryadı kreshennix tatar Ufimskoy gubernii, Tip-litografiya İmperatorskago Kazanskago Universiteta, Kazan, 1896.
- MELİKŞVİLİ G.A., K voprosu o drevneyšem naselenii Gruzii, Kavkaza i Blijnego Vostoka, Tbilisi, 1965.
- MERÇİL Erdoğan, İtil Bulgar Devleti, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985.
- MERÇİL Erdoğan, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 1985.
- MIHAYLOV V. A., KULESHOV S. V., Natsional'naya politika Rossii: istoriya i sovremennost', Nauchny Tsentr Russika, Moskova 199.
- MOJAROVSKİY Apollon Fedorovich, İstoriya Kazanskoy Duhovnoy Seminarii, Gubernskaya Tipografiya yayınları, Kazan, 1868.
- MOJAROVSKİY Apollon Fedorovich, İzlojenie Hoda Missionerskago Dela po Prosvetşeniyu İnorodtsev S 1552 po 1867 goda, Moskva, 1880.
- MUHAMMETŞİN Yu. G., Tatarı-Kryaşeni, Nauka, Moskova, 1977.
- NAFIGOV R. İ., "N. İ. İl'minskiy – Kto On Na Samom Dele?", İslamo – Hristiyanskoye Pograniç'ye, Kazan, 1999.

- NOGMANOV A. I., Samoderzhaviye i tatory: ocherki istorii zakonodatel'noy politiki vtoroy poloviny XVI – XVIII vekov, Tatarskoye knizhnoye izdatelstvo, Kazan 2005.
- ODİĞİTRİYEVSKİY N. Kreshchonyye Tatarı Kazanskoy gubernii: Etnograficheskiy ocherk, Pechatnya A.I. Snegirovoy, Moskova 1895.
- PETROV İ.B., Etnografıçeskoe soçinenie o sohranıvşıhsya sueveriyah i religiozno – mifologıçeskih predstavleniyah kryaşen, Fond N. V. Nikol'skogo, Leningrad 1921.
- Polnoe Sobraniye Russkih Letopisey (Patriarşıya ili Nikonovskaya Letopis'), V Tipografii Eduarda Pratsa, T IX, SPb, 1862.
- PROKOPYEV K. Perevodı Hıristiyanskıkh Knig Na İnorodcheskie Yazıkı v Pervoy Polovine XIX v., Tipo-litografiya İmperatorskogo Universiteta, Kazan ,1904.
- REHİMOV Cemil "Paşadan Ferman Kilgen", İdel, S VI, Kazan, 1996.
- RORLİCH Azade-Ayşe, Volga Tatarları, Yüzyıllar Aşan Milli Kimlik, (çev. Mehmet Süreyya Er), İletişim yayınları, İstanbul, 2000.
- ROUX Jean Paul, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, (çev. A. Kazancıgil), İstanbul, 1994.
- SALAKHOV M.R.-TOPKAEVA D.F, Evfimiy Aleksandrovich: İslamoved i Missioner, İzdatelstvo Yaz, Kazan 2016.
- SOFİYSKİY İ., Zagovorı i zaklinaniya kretşennıh tatar Kazanskogo Kraya (leksiya v Kazanskom missionerskom priyute), Kazan, 1878.
- Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar', (red.) M. H. Hasanov, Institut Tatarskoy Entsiklopedii AN RT yayınları, Kazan, 1999, s. 96).
- TAYMAS Abdullah Battal-, Kazan Türkleri, Türk Tarihinin Hazin Yaprakları, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayınları, Ankara 1966.
- TİESENHAUSEN W. de Altınordu Devleti Tarihine ait Metinler, (çev. İsmail Hakkı İzmirli), Maarif Matbaası, İstanbul 1944.

- TİMOFEEV V. T., Moe cospitanie (rasskaz starokretşennogo tatarina), Kazanskaya tseñtral'naya kreşten- tatarskaya şkola, Kazan, 1887.
- TROFİMCHUKA N.A, Istoriya religiy v Rossii, Moskva, 1998.
- TROFİMOVA T. A. Etnogez Tatar Povoljya v svete dannih antropologii, Trudi İnstituta etnografii, İzdatel'stvo Akademii Nauk, Novaya Seriya, T XII, Moskova, 1949.
- URAZMANOVA R. K., Godovoy tsikl obtşestvennih obryadov i prazdnikov Mol'keevskih Kryaşen: Pohoronno- Pominal'naya Obryadnost', Mol'keevskiye Kryaşeni, Akademiya Nayuk Tatarstana İnstitut yazıka, literaturii İstorii im. G. İbragimova yayınları, Kazan, 1993.
- VOROB'YEV Nikolay İosifoviç, Kreşeme Tatarı, Nekotoriye dannıye po sravnitel'noy karakteristike bita, Trud i Hozyaystvo, Moskva, 1929.
- VOROB'YEV Nikolay İosifoviç, *Kazanskiye tatarı*, Tatgosizdat, Kazan 1953.
- YAKUBOVSKİY A. Y., Altınordu ve İnhitatı, (çev. Hasan Eren), Maarif Matbaası, İstanbul, 1955.
- YAKUBOVSKİY A. Y., Altın Orda ve Çöküşü, (çev. Hasan Eren), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- YAZICI Nesimi, İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992.
- ZAGİDULLİN İ. K., O Gramote Tsarya Fedora İvanoviça Kazanskim Voyevodam i Dyakonam Ot 18 İyulya 1593 goda, Gumanitarnıye Nauki: Problemi Aspekti İzuçeniya, Materialı İtogovoy Konferentsii Tatarskogo Gosudarstvennogo Gumanitarnogo İnstituta za 1996 god, Tatarskiy Gosudarstvenniy Gumanitarniy İnstitut yayınları, Kazan, 1997.
- ZEKİYEY Mirfatıh Z., Türklerin ve Tatarların Kökeni, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.
- ZEKİYEY Mirfatıh Z. İstoriya Tatarskogo Naroda, İzdatelstvo İNSAN, Kazan, 2008.

MAKALELER

AĞAYEV Seymur, YAMAK Nebiye, “Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinde Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C 23, S 4, Erzurum, 2009, ss. 179-204.

ARIK Durmuş, “Tatar Türkleri Arasındaki Hıristiyanlar: Kreşinler”, A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, C XLIX, S II, Ankara, 2008, ss. 57-75.

ARIK Durmuş, “Türk Kültürünün Farklı Bir Boyutu Olarak Kreşin-Hıristiyan Tatarların Dini İnanışları,” A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, C 47, S 1, Ankara, 2006, ss. 67-86.

BARTHOLD W., “Batu”, İslam Ansiklopedisi, II, s. 351-353.

BINARK N., “Altın Ordu (Altınorda) Kaganlığı”, II, sayı 23, Kazan, 1980, ss.27-52

BOZKURT Saynur Giray, “Bağımsız Devletler Topluluğu’nda Renkli Devrimler-Kırgızistan Örneği”, Akademik İncelemeler Dergisi, C 1, S 1, Sakarya, 2016, ss. 118-138.

ÇELİK Aydın - GÜLER Önder, Altın Ordu İmparatorluğu, Türk Dünyası Araştırmaları, S 188, İstanbul, 2010, ss. 139-162.

DEMİRBUGAN Alper, “Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinin Ekonomik Dönüşüm Sürecünde Temel Eğilimler”, A.K.Ü.İ.İ.B.F dergisi, C VII, S 2, Afyon, 2005, ss. 165-179.

DEVLET Nadir, “Tataristan Cumhuriyeti”, Türkler, XX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 48-57.

ERGUN M., “Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları”, Millî Folklor, S 47, Ankara, 2000, ss. 22-30.

ERŞAHİN Seyfettin, “Rusya’da Müslümanlar: Tatar Kavimleri Tarihi”, İlahiyat Fakültesi Dergisi XXXV, Ankara, 1996, ss. 561-602;.

- FİLİPPOV Aleksandr, “Nardugan”, Kereşen Jiru Eyte, Heyerle İrte yayınları, Çallı, 1999, ss. 86-94.
- GİL'MEYEVA Rimma, “Sozdat' Svyaz' mejdu Tatarskim i Russkim Naseleniyem na poçve Kul'turenih Otnoşeniy”, Gasılar Avazı/ Eho Vekov, S. III-IV, T.G.J.İ. yayınları, Kazan, 2000, ss. 221-226.
- GOROHOVA Ludmila, ABDULLINA Rimma, “Drevnyaya Kazan' v Dokumentah i Materialah”, Gasırlar Avazı / Eho Vekov, T.G.J.İ yayınları, Kazan 1995, ss. 53-68.
- GÖKBILGIN Ö., “1313-1357 yılları arasında Altın Ordu Devleti”, A. Ü. Ed. Fak. Araştırma Dergisi, II, sayı 4, Ankara, 1972, ss.3-20.
- GÜNDÜZ Şinasi, “Misyonerlik”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, I-XLIV, C. XXX, İstanbul, 2005, ss. 390-395.
- GÜNER İbrahim, “Tataristan”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, I-XLIV, C. LXV, İstanbul, 2011, ss. 162-163.
- HÖKELEKLİ Hayati, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, U.Ü.İ.F.D, Bursa 1991, C. 3, ss. 151-165
- KAFALI Mustafa, “Cengiz han”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, I-XLIV, C.VII, İstanbul, 1993, ss. 367-369.
- KAFALI Mustafa, “Batu Han”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, I-XLIV, C.V, İstanbul, 1992, ss. 208-210.
- KAPPELER A., “Dve traditsii v otnosheniyah Rossii k musulmanskim narodam Rossiyskoy imperii”, Otechestvennaya istoriya, № 2. Moskva, 2003, ss. 129-135.
- KEHA Murathan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerlik ve Erzurum'daki Faaliyetleri”, Ekev Akademi Dergisi, S 58, Erzurum, 2014, ss. 73-96.
- KILIÇ Remzi, “Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri”, TÜBAR, XIX, Ankara, 2006, ss. 327-342.

- KOLÇERİN “N.İ. Il’minskiy (1822-1891) - Pegogiçeskaya Deyatel’nost’ i Missionerskoe Sluzhenie v Povolj’e”, Vıpusk 4 (53), Vestnik, Sankt Peterburg, 2013, ss. 83-89.
- KÖPRÜLÜ M. F., “Altın Ordu’ya ait yeni araştırmalar”, Belleten, VI, sayı 19 Ankara, 1941, ss.397-436.
- KÖPRÜLÜ M. F., “Cengiz Han”, İslam Ansiklopesi (bundan sonra İA), III.
- KURAT Akdes Nimet, "Kazan Hanlığı (1437-1556)", D.T.C.F. Dergisi, XII/3-4, Ankara, 1954, ss.234-280
- KURAT Akdes Nimet, “Bulgar”, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi yayınları, İstanbul 1961, II.
- KURTOĐLU F., “Son Altın Orda hükümdarının Osmanlı hükümdarı Mehmet II’ye bir mektubu”, Belleten, II, sayı 5-6, Ankara,1938, ss. 247-251.
- KUT Turgut, “Bulgar”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, I-XLIV, C. VI, İstanbul, 1992, ss. 162-163.
- KÜÇÜK Mehmet Alparslan, “İkonografiden İnanca İsa Mesin’in Dirilişi / Paskalya Sürec”i, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ankara, 2016, Özel Sayı, ss. 230-274.
- MAHMUTOVA Al’ta, “P. A. Stolipin: Napravit’ Ser’yezniye Usiliya k Preseçeniyu Natsional’no –Tatarskogo Natiska”, Gasırlar Avazı/ Eho Vekov, S. III IV, Kazan, 1998, ss.68-87
- MALOV E., “O Tatarskih Meçetyah Rossii”, Gasırlar Avazı/ Eho Vekov, T.G.J.İ. yayınları, Kazan, 1997, ss. 215-220.
- MARAŞ İbrahim “Kazan Bölgesinde Misyonerlik Faaliyetleri”, Dinler Tarihi Araştırmaları, S. 1, Dinler Tarihi Derneği yayınları, Ankara. 1998, ss. 237-246.
- NOGMANOV Aydar, “Hronologiçeskiy Pereçen’ Zakonodatel’nih Aktov o Tatarah Srednego Povolj’ya Priural’ya Vtoroy polovini XVI-XVIII vekov”, Gasırlar Avazı/ Eho Vekov, S. I-II, T.G.J.İ. yayınları, Kazan 2000, ss. 306-318.

- ÖZKAYA T., “Sovyetler Birliği’nde Altın Ordu ile ilgili yeni araştırmalar”, Belleten, LIV, S 209, Ankara, 1990, ss.497-532.
- PLETNEVA Svetlana, “Kagan İ Knyaz”, Rodina, S. III-IV, “Rodina” yayınları, Moskva, 1997, ss. 19-23.
- SARAY Mehmet, “Altın Orda Hanlığı”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, I-XLIV, C. II, İstanbul, 1989, ss. 538-540.
- SCHAMİLOĞLU Uli, Altın Orda, (çev. Bülent Keneş), Türkler, V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 412-433
- SCHİMİDT P.W., “Türklerin Dini”, (çev. S. Buluç), İstanbul Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul, 1966, ss. 75-90.
- SEZERARİĞ Ayten “Dünden Bugüne İstanbul’daki Misyonerlik Faaliyetleri”, C.T.A.D, S 15, Niğde, 2012, ss. 105-119.
- ŞAHİN Zulfiya “XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya’nın Kültürel Çelişimi ve Batıya Uyum Çabaları”, A.Ü.S.B.D., S 5 Ankara, 2014, ss. 171-191.
- ŞARAFUTDİNOVA A.G., “İndoevropskie Antetsdentı Kra-, Krs-En, Gruz, Krazana Kaak Arhetıpı Tyurskogo Etnonima Kryashen, Proble mı Vostokovedeniye”, S 3, Moskova, 2016, ss. 74-77.
- TAGİROV İndus, “Kazanskoe Hanstvo”, Gasırlar Avazı, T.G.J.İ. yayınları, Kazan 2000, S. I-II, ss. 288-295.
- TAŞAĞİL Ahmet, “İdil Bulgar Hanlığı”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, I-XLIV, C. XXI, İstanbul, 2000, ss. 472-474.
- TEMOFEEV Vasiliy, “Missionersko-Pedagogičeskiy Dnevnik Starokreřenago Tatarına”, Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveřeniya, Kazan, 1868, ss. 209-240.
- TOPÇUOĞLU Ali Aslan, “Yahudilik-Hıristiyanlık ve İslâm Hukuku’na Göre Nikâh Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C 10, S 2, Samsun, 2010, ss.79-120.

- TREPAVLOV Vadim, “Kon’ Boevoy i Romanovskiy Poluşubok”, Rodina, S. III-IV, Mongol’skoye Naşestviye sayısı, Rodina yayınları, Moskva, 1997, ss. 109-112.
- TÜRKOĞLU İsmail, “Kazan Hanlığı”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, I-XLIV, C. XXV, İstanbul, 2002, ss. 136-138
- TÜRKOĞLU İsmail, “Tataristan”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, I-XLIV, C. LXV, İstanbul, 2011, ss. 163-168.
- USMANOV Mirkasım, “Dva Poslaniya Sultana Selima II v Moskvu i Bahçisaray”, Gasırlar Avazı/ Eho Vekov, T.G.J.İ. yayınları, Kazan, 1995, ss. 40-44.
- USMANOV Mirkasım, “Sosedı Nazıvalı İh Tatarımı“, Rodina, Sy. III-IV, “Rodina“ derg. yay., Moskva, 1997, ss. 40-44
- VOROB’EV N.İ. “Kryaşemı i Tatarı: Nekotorıe Dannie Po Sravnitel’noy Harakteristiki Bıta” Trud i Hozyaystvo, № 5. Moskva, 1929, ss.12-16
- YARDIMCI Mehmet “Geleneksel Kültürümüzde ve Âşıkların Dilinde Sayılar” Edebiyat Tarihi Çerçevesinde Âşık Edebiyatı Araştırmaları, Ankara 2008, ss. 83-96.
- YILDIRIM Kürşat, “Tatar Adının Kökeni Üzerine” Türkiyat Mecmuası, XXI, 2, İstanbul, 2012, ss. 171-190.
- ZAGİDULLİN “Hristianizatsiya Tatar Srednego Povolj’ya vo Vtoroy Polovine XVI-XVII vv.”, Gil’mi Yazmalar / Uçenıye Zapiski, Gumanitarnıy İnstitut yayınları, S I, Kazan, 1997, ss.111-165.
- ZİNGAROV V., “Kereşen Tue”, Kereşen Süze, Kamaz yayınları, Çallı, 1993, 12 Mart, ss.4-5.
- ZHURAVSKİY A. V. Missionerskaya deyatel'nost' v Kazani na rubezhe XIX— XX vv., Nauchno-bogoslovskiye trudy po problemam pravoslavnoy missi, Belgorod, 1999.

TEZLER

İSLAYEV F. G., Religioznaya politika Rossiyskogo gosudarstva i ee realizatsiya v Volgo-Ural'skom regione (XVIII v.), doktora tezi, Kazan, 2005.

YILMAZ Gülşah, Kazan-Tatar Türkçesindeki Aile Ve Akrabalık Konulu Atasözleri (Metin-Çeviri-Sözlük), Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi), Niğde, 2013.

YUSİPOVA Mileuşa, İdil-Ural Bölgesinde Hıristiyanlığın Yayılması Üzerine Bir Araştırma, (Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi), Ankara, 2003.

DIĞER KAYNAKLAR

Deniz Karakurt, <http://herkete.com/wp-content/uploads/2014/11/turk-mitoloji-ansiklopedisi-deniz-karakurt.pdf> e-kita

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Aliya		Sharafullina
Doğum Yeri ve Yılı	Rusya/ Tataristan		06.01.1990
Bildiği Yabancı Diller	Türkçe, Tatarca, Rusça		Arapça
ve Düzeyi	Çok iyi		İyi
Eğitim Durumu	Başlama-Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1996	2006	Aksu Orta Mektebi
Lisans	2006	2010	Rusya İslam Üniversitesi
Yüksek Lisans	2011	2013	Uludağ Üniversitesi
Doktora	2013	2017	Uludağ Üniversitesi
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama-Bitirme Yılı		Çalışan Kurumun Adı
	2005	2006	Rusya İslam Üniversitesi/ Bölüm Sekreteri
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar	Ahmet Güç-Aliya Sharafullina, Tibet Budizmi'nde İnanç Esasları ve Ölüm Ötesi, U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C 9, Bursa 2016, ss. 57-88.		
Diğer			
İletişim (e-posta):	alya_goop@hotmail.com		
Tarih	25.08.2017		
İmza			
Adı Soyadı			

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Aliya SHARAFULLİNA
Tez Adı	HIRİSTİYANLAŞTIRILMIŞ TÜRKLER (TATARLAR - KREŞİNLER)
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Tez Türü	Doktora
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Ahmet GÜÇ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 25.08.2017

İmza:

